

BIHAR-ORSZÁG.

UTIRAJZOK.

IRTA:

K. NAGY SÁNDOR.

Második javított és bővített kiadás.

NAGYVÁRAD,
IFJ. BERGER SÁMUEL KIADÁSA.
1884.

Előszó a második kiadáshoz.

A legmerészebb vágyak mellett sem volt jogom remélni, hogy jóakaratu törekvésem oly lekötelező méltánylásban részesüljön, milyennel engem a t. olvasó közönség kegye kitüntetett, midőn alkalmat nyújtott nekem azon ritka szerencsére, hogy egy komoly irányu könyv, egy ismeretterjesztő utirajz **második kiadásához** irhassak előszót.

Valóban felemelő tudva reám nézve, hogy a nagy Bihar-megyének, ennek a **négyes-völgyes** szép földnek, ennek a Magyarország kicsinyített képének, ennek a hajdani „*Bihar-ország*“-nak ismertetése oly kedvező fogadtatásra talált, hogy mig egyfelől sikerült neki a sajtó osztatlan elismerését kivívni, — másfelől a méltó aggodalmak között kiadott könyv **összes példányai a megjelenés után azonnal elfogytak.**

Ezen körülmény azt mutatja, hogy könyvem *hézagpótló munka.*

Nem akarom szerény leirói tehetségemnek tulajdonítani azt az érdemet, mely a t. közönség érdeklődését és rokonszenvét megnyerte: hanem tulajdonitom azt magának a tárgynak, melylyel *könyvem* foglalkozik.

Hiszen valóban oly büszke lehet Bihar-megye azokra a természeti kincsekre, szépségekre, nevezetességekre, melyekkel el van halmazva s melyekről eddig oly kevesen beszéltek! Ennek a nagy, szép Magyarországnak

nincs, de nem is lehet szebb megyéje, hol a *rezgő déli-bábos rónától a kopasz sziklák jégbarlangjáig és az égbe nyúló havasok zúgó fenyveséig minden feltalálható!*

Kiben is ne volna vágy megismerni egy ily megyét, egy ily kis országot?...

És nem hasznos *utitárs*, nem jó *kalauz*-e egy oly könyv, mely mindenre felhívni kívánja az utazó figyelmét?...

*Könyvem*et ilyen jó *uti kalauznak* nyilvánította a sajtó elfogulatlan bírálata, habár a tárgy nagy terjedelménél fogva nem ölelhette is fel magába az egész megyét s a megye többi s nem kevésbé nevezetes *részének*, és magának a történelmi multakban oly gazdag *Nagy-Váradnak* ismertetését is *külön kötetre* voltam kénytelen fentartani.

Több oldalról nyíltan fel lettem híva, hogy *teljesen elfogyott* könyvemből rendezzek még egy *második kiadást* sajtó alá, s midőn nagyobb számu megrendeléseket is kaptam: kötelességemnek tartom a *közohajtásnak* eleget tenni.

Ezen második kiadásnál figyelembe vettem a kritika megjegyzéseit egyes részletekre, de meg azon kitüntetés is ért, hogy hazánk és megyénk több tudósa, ezek között különösbbe a nagytudományu s világhírű régész: nagys. *Rómer Ferencz Flóris* és a „*Várad püspökség történetének*“ kitűnő tudós írója: *főtisztelendő Bunyitay Vincze* urak — kiket szerencsénk van városunk lakói között tisztelhetni, — nagybecsű figyelmükre méltatták szerény munkámat s kegyesek voltak engem atyai jósággal felvilágosítani tévedéseimről és figyelmeztetni meg nem említett dolgokra: így ezen kiadás *jávitva* s némely érdekes tárgyakkal *bővítve* jelenik meg.

Fogadja a t. közönség jószándéku könyvemet, — melynek önzetlen *célja Biharmegye ismertetése által a közjónak használni*, — oly barátságos indulattal, mint a mily boldogító s gazdag jutalom leend reám nézve, ha könyvem célját éri.

Nagyváradon, 1884. május 4.

K. Nagy Sándor.

Előszó az első kiadáshoz.

Biharvármegyét, a hajdani Chazar-fejedelemséget nem hiában nevezték a régiek „*Bihar-ország*“-nak, hiszen valóságos kis *ország* volt: területe meghaladta a 200 □ mértföldet s lakóinak száma a félmilliót,¹⁾ sőt még megcsonkítása után is 10,919 □ kilométert (172 □ mértföld) és 446,777 lakost²⁾ foglal magában s így területre a *harmadik*, népesség tekintetében a *negyedik helyet* foglalja el az egyesített megyék mellett is, az *önálló megyék között pedig legelső és legnagyobb*.

Hajdan Mén-Maróth, Szent-László, Bánk-Bán, IV. László, Nagy-Lajos, Bocskay és az erdélyi fejedelmek korában, a lelkiismereti szabadság és nemzeti önállóság küzdelmeiben az egész ország szeme Biharvármegyére volt függesztve: most erre van nagy Magyarországnak legkevesebb gondja; utazók, írók, festők figyelmét egészen elkerüli, mert nem ismerik völgyeinek szépségét, hegyeinek fenségét, bányáinak kincseit, barlangjainak pompáját, forrásainak gyógyerejét, romjainak multját. Az utazók és szellemi munkások előtt ismeretlenebb, mint akár a külföld.

¹⁾ *Ebenspanger* János: Földrajz. 39. l. *Harmas kis tükör* 1844-ik évi kiadás 101. l. *Visontay* János: Földirata. 104-ik lap. *Osváth* Pál: Sárréti járás leírása. 9. *Ballagi és Király*: Magyar birodalom leírása 123.

²⁾ Szent-István korona országainak népessége. *Keleti Károly*, 12, lap,

De nem csoda, hiszen nincs miből megismerni. A földrajzok nagyon keveset és felületesen foglalkoznak vele, — *monographiája* nincs, csak némely részéről jelent meg ismertetés.

Ez a szomorú tapasztalat birt engem arra, hogy megyénknek legalább némely nevezetességeire felhívjam a figyelmet, szakértőkre hagyván azoknak alaposabb vizsgálatát és leírását, s könyvet adjak ki erről a régi „*Bihar-ország*”-ról, hogy rámutassak vidékeinek szépségeire, bányáira, barlangjaira, természeti nagyszerűségeire, gyógyvizeire és történelmi emlékeire, nem mellőzve egészen a népet sem.

Könyvem — mely közvetlen tapasztalaton s történelmi alapokon nyugszik — *utí kalauz* akar lenni az *utazók* részére.

Ha szerény művem képes lenne némileg felkölteni az érdeklődést megyénk iránt: az ebből származó üdvös eredmény lenne törekvésemnek legszebb jutalma.

Nagyváradon, 1883. december 25.

K. Nagy Sándor.

I. A Sárréten és szíksós vidéken.

Nagy-Kereki. Szent-László csodája. Kereki vára. Népviselet. A mezei élet. A Bocskaiak városa. A pocsaji vár. Esztárban. A konyári sós-fürdő. A szíksó. B.-Ujfalu. A csonka torony. Pogánykori arany paizs-dudor. A keresszegi régi torony.

Hegyhez szokott, sokat utazott emberek rendszeren unalmasnak tartják az *alföldi* rónaságot, s nehezen határozzák el magukat egy kis körutat tenni a síkságon. Pedig ott is van figyelemre méltó, ott is van nézni való, ott is van maradványa a multak dicsőségének, jótékony adománya a természetnek. De a ki délibábos rónán született, imádja az a hérczeket, s mégis csak a sikra vágynak.

Nagyváradról¹⁾ északnyugati irányban kiindulva Püspökin keresztül, — hol a torony és templom külön dombokon s jó távol állanak egymástól, — Kis-Szántón át, hol a *Lányi-család* kápolna-sírboltja van — és Nagy-Szántón át — hol a pusztuló félen levő *Józsa-curia* csak mostanában kapott állandó gazdát *Péchy Gábor* személyében — alig 2 óra alatt elérjük Nagy-Kerekit, ezt a XIII-ik században már meglevő falut,²⁾ hol a falu két szélén látszó zöld jegenye sorok közül fehéren emelkedik ki a magas torony s közel hozzá a kőfallal bekerített *várkastély*.

Ha nem volna is a szabályos kis falu oly gazdagon

¹⁾ *Nagyvárad* leírását másik kötet számára tartom fenn.

²⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja, I. 203.

beültetve fákkal, hogy messziről egyetlen kertnek látszik az egész, — ha nem volna is ott az a *régi nádás ház*, mely szebb s kedvesebb nekünk a világ minden palotájánál: még akkor sem volna okunk megbánni, hogy meglátogattuk ezt a csendes kis falut, melyet — a néphagyomány szerint — azért neveztek el *Nagy-Kerekinek*, mert midőn a hős *Szent-László király* holttestét Váradra szállították, az itteni templom dombjára éjjeli pihenésre megállított halottas szekér *kerekei* maguktól megindultak Várad felé.¹⁾ Szent-László király halottas szekerének kerekeiről neveztetett el tehát *Kerekinek*.

Kolostor csakugyan volt itt a régi világban, mit nemcsak a „Barátér“ és „Szent-Péter oldal“ elnevezések mutatják, hanem kétségtenné teszi azon körülmény, hogy az ugynevezett „pap-tagja“ közepén egy dombon ez előtt néhány évtizeddel még a *kolostor romjainak* maradványai fennállottak s az ott talált vékony és keskeny téglák oly erősek voltak, melyeket alig lehetett összetörni. A negyvenes évek elején élt legöregebb emberek állították, hogy ők még jól emlékeznek, midőn egészen fennállottak a *kolostor falai*, melyben hajdan a „Veres barátok“ laktak.²⁾ Egy pár dűlőföldnyire e helyhez, midőn Torma Lajos tanját építtetett, ásás közben a földben régi erős kőfundamentumokra találtak, melyek nagyobbyszerű épület maradványai voltak. Ezek a jelek arra mutatnak, hogy csakugyan kolostor volt itt, de hogy kik laktak benne, bizonytalan.

Nagy-Kereki tiszta magyar lakossága 1552-ben tért át a reformált vallásra.

¹⁾ *Katona*: Historia pr. Hungariae. I. 475. *Kereszturi*: Compendiaria descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis. II. 272.

²⁾ *Gaál Imre* esperes iratai.

Sokkal nevezetesebb azonban Kereki *várkastélyáról*, mely a falu északkeleti szegletén van.

A sáncz-árok hidján, hol a várat körülövedző viz folyt, az épületek és kőfalak által képezett kerítés nagy kapuján keresztül beérünk a *vár* kertté alakított udvarába, melynek közepén, emelkedett helyen áll a négyszögű csinos várkastély, oszlopos előcsarnokával, kiálló vasrácsozatu ablakaival. Északi oldalán egy kerek *bástya-torony* van, mely mellett nagy négyszögű kert terül el, minden szegletén egy-egy rombadőlt bástya-toronymal, melyek ezelőtt egy pár évtizeddel még magasan beszéltek a multak dicsőségéről. A kastély kis négyszögű belső udvarán ma is látni nagy *línzos ágyu-golyókat* Bocskai idejéből.

Ez a vár *Bocskai* fejedelem kedves kastélya volt dicsőségének tetőpontján is.

Ki építette e *várat* és mikor? azt teljes bizonyossággal meghatározni nem lehet. Némelyek állítják, hogy az *Ártándyak ősi vára volt*, hol 1510-ben fényes ünnepélylyel tartotta kézfogóját Hodosi Jákó Ferencz, az akkori várur Ártándy Tamás leányával Katalinnal,¹⁾ 1536-ban már fenn állott s *Ártándi* Pál lakott itt nejével Tegledi Rozínával;²⁾ — mások írják, hogy a meglevő kastély 1552-ben az Ártándi-családé volt,³⁾ és 1555-ben Ártándi Kelemen lakta a várat;⁴⁾ — mások ismét azt vélik, hogy épen maga *Bocskai* építtette.⁵⁾ Az csak bizonyos, hogy a

¹⁾ *Bunyitay Vincze*: Várad püspökség története. II, 218.

²⁾ *Osváth Pál*: Sárréti járás leírása. 522,

³⁾ *Budai*: Polgári Lexicon. I, 67.

⁴⁾ *Bunyitay*: Várad püspökség története. II, 415.

⁵⁾ *Fényes Elek*: Geographiai szótár. I, 203.

vár Bocskai idejében már fennállott mint erősség s ekkor élte fénykorát, — valamint a falu is, mely ezen időben *város* volt¹⁾ s az maradt még 1659-ben is.²⁾

Az 1604. évi október 15-ik napja nagyon nevezetes napja volt a *kereki várnak*, melyet inkább a természet, mint emberi kéz erősített meg.³⁾ Bocskai, előbb *Bihar-megye* főispánja s *váradí* kapitány, a nemzeti és vallási szabadság mozgalmának élére állván, a kassai császári főkapitány *Belgiojoso* gróf által megidéztetett a *rakamazí* táborba, — Bocskai azonban előre megtudván, hogy *Belgiojoso* vesztére tör, nem jelent meg az idézésre; ekkor *Belgiojoso* sereget küldött Bocskai *szent-jobbi* és *kereki* várai ellen, — azonban Bocskai emberei vitézül védték a nemzeti és vallási szabadságot és az Örvéndi Pál várnagy által védett⁴⁾ *kereki-vár* alatt erősen megverték a császári sereget⁵⁾ s ez által biztosították a nemzeti és vallás-szabadságot s *Kerekit* országos nevezetességre emelték.

Ezen csatára visszaemlékezve, nem kerülheti ki figyelmünket az az óriási nyárfák között levő domb a Körösparton, — az a sirhalom, mely alatt nyugszik az akkori várnagy hősi bátorságu leánya, ki a *kereki vár* körülfoglalásakor álruhába öltözve, kiszökött a várból az ellenséges táboron keresztül, hogy hirt adjon a *székely-hídi* táborban levő fejedelmieknek, és sikerült is neki, de midőn ismét vissza akart szökni a várba, észrevették a

1) „Kereki város” pecsétnyomója 1605-ből.

2) *Szalárdi*: Krónikája. 364.

3) Völg. *Bethlen*: História. VI, 125.

4) Völg. *Bethlen*: História. VI, 134.

5) *Horváth*: Magyarország történelme. V, 8.

császáriak, utána iramodtak s minekelőtte bemenekülhetett volna a várba, itt a kapu közelében lemészárolták. A fejedelem azon helyen temettette el a hőslelkű leányt, a hol elesett, roppant sírdombot rakatott fölé, s a hálás nép ezt a leány nevére elnevezte „*Perzsi halmának*“ s így nevezi ma is.

Bocskai ezen kedves *várát* végrendeletileg unokaöcsésének *Báthory Gábornak* hagyta, — de alig volt 6 évig *Báthory* ennek birtokában, mert 1611. július 6-án *Nagy András* hajdu kapitány 10,000 hajdujával a császár zsoldjába állván, átadta ezt a császáriaknak.¹⁾

De azután ismét az erdélyi fejedelmek birtokába került a vár s ott is maradt folytonosan és ezek rendelkeztek felette.

Bethlen István kezére jutván e vár, hozományul adta azt leányával *Bethlen Katalinnal* a „hires nagy vitéz ur“²⁾ *Zólyomi Dávidnak*, a ki, midőn 1633-ban rablópusztításaiért és a fejedelemhez való hűtlenség miatt elfogatott s Kővárba el is záratott, (hol csak 18 év múlva,³⁾ halt el), a fejedelem I. Rákóczi György „*Kereki várárt* jószágostul“ meghagyta *Zólyomi Dávidné Bethlen Katalin* birtokában, mint ennek hozományát.⁴⁾

A fejedelmek mindig gondot fordítottak ez *erősség* fentartására, úgy hogy ez 1659-ben is „derekas erősségnek és jeles várnak“⁵⁾ tartatott. Sőt megkimélték ezt

¹⁾ *Horváth*: Magyarország történelme V, 109.

²⁾ *Cserei Mihály*: Históriaja, 61.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 91.

⁵⁾ *Czegledi István*: Krónikája. Uj magyar muzeum: 1860. év. V. füz. 310.

maguk a törökök is, — Szejdi basa, midőn 1660-ban Debreczenből Várad felé nyomult pusztító hadával s Pocsaj várának lerontása után erre vette útját: „*Kereki várát* városával együtt pusztán hagyta.“¹⁾)

Ettől kezdve elvész a nyoma a történelemben, s nem tudunk tovább a *kereki várról*.

A mult század végén a *Csanády*-ak birtokába került s az utolsó birtokosa volt abból a családból Csanády Sándor, a híres hazafi és képviselő.

Jelenleg a vár és a hozzá tartozó birtok *Lakatos* János tulajdonát képezi, ki szíves vendégszeretetével a régi jóvilágra emlékeztet . . .

Oda hagyjuk a *várát*, s a sánczárkon kívül önkénytelenül megállunk, hogy gyönyörködhessünk abban a felséges *viszhangban*, mely a *várkastély* falairól a falu ünnepélyes hangu harangjának lassu kongását oly felségesen adja vissza. Ez a pompás *viszhang*, melyről azt hihetnénk, hogy háromszor vissza felelve, egy végtelen űrben hal el, maga megérdemelné Kerekinek meglátogatását.

Bocskai várától nem is indulhatunk más helyre, mint *Kis-Marjába*, a *Bocskaiak városába*, a honnan vették eredetüket Bocskai ősei.

Midőn Kerekit el akarjuk hagyni, a Kis-Körös melletti „gyepen“ találjuk a falu fiatalságát, kik kijöttek ide a „gyepre“ eltölteni a szép tavaszi vasárnap délutánt. Az erős, izmos termetű, piros-pozsgás kerek arczu ifjúságot jó lélekkel szépnek lehet mondani, — a *leányok* abban a város csinosító hatása alatt készült falusi öltözetben, — a *fiúk* azzal a patyolat gyöles bő lobogós fehér ruhával, mely fekete szür alól apró ránczokban om-

¹⁾ *Szalárdi*: Krónikája., 502.

lik alá, azzal az apró „pengős sarkantyus” csizmával, azzal az ideálisan szép *darutollas* bokrétás „csárdás” kalappal: valóban első helyet foglalnak el a legszebb, legcsinosabb népviseletek között.

És aztán nem is valami vad fiatalság ez. Egy pár fiu hozzánk csatlakozik, hogy végig kísérjen a délibábos mezőn, és a *szélmalom* mellett beszélnek annak hasznáról és előnyéről, — a vetések között meleg szavakkal és égő szemekkel ecsetelik a *mezei élet* boldogságát: hogy milyen jól esik az ott kinn a szabad természetben tarka szép virágok, zengő madár dalok, illatozó füvek között dolgozni egész napon, hogy milyen szép az a csillagos éj, midőn a báméskodó hold fehérbe öltöztet mindent, midőn a „gönczöl szekér,” a „kaszás csillag,” a „fias-tyuk” járásából pontosan ki lehet számítani az idő állását, — milyen szép az a hasadó hajnal, melyet a tűndöklő „hajnal csillag” előz meg, — milyen szép az ébredő természet, a fűszálakon csillogó harmat, a bihari hegyek mögül kiemelkedő nap, — aztán a mindent vízzel felvenni látszó délibáb, — milyen szép az az alkony, midőn a munkások vidám csoportokban, a nyájak csendesen kolompolva térnek vissza a zajtalan faluba, csak a juhász marad künn a bégető juhokkal, betereli azokat a nád „karám”-ba, aztán ajtó helyett maga leheveredik annak nyílásába kifordított lompos bundájára, előveszi „klárinét”-ját s olyan szomorú nótákat fú azon, hogy az egész mező betelik fájdalmával, még a réti madarak is busan kiabálnak bele a békák és tücskök kara által kísért zenébe; a néma lovakon meg-megcsörren a „békóvas,” maga az „esthajnal csillag” elszomorodva halványulni kezd az öt üldöző ködben, s egyszer csak

utána hanyatlik a régen sirjába szállott napnak, — aztán megkondul a toronyban a lassan kongó harang, „huzzák a takarodót“ és ez elcsendesít falut és mezőt.

Mig így dicsérik nekünk a mezei élet ábrándos gyönyörét, azon vesszük észre, hogy a szép rónaságon keresztül menve a „*Dusnak-eren*,“ hol hajdan a *Johanniták* szentjánosi monostorához tartozó falu volt,¹⁾ — balról hagyva azt a szépen befásított tanyát, hol a nagyhirű *Beöthy Ödön* töltötte napjait egészen addig, mig a szabadságharcz eltiprása után ő is kényszerült elhagyni leigázott hazáját, és ezen tanyán tul Henczidát, hol kitűnő *szalma-kalapokat* készítenek — *Kis-Marjába* érünk.

„Szabad *Kis-Marja* városa“ — a mint szeretik nevezni magukat a derék, értelmes és műveltség tekintetében előrehaladt lakosok — történeti nevezetességű hely, mert az északi szélén levő *föld-váráról* némely történet írók azt állítják, hogy itt született *Bocskai István fejedelem*, — mig mások annyit mondanak, hogy csak szülei éltek és haltak itt, maga a fejedelem Kolozsvárt született, de ifjuságát nagyobb részben ő is itt töltötte, ősei kastélyában, mely kastélynak most már nincs semmi nyoma. De bár hol születelt *Bocskai*, *Kis-Marját* — melyet ősei — kik alatt némelyek a *Miczbán* családot értik — 1330-ban tették magukévá²⁾ — nagyon szerette s fejedelem korában szabadalommal látta el, testületileg nemessé, révtől, vámtól mentessé tette s ezen adományozását következőleg indokolja 1606. évi szeptember 22-ikén

¹⁾ *Bunyitay Vincze*: A váradi püspökség története. I, 149. II. 420.

²⁾ *Gombo Dániel*: Polgári élethez való Lexicon. I, 296.

Kassán kiadott *szabadalom levelében*¹⁾ halála előtt 3 hónappal²⁾.

»Nem kell megfélemedkeznünk azon helyről, azon közönségesen *Kis-Marjának* neveztetett, Biharmegyében levő, rokonaink előtt igen kedves hazánkról, melyről a mi eleink, őseink, ősapáink, és nagyapáink — mivel *onnan származtak* — magukat elnevezték és hivatták és a hol az égi hajlékukba visszatértük után testőket *eltemettették*, csendes nyugalomra tétették és emlékeiket és *sírboltjaikat felépítették* — — — «

A város lakói büszkék is erre, s a „dicső fejedelem“ *arczképt* nemcsak a városházánál, hanem a református *templomban is* nagy kegyelettel őrzik, — valamint magát a *szabadalom levelet is* és az ezt megerősítő későbbi *fejedelmi kéziratokat*, melyek nagy számmal vannak a város gazdag *levéltárában*, hol többek közt nyelvészeti szempontból van egy igen érdekes törvénykezési napló is a *16-ik század elejéről egészen magyarul írva*.

Hogy a *Miczban* család hajdan csakugyan lakott Marjában, azt bizonyítják az ezen század elején a templom építése alkalmával a mély sírboltban talált *márvány* darabok, melyek közül egyiken tisztán olvasható »*Miczbán*« — másikon »*Uxor*,« s ezek bizonyítják, hogy ott a *Miczbán* család családi sírboltja volt. (A márvány darabok a városházánál vannak.)

Dicsérőleg lehet még felemlíteni a város szép, csinos, jó tiszta magyar fajta népéről, hogy van »*olvasó*

¹⁾ Az eredeti szabadalom levél Kis-Marja város gazdag levéltárában van.

²⁾ *Bocskai* 1696. decz. 29-én mérgezés következtében halt meg Kassán.

*körén** kívül egy igen látogatot és kedvelt „köz művelődési egylete” hol felolvasások is gyakran tartatnak s a mely egyletnek nagyszámu tagokból álló és igen szép összhanggal éneklő „dalárdája” van, mely egy alkalommal Nagyváradon is lépett fel egy nyilvános hangversenyben és a közönség tetszését nagyon megnyerte. Pedig Kis-Marjában a „belső embereken,” a jegyzőn és doctoron kívül egy „nadrágos ember” sincs nyári időben.

A barátságos „Bocskay utódoktól” bucsut véve, tovább folytatjuk utunkat északnyugat felé, s egy szép kis erdőn át a szépen szabályozott medrű s Kraszna megyében, a Plopissu hegyből eredő *Berettyó folgót* érjük, melybe itt szakad bele a Kraszna megyében, a Szeker-cze és Kapu-Suorás hegyekből eredő *Ér* vize, — s a tul parton fekszik *Pocsaj*.

A hid tulsó végén nagy emeletes vámház van, homlokzatán ilyen feliratu kötéblával: „*Eruderibat restitutum MDCCL.*” Ezen ujjaépítés alkalmával az omladékok között egy nagy *kötéblát* találtak, melyre „*Lórántfi Zsuzsánna*” neve volt felirva. Ez emeletes ház valószínűleg előbástyáját képezte azon „*Rákóczi-vár*”-nak, melyet *I. Rákóczi György* az *Ér* és *Berettyó* összefolyásának szegletébe építtetett 1641-ben „egy nagy töltésű régi Földvár közepébe,”¹⁾ s mely a *Rákóczi családnak* mindig kedvező tartózkodási helye volt. Itt tartotta Rákóczy Györgyné Lórántfi Zsuzsánna kedves rokonának *Bornemissza Annának* lakodalmát az *utolsó erdélyi fejedelemmel*, *Apafi Mihálylyal* 1653. évi junius 10-ik napján.²⁾ Ezen várat *Szejdi basa* 1660. május 9-én bevette, népét felkonczolta

¹⁾ Szalárdi Krónikája, 142.

²⁾ Szalárdi Krónikája. 277.

és a várat földig lerontatta.¹⁾ *Szejdi* basa haragjának pedig az volt oka, hogy midőn Létáról Várad felé tartó seregével itt elvonult, a várbeliek seregének utócsapatát megrohanták s egy részét felkoncizolták; *Szejdi* basa erre dühösen visszafordult a vár ellen, elfoglalta azt és erőseit a népnek mind levágatta, az asszonynépet s gyermekséget mind elrabolta, földbástyáit rútol levonatta és szélyel hányatta, a kőből mind boltozatokra épített, veres cserép hajzat alatt levő igen *gyönyörűséges fejedelmi friss házakat* is egész félig, ha nem alább, maga szemei előtt lehányatá, lebontatá.²⁾

Szinán váradi basa azonban belátta e két viz közötti *várnak* fontosságát és már a következő 1661-ik évben helyreállíttatta és pedig oly gyorsasággal, hogy naponként 3000 ember dolgozott rajta s oly *erősséggel* tette, melyhez hasonlónak egyet sem tartottak az egész magyar királyságban.³⁾

Különben ezen *Rákóczi váron* kívül még 3 vára volt Pocsajnak u. m.: Leányvár, Hosszu-zugi-vár és Hidközi-vár, melyeknek helyét ma már csak földhányás mulatja.

Pocsajtól nem sokáig kell együtt haladnunk a Berettyó folyásával, hogy elérjük *Esztárt*, melyet a *Szunyog-h-család* kitűnő gazdasága és nagyhirű magyar vendégszeretete méltán emel a legkedveltebb kis faluk sorába. Ez a csinos és kényelmes uri lak sok menekültet rejtegetett a szabadságharcz elnyomása után; ez adott menhe-

¹⁾ *Budai*: Magyarország Históriája. II. 267. *Szalay*: Magyar ország története. V. 41.

²⁾ *Szalárdi* Krónikája. 500.

³⁾ *Ortelius* Redivivus. 149.

lyet az 1883. június 12-én elhalt nagyváradai ref. lelkeseknek, a nagy tudomány *Nagy Istvánnak* is, midőn buzgó hazafiságáért a két évi várfogságot kiszenvette a nagyváradai várban, a hol együtt volt elzárva *Charles Loring Brace*-sel, a new-yorki tudós társaság elnökével, ki őt a múlt évben is meglátogatta Amerikából.

Esztár, melynek temploma nevezetes régiség, — a *nemzeti muzeumban* is ismeretes, mert határában az *50-es évek elején* egy- és kétfülű római edényeket, kőbaltákat, kővésőket s ehez hasonló régiségeket találtak ásások alkalmával s a leletek egy részét felvitték a nemzeti muzeumba.

Esztárból egy negyedóra alatt elérjük megyénk egyik legjótékonyabb s nagyobb hirre érdemes fürdőjét: a „*Konyári Sóstó*”-t, mely akár Nagyváradhoz akár Debreczenhez $3\frac{1}{2}$ órányira esik.

A „*Konyári Sóstó*” egészen sík földön van, hol sem hegy, sem halom nem teszi festőivé a tájat, — csak a sokszor „*agarászverseny*” teréről szolgáló rónaságon megmegjelenő rezgő *déliráb* gyönyörködteti a fürdővendégeket, s aztán a fürdő kertje és a zene nyújt szórakozást. Annál több gyógyulást talál azonban a *csuzos* és *köszvényes* beteg, kik közül a legtöbb, ki mankón jön ide, meggyógyulva távozik innen, emlékül hagyva itt mankóját s áldva a természetet, mely e vízbe oly hatalmas gyógyító erőt adott.

A „*Konyári Sóstó*” — mely jelenleg *Fáy Arpád* tulajdonát képezi — csak utóbbi időben fordított gondot az építkezésre, a vendégek kényelmére, fürdő és vendégszobák szaporítására.

A fürdő vidékén több kisebb-nagyobb kiterjedésű

„szikes tó” találtatik, melyek közzül azonban csak az ugynevezett „sóstó” használtatik fürdőként. Ez a sóstó, mind a mellett, hogy fenekén több forrás fakad, vizének legnagyobb részét *légköri csapadékokból* nyeri. Esőzések után vize tiszta, átlátszó, szintelen, — tartós szárazság után pedig sárgás (lúg) színű, zavaros, íze *égvényes*; fürdés közben a bőrt annyira megsikositja, mintha házi szappannal mázoltatott volna be és szakértő tudósok állítása szerint *nagyobb mennyiségű sziksót tartalmaz, mint a Fertő és Pality vize.*¹⁾

Nagy baj a szenvedő emberiségre, hogy könnyebb és olcsóbb közlekedési eszközökről, nagyobb befektetésről nem gondoskodik a tulajdonos, — és hogy a fürdő oly *kevésbé ismeretes.*

A *fürdőtől* bucsut véve, délnyugoti irányban, halomtalan síkságon, egy félóra alatt beérünk *Konyár* faluba, melynek erkélylyel ellátott magas tornyán és kitűnően virágzó *olvasó-eyyletén* kívül nincs semmi nevezetessége.

Nem is maradunk itt soká, hanem midőn lovaink a nagy homok uszás után kipihenik magukat, tovább haladunk egyenesen déli irányban, — bizony nem kövecses uton, hanem olyan helyeken, hol a kerék néha agyig is bele halad a kétfelé váló, megint összefutó sivó homokba; néha felkapunk egy-egy kemény talajra, mely kellemes illatu szép sárga *szikfű virággal* van borítva, — majd nagy szérű forma kerek térségeket érünk, melyek messzire fehérlenek, mintha derczésliszttel volnának behintve: a legjobb *szikso* és *salétrom* ez, melyet összeszernek a tulajdonosok, garmadába raknak s aztán be-

¹⁾ *Török József: A két magyar haza első rangu gyógyvizei* 157.

szállítják gyárakba, hol többek közt a puskapor készítéshez is felhasználtatik. Más nemzet felgazdagodnék az ily természeti adományból, a mi kényelmes magyar népünk azonban alig veszi valami hasznát. Kár, hogy nincs a ki oktassa a *szikso* becses voltára és kiaknázásának módjára. Pedig megérdemelné ez a vidék, hol évenként — tudósok állítása szerint — 50,000 mázsa *szikso*t is lehetne előállítani, mely mellett még *glaubersó*, *salétrom*-, *timsós-homok* és *timsós-vizek* sem ritkán fordulnak elő.¹⁾

Majd a közeledő nádas azt árulja el, hogy most vagyunk már igazán a *Sárréten* s egy pár óra alatt beérünk ennek fővárosába: *Berettyó-Ujfaluba*.

Egy mezőváros, mely az utóbbi 10 év alatt haladt három évtizedet úgy építkezési, mint társadalmi tekintetben; főutcáján több csinos magán ház, a piacz végén szabadon álló nagy emeletes városháza, a város szélén a nagy gőzmalom (hol a *villanyvilágítást* is bemutatta már a nagytehetségű gépész-tulajdonos Nyiri István) — aztán a nagyszámu egyletek: városias szint kölcsönöznek neki.

Nagy veszteség a városra, hogy társadalmi életének lelkét: *Vass Jenőt*, az 1883. évi július 24-ik napja kiragadta az élők közül.

Van B.-Ujfalunak egy *történelmi* emléke is a multakból. Ez egy 2 és fél öl széles, 7—8 öl magas „*Csonka torony*,” mely a város keleti szélén, szántó föld közepén egy dombon búsán, mogorván emelkedik. Déli oldalon 1 és fél öl magasan van egy kis boltíves keskeny ablak, mely a téglák kihullása miatt lenőtt egészen a földig s ott már félőlnyi széles nyílást képez; — a fal teteje felé

¹⁾ *Hunfalvi*: Magyar birodalom leírása. III. 675.

öl magas s félől széles ablakok vannak a torony déli és nyugoti oldalán, melyek felül oválisan mennek össze, de a felettük levő fal kiszakadván, a hézag felnyulik egész a tetőig, --- e hézagok mellett jobbról balról 3--3 (görbe cserép forma) kis bolthajtás van. A keleti oldal kiálló szegletéből azt lehet következtetni, hogy arra nyult a templom, — az északi oldalon leomlott bolthajtás pedig semmi kétséget nem hagy fenn az iránt, hogy ott összeköttetésben másik torony volt; itt egész nagy ajtónyílás van s felette keskeny hosszú ablak, e felett ismét másik keskeny ablak.

E torony építési ideje teljes bizonyossággal meg nem állapítható, de az kétségtelen, hogy az Árpád-királyok korszakában, a XII. vagy XIII. században épült.¹⁾ Hogy pedig hajdan prépostság volt, következik abból, hogy ma is van „Herpályi prépost“ s e czimet most Bogisits budavári plebanus viseli. A *Paulinus* barátok kolostora volt itt, mely kitetszik azon körülményből, hogy a már elpusztult másik torony homlokzatába egy homok kő volt beillesztve ezen felirással: „*Haer. Paul.*“ (*Haereditas Paulinorum*, ez az a paulinus szerzet birtoka.)²⁾ A török világban erősségül szolgált e kolostor, mit mutatnak a körülkerítő mély sánczok. Hogy mikor rontatott le, nem tudjuk, — állítólag a nép rontotta le, mivel sok panasza volt a kolostor lakói ellen.

A „*csonka-torony*“ közelében 1849-ik évben egy pinceásás alkalmával néhány ölnyire a földben egy *teljesen ép csontváz* mellett *barbár-korbeli arany paizs-dudort* találtak, egy felségesen szép művet, a hajdan oly szép tökélyre emelt ötvösi művészet valódi remekét, mely a fel-

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 364.

²⁾ *Osváth Pál*: Sárreíti járás leírása. 257.

talál *Tardy Sándor* áldozatkészségéből a budapesti nemzeti muzeum egyik legbecsesebb tárgyát képezi.¹⁾ Később többféle bronz tárgyakat, ezüst és vas-gyűrűket, ismeretlen és Róbert Károly korabeli pénzeket ástak ki.²⁾ E leletek azt igazolják, hogy e helyen már nagyon régen volt vár, vagy erősség, mely körül csaták folytak.

B.-Ujfalu határában, valami egy órányira van *Pusztá Kovácsi*, a hol az 1883. év tavaszán állíttatott fel közadakozásból s nagy ünnepélyességgel a mult század nagy költőjének s jeles nyelvújítónak *Bessenyei Györgynek* sírjára egy diszes emlékkő....

B.-Ujfaluban felülünk a Püspök-Ladány felől jövő vonatra s keresztül robogva a Berettyón, egy jó félóra alatt elérjük *Mező-Keresztést*, ezt a jó magyar nép által lakott nagy községet, mely már a XIV-ik században ismeretes volt, és itt kiszállunk, hogy átmenjünk a nem messze levő *Körösszegre*, megnézni a *régi tornyot*.

A „*körösszegi csonka torony*“ nagyon megérdemli az utazó és történet buvár fáradságát. Ez egyszerűségében is imponáló nagy vastag *torony*, — mely most magtárul szolgál — a XIII-ik században épült „*keresszegi várhoz*“ tartozott s 1284-ben *Lóránt* erdélyi vajda tulajdonát képezte, — szomorú történeti nevezetességre azonban az 1290. évi július 10-ik napja emelte e *várat*, midőn IV. *László király* itt saját táborában, táborának közepén, az általa annyira kedvelt kúnok által megöletett.³⁾

¹⁾ Nemzeti Muzeum: Régiségtár 22. sz. a.

²⁾ E leletek közül most is sok szép példány van a régiség kedvelő földtulajdonos Tardy Sándor birtokában.

³⁾ *Horváth*: Magyarország történelme. II. 113. *Szalay*: Magyarország története. II. 104. *Palma*: Notitia rerum Hungaricarum. I. 337. [Parricidii auctores delecti viri praecipui: Arbuz, Turtule,

I. Károly idejében (1301). és az előtt *Kopasz* nevű palatinusé (nádor-ispányé) volt a *keresszegi vár*, kitől hűtlenség miatt vétetett el.¹⁾ Hogy aztán akkor kinek adott, nem tudjuk, csak annak akadunk nyomára, hogy „Zsigmond király adományából 1401-ben a *Csákt-familia* birtokává leit,²⁾ mely már akkor „*arx antiquissima*“ (igen régi vár)-nak neveztetett.³⁾ A pórlázadás alkalmával 1514-ben a Lőrincz-pap vezetése alatti tömeg megtámadta és kemény ostrom alá fogta a várat, de nem árthatott neki. Az 1658-ik évben is fenn állott még a vár, habár már ekkor mint „a Csáki urak régi elavult vára“ emlittetik.⁴⁾

A vár közelében volt egy kolostor is, mely a várral együtt szintén elpusztult, de hogy mikor, azt nem tartotta fenn az emlékezet. Most csak a 6 szögletre épült vár-torony hirdeti a multak dicsőségét, s e torony oly erős alkotásu, hogy aljának fala 2 öl széles s oly kövekből van építve, melyeknek simaságát és épségét a felette elviharzott századok sem tudták megrontani.

A „*keresszegi torony*“ megtekintése után visszatérünk M.-Keresztesre s onnan vasúton a szép *Nagyváradra*....

et Kemenche, qui Ladislaum prope castrum *Körös-szegh* sub tentoriis agentem noctis silentio aggressi multis confodere vulneribus. X. julii. An. MCCXC.] *Katona*: Historia prag. Hungariae. I. 885. [„Prope castrum *Kereszeg* ab ipsis Cumanis, quibus adhaeserat, est miserabiliter interfectus.“]

¹⁾ *Budai*: Polgári Lexikon. I. 492.

²⁾ *Gombos Dániel*: Polgári élethez való Lexicon. I. 295.

³⁾ *Fényes Elek*: Geographiai szótár. II. 206.

⁴⁾ *Szalárdi Krónikája*. 364.

II. Az asphalt-hegy és vidéke.

Fugyi-Vásárhely régiségei. Kis-Jenő régiségei. Mező-Telegd. A régi templom. A hegyoldalról. A sós vidék. Az asphalt völgyén. Az asphalt. *Özönviz előtti fák.* A cigányvölgyi gyártelep. Az asphalt olajok. A felső-dernai gyártelep. A gyár készítményei.

A nagyváradí téres nagy piaczon keresztül, a komor sárga várat jobbról hagyva, alig érzük végét annak a hosszú s nem igen diszes Kolozsvári-utcának, melyen végig fut a közuti-vasut tervezettnél szélesebb pályája, a hol aztán a kitünő építész Rimanóczy Kálmán „*építészeti gyártelepével*“ végződik a város.

Jobbról a karcsutornyu Pecze-Szöllös, — balról a Sebes-Körös kanyargó medrén tul nagylombú füzesek az egymásra hajló szép szőlőhegyek tövében, melyeknek koronáját a magas *Káldária-kápolna* képezi fehér falai-val. A hegyek tölünk távozó félkörbe indulnak, de azért nem tűnnek el messziségben, hogy folyton gyönyörködhessünk szépségükben. Jobbról a ritka cserjéseken tul erdők felett a *Bánya-domb* emelkedik, előfokát képezvén annak a végtelen hegységnek, mely a Körös-völgyön keletre vonul s aztán Rév mellett a magas *Királyhágónál* egyesülvén a vele párhuzamosan haladó baloldali hegy-lánczolatall együtt beágazzák az egész Erdélyt.

A baloldali szép lejtős hegylánczolat félkörben mélyen bekanyarodik északra s aztán M.-Telegdnél tér csak

vissza az országúthoz. Ezen félkörben két nevezetes falut találunk. Az egyik Fugyi-Vásárhely, másik Kis-Jenő. — Mindkettő régi templomáról nevezetes.

F.-Vásárhely templomának építési idejét nem tudjuk, azonban hogy több viharzott már el felette két századnál, az kétségtelen. Ezt bizonyítja egyik harangja, melyen következő körirat olvasható :

„Fudit me Mathias Varich in Eperies, 1673 “

A szószék feletti mennyezet közepén egy *pellikán* madár van festve, s a mennyezeten ezen felírás van :

Ezen superlátot Kovács János György fiaival istenes indulatjokból csináltatták, tiszteletes Kölcsei Albert predicatoróságban 1718.“

A templom mennyezete egyébbütt 1731-ben készült s többféle felírásokkal s bibliai idézetekkel van ellátva, melyek közül legkorszerűbb ezen felírás :

„Mindnyájan kik szomjuhoztok, jöjjetek e vizre, és a kiknek *nincsen pénzetek*, jöjjetek és vegyetek s egyetek minden *pénz nélkül*.“

A fugyi-vásárhelyi templom is megérdemli tehát, hogy az utas néhány percet áldozzon régiségének.

Nem lehet itt még említés nélkül hagyni, hogy ezen templom mellett, a pap kertjében a 70-es évek elején több, Zsigmond és Mátyás korabeli pénzeket találtak s ezek között egy I. Mátyás-féle aranypénzt, melynek előlapján következő felírás áll : „Mathias. D. G. R. UNGARIE“ — hátlapján pedig ez áll :

„S. LADISLAUS, REX“ ...

Határában az *Omlás-hegy* keleti oldalán van némi csekély nyoma egy 1325-ben épült klastromnak, mely a

Paulinus barátoké volt s a XVI-ik század végén kezdett pusztulni.

De még jobban megérdemel egy kis kitérést *Kis-Jenő régi temploma*.

Ha nem érdekelne is bennünket az az ón-kanna, mely 1666-ban készült s 1787-ben megjavíttatott és a többi szent edény és harangok, — ha nem érdekelne is a templomban a *szószék felett* levő „*superlát*,” melyet „N. Fazekas István ur istenes indulatjából a maga költségével anno 1738”-ban készíttetett, — ha nem tartanánk is érdemesnek a megtekintésre azt a *papi széket*, melyet „Istenes indulattal kis-jenei Reformata Szent Ekklezsia Predicator uram számára magok költségeken Beretz György és Fazekas György uraimék Nánási uram Predicatorságában 1757. Eszt.”-ben készíttettek, — ha nem érdekelne a hosszú felírással ellátott *chorus*, mely „Istenhez és az ő házához való szeretetből” 1830-ban készült: a *templom* maga és „*Matricula*” nagyon megérdemlik a vizsgálódást.

A baloldali hegylánczolat szép félköre, melyben találjuk Fugyi-Vásárhelyet és Kis-Jenőt, Mező-Telegdnél hajlik vissza az igen jó karban tartott s nagyon régi országuhoz.

Mező-Telegd azon szomorú sorsú városok közé tartozik, melynek fényes zománczát lassanként lekoptatja az idő s hajdani nagy nevükből nem marad meg egyéb, csak az emlékezet, ha ugyan ez is megmarad. *Telegdnek* is csak a rendezetlen főutczáján levő boltok, a Gróf Haller-féle kastély, egy hajdani zárda tömör boltíveivel és komor folyosóival s a néha élénk vásárok kölcsönöznek még némi városias kinézést, de vendéglője

éppen nem arra való, hogy utasokat csáljon be vagy marasztaljon.

Pedig Telegd egykor híres város volt: azzá tette a *Telegdi-család*, valamini régi *klastroma* és *temploma*.

Telegd története már az *Arpád királyok* korában kezdődik, midőn Telegd egy tekintélyes nemzetségi birtok központját képezte, melyhez 11 község tartozott.¹⁾ Itt született 1280. körül *Csanád* prépost és azután igen sok jeles ember került ki a híres *Telegdy* családból.

A *telegdi klastrom* a legrégibb időkben — Pázmány állítása szerint — a *templáriusok* tulajdonához tartozott, kiknek helyébe Csanád érsek 1335-ben *Ferencz-rendi* szerzeteseket telepített, kik azt 1561-ben már elhagyták. Hogy ezen klastrom az a patak balpartján levő zárdaszerű épület, vagy a Haller-féle kastély helyén volt-e, teljes határozottsággal tudni nem lehet.

Az utazó figyelmét azonban méltán leköti az a szép csucsíves templom, mely a reformátusok tulajdonát képezi. Ezen templomot *Telegdi István* — a II. Ulászló idejében királyi kincstárnok — építtette 1507-ben, vagy utódjai építtették 1550-ben.²⁾

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség története. I. 456. *Budai*: Polgári Lexicon. III. 393.

²⁾ A templomban a volt szentély baloldalán hosszú négyszögű márványkő táblán ezen felírás áll: „Hoc templum est instructum et consecratum in honorem Sancti Regis Stephani.“ Ezen felírás alatt négy régi számjegy van, melyet *Bunyitay* 1507-nek, *Rómer* 1550-nek olvas. A mit *Szabó József* a „Régészeti közlemények“-ben (108. lapon) állít — mely engem is félrevezetett — hogy ez 1150-nek volna olvasandó, hihetetlen a számjegyek vizsgálata után.

A kolostorhoz tartozott-e e templom a régi időkben, vagy nem, arról nincsenek biztos adatok.

De bárhová tartozott s akár 1507-ben, akár 1550-ben épült is e templom, az bizonyos, hogy igen szép és nevezetes régiség.

Hajdan temetkezési helyül szolgált e templom. *Telegdi István* kir. kincstárnok vörös márványból kimetszett életnagyságu vitézi *szobra* ott látható ma is a szentély mellett s szemben vele *családi czimere*, — ide akart temetkezni e nagy férfit, sirböltöt is készítettett magának, azonban a *Dózsa-lázadás* alkalmával Csanádon kegyetlenül lemészároltatott a jobb sorsára érdemes hazafi, ki a keresztes had kihirdetését ellenezte, s szétmarczangolt teste nem volt ide szállítható. Hanem itt lett eltemetve az 1535 ben itt született *Telegdi Miklós* pécsi püspök, 1584-ben,¹⁾ — valamint több jelesek közzé ide temetett el nagy pompával *Bocskai István fejedelem neje* Hagymási Margit is 1604-ben.²⁾

A templom alatti, századokon át bezárt sirbölt fölbontása sok becses régiséggel gazdagítaná a *múzeumot* és *történelmet*...

Bucsut véve a magyarok és magyar érzelmű románok által lakott kis várostól, átmegyünk az izmos Sebes-Körös erős hidján s alig néhány lépésnyire találjuk *Pusztá Ujlakot*, ezt a jóra való református magyar közösséget, melynek kormos templomán a hosszú hegyes factorony tövéen sajátos 4 kis tornyocska van régi magyar divat jelöl.

A nádas és cserepes házak közt vezető fő-utcán

¹⁾ *Budai* : Polgári Lexicon. III. 399.

²⁾ Wolfgangius *Bethlen* : Historia. VI. 234.

a 24 és 25 kilometer között letérünk balra, egy kis keskeny, de kövezett uton, mely bevezet északi irányban a hegyek közé. A *hagymádfalvai ut* ez. Jobbról szántóföldek, itt ott facsoportok, távolabb a szép Körösvölgye, füzeseivel, melyek közzül faluk tűnnek elő — s háttérében a magasan emelkedő hegyekkel; balról szép szőlő-hegyek; előttünk erdővel borított hármashegy. De ez a tájkép gyakran változik. A Körösvölgy háttérben marad egymásra emelkedő hegyeivel, — jobbról balról erdős hegylánczat, mely nagy félkörben bezárni látszik utunkat; — míg a cserjés völgyeket vigan legelésző nyájak borítják, hol a sok csengettyű hangba olyan kellemesen vegyül a pásztor-furulya mélabus danája.

Már csak egyes kanyarulatoknál vethetünk futó pillanatot az elragadóan szép Körösvölgyére a cser és tölgy erdővel borított magaslatról, hol a kilátás tündéri szép panorámái függönyét a kétoldali erdős hegylánczat képezi.

A vidék ismét és perczenként változik, a mint felfelé haladunk. Balról magas hegy, jobbról mély völgy, melyből az óriási tölgyek és a karcsú szilfák sem érnek fel utunkig. Most egy tisztásra érve, önkénytelenül megállunk, hogy szemléljük a természet pompáját: jobbról felséges vidék, mögöttünk hosszan elnyúló völgy, melyre művészileg borulnak a sátorhegyek, látni engedvén az őket bekerítő festői hegylánczatokat; balról mély völgy, melynek utunk melletti oldalát mogyoró bokrok, tulsó oldalát szép zöld vetések borítják, — előttünk egymás fölé emelkedő s hosszan nyúló erdős halmos hegyek, melyek összeolvadnak a szintén kék fellegekkel, sőt némely csucsoknak alatta járnak a terhes fellegek. Most

jobbról zápor által meredek fallá mosott hegy tövéen haladunk, — balról cserjékkel, bokrokkal, sudár szilfakkal és lombos tölgyekkel borított völgy, — előttünk a fellegeket alant hagyni igyekvő hegycsúcsok, büszkeségei az egymással szépségben és nagyságban versengő hegylánczolatoknak, — lenn a jobboldali völgyben Kövesd, Czigányfalva kunyhó forma házai a hegy tövéen két sorban végig nyulva, melyekhez méltók azok az igénytelen kis fatornyok, szokás szerint a falu szélére építve.

Mi csak haladunk mindig északra, bokrokkal borított széles völgyön s elérjük *Bogdán-Sóvár hegyet*, (mely a lakosok által „Pitlő“-nak is nevezetik.) Egyetlen, hosszú utcából álló falu ez — mint a román faluk nagyobb része — kéménytelen házakkal, mely jelleg alól csak kevés kivétel van, s ezekhez méltó fatoronynyal; a falu 619 lakossal bír, azért egyesült aztán a végében levő Tataros és Kis-Tótfalu községekkel s együtt képeznek egy községet. Minden nevezetessége: nevében rejlik, mert *Sóvárhegynek* van írva most is, a mi minden bizonynyal *Sóvár-hegy* volt hajdan, midőn lakói még magyarok voltak s onnan vette eredetét, mert *hegyeiben só találtatott*. Ezt igazolja azon körülmény, hogy utunk mellett, midőn a falu és Tataros közt jobbra, keleti irányban letérünk s az északra tartó Gyepes mély medrén át gázolva a hegy alá beérünk, a *hagymádfalvai* uradalomhoz tartozó Varaszótanyát elhagyjuk, jobbról maig is látszik egy *betömött üreg* a hegy tövében, mely üreg az ötvenes évek elején ásatott, pincze akart lenni, azonban *ásás közben* a munkások *kőszóra találtak* s a „felsőség“ azonnal betiltotta a további ástást s betömötte az üreget. Ezen helyhez alig egy puskalövésnyire pedig

szintén abban az időben igen erős tartalmu *sós forrásra*¹⁾ akadtak a pásztorok, de a „felsőbbtség“ ezt tele hordatta trágyával, aztán földdel befedette és szigoruan megtiltotta annak kibontását. Így lett megsemmisítve a *sóakna* és *sósforrás* a mi megyénkben, Bogdán-Szovárhegy mellett.

A *hagymádfalvai* utban egy kis hidat elhagyva (5 percznyi távo'ra a tanyától) jobbra térünk, be a hegyek közé s ott cserjés bokros hegyek által összeszorított keskeny völgyben egy pár percz alatt egyszerű tanyára jutunk.

Egy, nagyobbára deszkából álló ház, egy pár melléképület: ennyi az egész „*Czigányvölgye*.“

Ki merné hinni, hogy ebben az erdei lakban, ebben az elhagyatott zugolyban egy *büvész* lakik, a ki abból a hegyből, annak fekete földjéből a legfinomabb égő olajat képes előállítani s a ki rövid idő alatt világhírűvé teszi magát és megyénket, — a ki ezt a szerény kis *Czigányvölgyet* versenyre kelti az óriás erejű Amerikával s bucsujáró helyévé teszi a reális csodákban gyönyörködő utazóknak?

Egy kis patakon át betérünk a tanyába, melynek deszka kapuja megnyilik előttünk.

Az *asphalt telep* egyik bérlője jön elébünk. Az ismeretség nagyon hamar meg van kötve s aztán legelső dolgunk, hogy együtt felkeressük a *vegyészt*, ki most is az asphalt telepen jár, habár vasárnap van.

Czigányvölgyön nincs templom, melynek harangja gépies imára kényszerítse a halandót: itt csak *áldásért* könyörögnek a munkára és *hálát* adnak az áldásért; — *a munka sikere itt az ünnep*, a hegyek nyílásában alá-

¹⁾ *Mayer Antal*: A nagyvárad-i hévvizek. 73.

zugó patak fölött összehajló erdő a templom, szép szikla falakkal, az a fekete *asphalt-réteg* az *oltár*, melyen *munkával áldoznak* az *Örök-Munkásságnak*, a madarak szorgáltatják hozzá az éneket és az olvasztó kemenczék rohogása az orgonát . . .

Egy magas ágoson álló s galambduczhoz hasonló kis építmény mellett megyünk el, melyről aztán megtudjuk, hogy ez a robbanó szerek (dynamit, puskapor) tartója s azért van ily távol minden épülettől, hogy véletlen robbanás alkalmával is el legyen kerülve a szerencsétlenség, a tolvajok ellen pedig a ládába rejtett kis villanygép által van védve. Az a sodrony, mely a lakháztól kezdve rajta keresztül vonul és faoszlopok által vezettetik tovább: *telephon sodrony*, mely a lakóházat a *gyárteleppel* összeköti.

Alig érünk az első kis aknához, hol próbaásatás rendeztetett, a hol csodáljuk azt a fekete *asphalt* réteget, melynek alja csak sárkeménységű s belőle itt-ott kőolaj foly ki, — midőn egy őszbevegült, tudós arczu ur érkezik hozzánk, egyszerű munkás öltözetben.

— *Apáthy Lajos* vegyész, gyárigazgató ur — mutatja öt be kísérőnk.

Mi elmondjuk, hogy óhajtanánk az itteni *asphalt telepet* megszemlélni, — ő a legkészebb örömmel felajánlja kalauzolását.

Azután elvisz bennünket a most mivelés alatt levő legnagyobb *asphalt telephez*, hol a gyár épül s tudós magyarázatát adja az asphalt előjvetelének. Annak leírásához azonban szaktudomány és téresebb hely kellene, mint a mennyit egy rövid *utirajzban* még ily nevezetességnek is lehet szentelni.

Azért röviden s felületesen említjük meg a következőket:

Két dombforma hegyet választ szét a *Czigány-patak* völgye; — egyik hegy lehet 3—400 hold területű: ez az ugynevezett *asphalt telep*. — Ha az ember ásni kezdi a földet felülről lefelé: az 1—3 láb földagyaggal kevert *humus* után könnyebb *olajrészek* által impetrált 2—3 láb *kvarcz* és *glimmer*, aztán 1—2 láb tiszta *kvarcz* és *glimmer* rétegek, ezt követi 1—2 láb homok és itt jön a különböző (1—2 méter) vastagságú fekete *asphalt anyag*, mely 18—20% kőolajt tartalmaz; — alatta 1—2 láb *pala réteg*, melyben *őskorszakbeli fák* találhatók, lentebb *Chamot-föld*, mely az olajat át nem eresztí, alatta száraz homok, melyen alól valószínűleg *petroleum forrás* van.

Az asphalt rétegből több ereken szivárog elő a kőolaj, mely *fekete kenőcs*, tengely kenésre igen alkalmas.

És hogy saját szemünkkel meggyőződünk arról, hogy milyen az a fa, mely a pala-rétegben előfordul, magunk vájunk ki abból egyes darabokat egy *hosszan elnyúló fatörzs* részeiből s veszünk magunkhoz emlékül. Valóban csodálatra méltó jelenség. Egész nagy, hosszú *fatörzsek* fekszenek a *több ezer éves pala-rétegben*, épen, elporlás s rothadás nélkül, csupán a külső rész szene-sedve meg némileg a környezettől. Fák, melyeknek ledőlése a *földalakulás második korszakára* esik, azon korra, midőn a Kárpátok felemelkedtek. Ki tudná biztosan meghatározni, *hány ezer év* kellett ahoz, míg a fákat környező *pala-réteg* képződött, hogy aztán megóvja ezeket az *őskori* fákat az utókor méltó csudájára. Az *őskori fák* a *pálma fához hasonlítanak*, az *évi gyűrűk* rajtok tisztán látszanak, míg *ágakat alig lehet felfedezni*, — a mi

azt mutatja, hogy kevés águk volt. A sok sok ezer év annyi hatással volt rájuk, hogy külső kérgükből keveset lehet kiválasztani a fa törzsével, hanem a hozzá forrt palához tapad; a törzs pedig rétegekben szétbontható,

csak egyes görcsöket találunk a fa *belsejében*, melyek kő módjára tördelhetők szét. Ezen *őskori-fa* oly száraz, mint a kő, — meggyújtva gyönyörű tiszta és erős lánggal ég s köszénhez hasonló szagot terjeszt. Ezen *őskori fa minden esetre megérdemli a természettudósok figyelmét s vizsgálatát*, s arról győz meg bennünket, hogy évezredekkel ezelőtt vidékünket *pálma erdők* borították.

Megtekintjük a most épülő *gyártelepet*. Egy csak itt-ott kész gyárépületnek leírása nemcsak időelötti, hanem szakemberre is igen nehéz lenne, azért azt meg sem kíséreljük, — csupán annyit említünk meg, hogy ennek építkezésénél és felszerelésénél Apáthy és Abakumovits urak maguk vizsik a főszerepet, maguk készítik a rajzokat s többnyire magát a tárgyat is, mert midőn olyan készítés módról van szó, mely *saját találmány* és sehol elő nem fordul, bizony a hozzá való eszközöket is maguknak kell kitervezni és többnyire előállítani is. Ezért aztán teljes lakatos, asztalos és esztergályos műhely van berendezve s ezek mellett oly *vegytani műterem*, a mely bámulatra ragadja a látogatót. Egy pár év alatt teljesen fel lesz szerelve a gyár és megkezdí működését teljes erővel s akkor meg fogja tudni az egész világ, hogy mennyi kincset rejt magában ez az elhagyatott *Bihar-megye*.

Hogy pedig a nagy befektetéseket csakugyan megérdemli a hely, az a roppant s kitünő anyagkészlet, azt bizonyítja a már eddig elért vegytani eredmény.

A fekete föld kazánokban vízzel felfőzetik s aztán hosszabb eljárás és bizonyos vegyi szerek alkalmazása után előáll a tiszta *kátrány*, melyből zárt kazánokban 60% *olaj* vétetik ki s a mi benmarad, az a *tiszta asphalt*. Az *olaj* hűtőn megy keresztül s a kádakba még fehéren foly le, azonban a levegőn csakhamar feketére változik: ez az ugynevezett *nyers olaj*, mely tisztább és zavarosabb. Ezen *nyers olajból* aztán vegyileg négyféle *olaj* készül: 1) a *könnyű olaj* (benzin, lygroin, *petroleum* és solar *olaj*), az ebből készült *petroleum* (gyupontja 63 C.) sokkal szebben és tartósabban ég s erősebb világot áraszt a használatban levő *petroleum*oknál; 2) a *második kőolaj*, melynek gyupontja 93–95 C., mint a repcze *olaj*, *moderateur* lámpában volna égethető, oly tiszta és erős világot terjeszt, mely minden eddigi égő anyagok világosságát (a légszeszt sem véve ki) sokkal fölülmulja. (Apáthy ur készített is már hozzá lámpát); — jelen állapotában finom gépekhez kenőcs *olajul* szolgál; 3) a *könnyebb kenőcs-olaj* és 4) a *nehézebb kenőcs-olaj*, melyek *gép-olajokul* használtatnak.

Ezen *kőolajok* nagyon sok előnnyel bírnak a növényolajok felett. Azért, nagyon természetes, hogy Czigányvölgyön az *olaj előállítására* fektetik a főszlyt.

Csakhogy lassan megy, mert mindent maguknak kell *kitalálni*, előállítani, mivel *ilyen asphalt-anyag nem jön elő az egész országban* (csupán még a szomszédos Der-nán) s így nem lehet eszköz-mintákat beszerezni, hogy a fekete földből *kátrány*, ebből *asphalt* és *kőolaj* kivegyithető legyen.

Czigányvölgy alig egy éve kezd megnépesülni. Öten bérelték ki — mind budapestiek — ezt az ugynevezett

asphalt-telepet a kitünően gazdálkodó jezsuiták által kezelt hagymádfalvai uradalomtól 30 évre s most a tudomány-szomj és szenvedély megfeszített szorgalmával igyekeznek, hogy mielőbb egy virágzó gyárat állítsanak oda, mely az amerikai kőolajat rövid időn ki fogja szorítani Európából és virágzásra fogja emelni Hagymádfalvának szép, de szegény vidékét s Bihart nevezetesebbé teszi mint volt Mén-Maróth korában.

Lelkünkől kívánunk szerencsét a gyár alapítóinak és megérdemlett sikert Apáthy fáradhatlan vegyész kísérleteinek!....

Czigányvölgyet oda hagyva, keresztül megyünk az asphalt hegyeken ezeknek északi lejtőjére, Felső-Dernára.

Itt már egy egészen kész gyártelepet találunk, a „Magyar asphalt részvénytársaság” jól berendezett gyártelepét, hol a tiszti lak, iroda, fölvyigázó, 4 munkáslakház, a műhelyek, raktárak, istállók, színek azt mutatják, hogy a gyár teljes virágzásban van, — az iskola pedig annak bizonyossága, hogy népes is a gyártelep.

Négy párhuzamos tárna van művelésben, melyeknek közép szélessége 280 centimeter, magassága 400 centimeter. A tárnákból keskeny vágányu „görpályán” szállítják a gyárba az asphaltot apró kocsikban, melyeket *kutyák húznak*.

Hogy aztán a nyers asphalt földből a földkazanokban miként olvasztják ki a *goudront*, s ebből az *olajfőző kazánokban* miként készül az *ásvány olaj*, miként főzetik a *mineral*, miként jő elő a *mastik* stb., ennek leírása szakközlönybe való. E helyen elég megemlíteni, hogy a gyár goudron, bitumen, asphalt-mineral, asphalt-lakk, ásványolaj és asphalt-masztik készítményei az 1882. évi *trieszti*

*kiállítás*on általános feltűnést keltettek, és hogy a „*felső-dernai asphalt gyártelep*” rövid élete alatt is már 16 előkelő utcát és tért látott el Budapesten *asphalt-burkolattal*, melyről teljes megelégedéssel nyilatkoznak a szakemberek.

Ezek az asphalt-bányák valóban oly kitűnő asphaltot is tartalmaznak, mely felül haladja jóságra és szépségre az európai asphaltokat, kiaknázása pedig — alig néhány lábnyi mélyen már majdnem tisztán jövőn elő — szerfelett könnyű.

Nagy kár, hogy a hazai gyártmányoktól még ma is oly nagy az oktalan félelem és tartózkodás, hogy a külföldit látatlanban is többre becsüljük, hogy oly igen előítéletesek vagyunk.

A „*felső-dernai asphalt részvénytársaság*” *Deésy Béla* gyárigazgató vezetése alatt nemes buzgalommal törekszik, hogy gyártmányait minél szélesebb körben ismertessé tegye s az ismeretség terjedésével még nagyobb virágzásra fog jutni a *gyártelep, melyre megynék büszke lehet.*

Virágozzék is fel.....

III. Az Érmelléken.

Bihar. A Földvár. A robotos világban. A XIII-ik századbeli templom régi falfestményei Síterben. A szalárdi templom. A savanyu-viz-fürdő. A hodosi templom régi falfestményei. Adorján-vár. A szent-imrei kolostor. A templom. A szent-jóbb monostora. A szent-jóbbi vár. A kólyi sárga házban. Diószeg. Az érmelléki asszu Chinában. A vinczellérképezde. A „Bátorság Cassája.” Zólyomi vára. Székelyhid. A székelyhidi vár. Városok és kastély M. Petriben. Margitta.

Nagyváradot északnyugoti irányban hagyva el, az alföldi és tiszavidéki vasuton át mindjárt érjük *Püspököt*, s a mező város nyugoti végén három felé váló országutak közül mi az *északra* térőt választjuk s ezen egy óra alatt elérjük *Bihart*.

Bihar barátságos kis tiszta magyar mezőváros, jó szőlő- és bortermő, északról délre nyuló hegy tövében, egészen síkon, — fehérre meszelt nádas, cserepes házai közül kimagasló két sugár magas fehér tornya messze ellátszik a nyugat felől elterülő, csak nádas rét s alig észrevehető apró halmok által félbeszakított termékeny *alföldi rónaságon*. Itt van az alföldi délibábos rónaság északkeleti határa, honnan kiindulva a keletfelé vonuló hegyek, kissébb-nagyobb völgyek által megszakítva húzódnak a testvér Erdélyig s azon túl be Moldvába.

A bihari templomról régebben az a hír volt elterjedve, hogy nem lehet bemeszelní belől, mert a fal min-

dig keresztül veresedik. Vajon nem valami régi *falfestményekre* lehet ezt a hirt vonatkoztatni?.....

Ha megkérdezzük azokat a szép, magyarfajta erős, izmos, barátságos lakosokat, szívesen eljönnek velünk a város északi részéhez alig 300 lépésnyire levő nagy földsánczhoz, a „*Földvár*hoz,“ melynek külső kerülete 1100, belől 616 lépés, — magassága kívülről 34, belől 19 lépés, — az alap 50 lépés szélességből indul felfelé s 4 lépés szélességben végződik; van rajta 3 *kapuhely*; délről, délnyugatról és északról, — keleti részéhez van függesztve egy másik kis földvár az u. n. *Lednyvár*, melynek kerülete 218 lépés s a földhányás teteje 5 öl széles; — e mellett egy 15 öl hosszú kettős *sáncz árok* nyulik kelet felé, párhuzamosan, 2 öl távolságra egymástól; a fővár közepén egy *ó-kut* van, — a monda szerint — telve *fegyverekkel* és *ember-csontokkal*; a *Földvár* oldalát több helyen feláskálták kincskeresők, a nélkül, hogy valami eredményre jutottak volna.

A *bihari vár* építkezési idejét meghatározni nem lehet. Alig van egy-egy történelmi emlék, melynek eredetéről oly eltérő volna a tudósok véleménye, mint erről. Némelyek *mór építménynek*, mások *Mén-Maróth várának* tartják, a hol lakott a *kazárok* fejedelme s eljegyeztetett Mén-Maróth leánya Hanzár *Árpád* fiának Zoltánnak,¹⁾ ismét mások azt állítják, hogy a kunok, tatárok és oroszok ellen építtetett,²⁾ vannak, kik későbbi időben épültnek vélik,³⁾ mások pedig azt tartják, hogy a *kuruczok*

¹⁾ *Dugonits* András: Szittyai történetek. II, 53. 3.

²⁾ *Bél* Mátyás: Compendium Hungariae Geographicum. 173.

³⁾ *Gombos* Dániel: Polgári élethez való Lexicon. I, 288.

készítették e Földvárat Rákóczy idejében,¹⁾ mely véleménynyel ellentétben áll azon körülmény, hogy már 1660-ban megemlékezik róla a *Krónika*, mint a *Biharnál levő Földváról*.²⁾

Ennyi sok ellenmondás után is mi abban a nézetben vagyunk, hogy *Mén-Maróth vára nem itt volt*. Ez a hely azonban nagyon megérdemelné a szakértő ásatásokat, hogy a bizonytalanságnak vége vetessék.

A jó magyar Bihartól és *Biharvárától* bucsut véve, a vár mellett jobb oldalról vezető margittai országuton folytatjuk utunkat s jobbról hagyva a szelid s jó bort termő *bihari hegyeket*, a megyénkben nagy befolyással bíró *Ertsey-család* urilakával diszitett kis *H.-K.-Kovácsin* át jó buzatermő sík szántó földek közé jutunk, mely balról a végtelenségig terülve, jobbról bekanyarodik a csatári hegytől kezdve a Rézhegyek nyugoti lejtőjéig, majdnem megkerülve a várszerűen magaslaton álló *Sítert*.

Követjük a róna bekanyarodását és egy mellék uton jobbra letérve, igyekeztünk elérni azt a hegytetején ki-magasló *Sítert*, mely ha még távolabb volna is egy órájárásnyinál, mint a mennyire van: még akkor sem volna szabad a *régiség kedvelőnek* azt elkerülni.

Nem az a várszerűen az egész vidék felett uralkodni látszó XVI-ik századbéli modorban épített *kastély* az, mely az utast ide vonja. Hiszen ez nem olyan régi s nem valami különös építmény, — talán meg sem említenénk, ha a nép, a jobbágyság felszabadulásának eszméje nem volna hozzá fűződve. A m. tudományos Aca-

¹⁾ *Horváth*: Magyarország történelme. VI, 328.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája 522.

demia megalakítása körül érdemeket szerzett gróf Vay Ábrahám volt 1848-ban a siteri uradalom földes ura,¹⁾ a ki magaslelkülete mellett is csakugy felhasználta a jobbágyok ingyen munkáját, mint a többi földesurak, s azon a szép helyen megkezdte a kastély építését, természetesen a jobbágyok *ingyen robotjával*. Még csak *félíg* volt készen a kastély: midőn felviradt a *népjog*, a *nép-szabadság* napja, a nemzet milliói felszabadultak a *rab-szolgaság* lánczaiból, a jobbágyoknak is megadatott az *emberi-jog*, eltöröltetett az *ingyen kényszer munka*: a robot.²⁾ Gróf Vay Ábrahám jobbágyai sem tartoztak tovább *ingyen* építeni kastélyt s az építés félben maradt. Bizony, a kastély *másik fele* része már épen úgy pénzért épült, mint mai világban hogy senkinek sem építenek ingyen. Erről lehetne nevezetes csak ez a kastély, mely később a gróf Zichy-ek birtokába került s ma Farkas Lajosé, ki a község és egyház, különösen a népmívelődésének előmozdítása, az „Olvasó-kör“ fentartása iránt nem csekély áldozatokat hozván, méltán áll közszeretben a nép előtt.

Nem is az a messze kilátszó nagy kőajtós pincze teszi nevezetessé Sitert, melynek a homlokzatában levő *kőtáblán* következő felirat áll: „Bacho, Laetitia. Batri. Cellam. Hanc. Vinariam Dicat. Illustris. Familiae. CC. Csáky Curante, Comite, Emanuele Csáky Comunicum. Dominorum Directore Anno, Domini MDCCXCV.“ Tehát e pinczét a Csáky-család építtette 1795-ben.

¹⁾ Dr. Rómer Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. 136. lap.

²⁾ A jobbágyok felszabadítását az 1848. évi IX. törvény-cikk mondja ki.

Hanem nevezetessé teszi Sítért az a kastély közelében emelkedő *régi templom*, mely már a mult század végén is nevezetességgel birt,¹⁾ melynek hajója ugyan 1750. táján toldatott ki, de szentélye több már félezredévesnél.

Ha nem osztozunk is a mult század azon felfogásában, hogy ez a templom *régi pogány templom* volt s hogy a mult században az ajtó mellett látott márvány köre „a Thammus és annak a szerint való siratása volt lerajzolva,“ hogy tehát ez *Vénus temploma* lett volna s a falu is Venus egyik egyik nevétől (Citherea) vette volna nevét, — a mint azt a mult század egyik tekintélyes tudósa²⁾ állítja: de hogy a templom a XIII-ik században építettett, az kétségtelen a benne a mész réteg lefejtése után talált nagyszerű *falképekről*.

Azonban nem is az építésének ideje teszi nevezetessé e templomot, melynek oltárhelyére karzat állíttatott s az e mellett levő két csinos góth ablak berakatkván, helyére egy kerek lyuk töretett: hanem nevezetessé teszi e templomot a benne levő *falképek*, melyek a templomnak napkelet felőli végén, a régi boltozatos gömbölyű végű részében, tehát a régi szentélyben, földszinttől kezdve a boltozat tetőzetéig vannak.

A nagytudományu *Révész Imre*³⁾ az 1848-ik évben Siterben járván, véletlenül a templom karzatában a falon *mész alatt lappangó képet* fedezett fel. Mihelyt vissza ment Debreczenbe, azonnal közölte ezen felfedezését a

¹⁾ Rómer Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. 137. l.

²⁾ Hunyadi Ferencz: *Keresztyén Archivarius*. I. kötet.

³⁾ Mint debreczeni lelkész halt meg 1882-ben.

már akkor nagyhirű tudós debreczeni tanár *Lugossy Józseffel*,¹⁾ a ki még ezen év július havában kiment a helyszínére Siterbe s nagy ovatossággal hozzá kezdett a templom belső falán a mészréteg lefejtéséhez és „a több mint háromszázados burok alól egész sora bontakozott ki a vallástisztítás előtti ügyes ecsetű, eleven színezetű képeknek”²⁾ A képek részint *bibliai*, részint *legendás* tárgyuak. Ott van a bibliai *gazdag* és *Lázár* története 3 képben: egyik a vendégség, második Lázár lelkének az Ábrahám kebelébe vitele, a harmadik a gazdag családja a pokolban. Ott van a bethlemi istálló, melynek jászola mellett áll a három szent király, tisztességet tévén a megszületett idvezítőnek. Ott van egy *részbika*, mely alá tüzelve kínozzák a vértanukat. Ott van több *vértanu* kinszenvedése, melyek közül egyik alatt „*Bacchus*” név olvasható. Ott van a *Krisztus* keresztfán való kinszenvedése. Ezen képek „kivitelőknél, színezetőknél, úgy a közöttök mutatkozó latin versek betűalakjánál fogva” a *XIV-ik századbeli*eknek tartatnak, — míg a volt oltárhely előfalazatának homlokán „*Mihály főangyalnak a sárkánynyali harcza*” a *XIII-ik században* készült.³⁾

Valóban — a különben is *kitűnő szelid gesztenyét termelő* Siter nagyon megérdemli a meglátogatást, hol akár a tudós lelkész *Séra Ferencz*, akár *Farkas Lajos* vendégszeretete egész kényelmet biztosítanak az utazó számára.

A nevezetes Siterből visszatérünk a szalárdi utra és nem sokára elérjük *Szalárdot*, a hol született az 1662-iki

¹⁾ Meghalt Debreczenben 1884. évi márczius 7-ikén.

²⁾ *Academiai értesítő* 1849. évi II. köt. 43. lap.

³⁾ *Rómer Ferencz Flóris: Régi falképek Magyarországon.* 136. l.

krónikairó *Szalárdi János*, abban az időben Váradi Világi Kanonok,¹⁾ kinek szülei még 1636-ban Szalárdon éltek, mert azt írja magáról: „*Szalárdi János*, ki akkor a fejedelemnek (I. Rákóczi Györgynek) leveleire gondviselő s belső titkos deákja vala, azon hajnalban, 7. Oktobris indulván Barátkáról *szülei látogatására* ugyan *Szalárdra*, Élesdtől a lakság nevű sürű oláh falukkal ültetett hosszú völgyön tartott Szent-Jóbb és Adorján felé.“²⁾ Ez a kis vásáros falu végig nyulik a Berettyó balpartján, — temploma és a fák közé rejtett *Csernovics-kastély* külön is megérdemlik a megállást.

A *szalárdi templom* régészeti szempontból igen érdekes. Most a reformátusoké, azonban hogy hajdan a római katolikusok tulajdonát képezte, azt belső szerkezete bizonyítja. A templom a *Franciscánusoknak a XIII. században épült kolostorához tartozott*,³⁾ kik 1556-ban szállították el innen legbecsesebb egyházi felszerelvényeiket az ecsedi várba.

A nagy és tágas templom alatt befalazott *sírbolt* van, melyben nem rég elhalt öreg emberek még voltak lenni s ott nagy *hosszu szegletes köveket* láttak, hihetőleg kőkoporsó, vagy ravatal maradványait. A templom ablakai csúcsívesek, keskenyek és hosszuk, — északi oldalán egy sincs, hanem e helyett vízszintes fekvésben több kiálló kőoszlopok láthatók. A torony a templom hátulsó részéhez *oldalvást* van építve, hová ezelőtt sekrestye volt ragasztva. Az egész igen szilárdul van építve, öntött vasakból kiinduló kővezetettel erősítve a bolthajtás. — A

¹⁾ *Budai*: Magyarország Históriája. II, 272.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 119.

³⁾ *Bunyitay*: Nagyváradi püspökség. I, 176.

templomban van felakasztva egy fatábla, mely 1802-ben készítettet s melyen a felírás következőleg kezdődik: „E szent templom 1660-ik esztendőben, Szeldi basa rabló futásakor tűz által felégettetett. 1719-ben a kis templomnak fedele és menyezete újra megkészítettet.” Ezután még el van számlálva, hogy a templom teteje mikor és kik által ujittatott, egészen „a folyó 1802-ik” évig. Ezen felírás is igazolja, hogy a templom 1660 előtt már fenn állott, s így érdekes régiség....

Nevezetessége volt Szalárdnak a „*Savanyu-viz fürdő*.”

A falutól északkeletre egy negyed órányira az erdő szélén volt egy fürdő, az ugynevezett „*Savanyu-viz*,” hová abban a veszedelmes choleras idöben, 1831-ben is nagy számmal sereglettek a gyógyulást kereső betegek,¹⁾ s aztán késöbben is sokan; úgy, hogy leghiresebb statisticusunk Fényes Elek azt írja róla, hogy „távol vidékekröl is erősen látogattatik,²⁾” 1857-röl pedig, hogy „élénken látogatott savanyu-viz és fürdő-intézet,³⁾” még 1870-ben is írják Szalárdról, hogy „ásványvizéröl és fürdőjéröl ismeretes,⁴⁾” söt 1877-ben is az állittatik, hogy „jeles savanyu-viz forrása és csinos fürdője van.”⁵⁾ A viz két főforrásból csergedezett: az első a fürdő- és vendégházaknál, a másik — melyböl üvegeket és hordókat szoktak megtölteni, hogy messze vidékre vigyék — néhány száz lépésnyire ettöl.

¹⁾ Nagy István p.-tamási pap levele fiához 1831-böl. Eredetije nálam.

²⁾ Fényes Elek : Geographiai szótár. II, 58.

³⁾ Fényes Elek : Statistica. 329.

⁴⁾ Visontai János : Földirat. 105.

⁵⁾ Ballagi Károly és Király P. : Magyar birodalom leírása. 25.

A víz gyógyhatását kitűnőnek állították tekintélyes orvosok és betegek. Vidéke is kellemes, közelében erdő, előtte a távolban a Rézhegyek magas félköre, azokig termékeny síkság, — mögötte a Berettyó kanyargó folyásán túl kis dombon *Adorján-vár* kopasz romjai, melynek háttérét az *érmelléki* hegyek délkeleti oldalába épített Szent-Imre képezi.... Most azonban a jótékony *fürdő* rombadőlvé, forrása beomolva s helyén utszéli korcsma, néhány rozszant épülete. A természet megbecsülhetetlen adománya eltemetve az emberi gondatlanság bűne alá s a szenvedő emberiség megfosztva attól! Szomorú dolog ez!

A „*szalárdi savanyú-víz*“ ma már csak hirben él. Talán akad majd annak a helynek egy olyan gazdája, ki a mindennapiasság üzleti szelleme helyett át lesz hatva az emberiség boldogításától s az helyre fogja állítani a jótékony fürdőt és fel fog virágozni az elhagyatott „*Szalárdi savanyú-víz*....“

Ebben a reményben térünk vissza a faluba és míg a lovak pihennek, átfutunk a szomszéd Hodosra, megnézni annak régiségeit.

Szalárdhoz alig van messzebb egy negyedőrai járásnál a Berettyó balpartján egy széles, vizesnek látszó talajú helyen a kis *Hodos*, melyet megkülönböztetésül a M.-Telegd mellett levő, ma már csak egyetlen korcsmából álló hajdani „Hodos“ falutól, *Jákó-Hodosnak* hívják.

Hodosnak nem unalmas keretet szolgáltat ugyan a Berettyón túl nem messze nyugotról keletre húzódó hegylánczat, melynek nyugoti végpontján Félegyháza, közepén a hegyoldalra költözött Vajda, keleti végponján Szalárd házai fehérlenek s a mely hegylánczat az ér-

melléki hegyek déli lejtőjét képezi: azonban sem ezen kellemes vidék, sem a falu 758 tiszta magyar lakosának vendégszeretete még nem lenne elég indok a falu felkeresésére: hanem a falu régi temploma messze földről ide téríthette és ide is térítette a tudóst, különösen a régiség kedvelőt.

Egy régi templom, melynek egyszerűsége érintetlenül hagyja a közönséges utazót, de izgalomba hozza a tudóst. Egy templom, melynek belső fala durva mésszel van bemeszelve, de ezen mész réteg alatt a „*régiség erklelyi, nagyobb számú freskóképek*“ találatnak, melyeket a nem régen elhalt tudós debreczeni tanár Lugossy József fedezett fel 1848-ban, s ezen felfedezésről ugyanazon évben a m. tudományos Akademiához jelentést is tett.¹⁾ Ezen falfestmények valószínűleg még a XIV-ik vagy XV-ik századból származnak, tehát a négyszáz évet már betöltötték, ma azonban már alig láthatók.

Ezen *középkori* nagybecsű *falfestményeken* kívül vannak még e templomnak igen érdekes egyházi *clenodiumai* vagy felszerelései is: u. m. urasztalához való edények, *kannák* 1722. és 1724. évekből, *czintányérok* 1702. és 1724. évekből, *asztalterítők* 1699. és 1786. évekből stb. Ezek között azonban legnevezetesebb egy aranyozott *ezüst pohár*, melynek felső nagyobb fele nyolczszögű, alsó kisebb része kerek s rajta 3 angyal 3 rózsával egymástól szétválasztva; a felső nyolcz szögű részen következő korhű körirat olvasható nyomtatási nagy betűkkel:

„En az tekintetes es nagos Albesy Zolyomi Miklos Uram megh maradot özvegye- Daroci Sophia czinal-

¹⁾ Dr. Rómer Ferencz Floris: *Régi falképek Magyarországon.* 09. és 110. lap.

tatam ezt az pohart az jankafalvai ecclesiahoz az sz sacramen-tomnak ki szolgaltatasara, Valaki peniglen ezt az pohart mas egyeb közsönséges italra forditana atkozot legyen erette

1633.

Paci Janos*.....

Ezen pohárnál nem kevésbé érdekes a *régi harang*, melyről „tiszteletes tudós Sándorfi Péter uram^{*1)} akkori hodosi predicator, 1788-ban azt írja, hogy azt debreczeni Széki Borbéli Mátyás és felesége Hatvani Sára „Isten tisztességére adták és ajándékozták.”^{*2)} A harang felső részén nyomtatási nagy betűkkel ezen körirat olvasható :

In. Honorem. Dei. Fudit. Me. Georgius. Vierd. In. Epperies. Anno. MDCXLVIII.^{*3)}

Alább egyik oldalon kettős szőlő-fürt felett e jelmondat áll :

„Si. Deus. Pro. Nobis. Qui. Contra. Nos.”^{*4)}

Nem haszontalanul vesztegeti el tehát idejét a régiség kedvelő, ha a kis Hodost meglátogatja....

Ezeknek megtekintése után visszatérünk Szalárdra s innen a Berettyó hidján átmenve, jobbról érjük *Adorján-vár* tornyának csonka falát, mely nagyon siet a vég-

¹⁾ Ennek fia volt a nagyváradai kistemetőben nyugvó dr. *Sándorfi József*, ki a múlt század végén szorgalmas művelője volt a magyar nyelv és nemzetiség szeretetére ösztönző irodalomnak, — 1805-ben Biharmegye *őrössévé* és táblabírájává választatott s e tisztségeket viselte haláláig, — 1813-tól kezdve pedig a váradai színészet buzgó protectora volt. Meghalt 1824. nov. 30-án.

²⁾ A hodosi ref. egyház régi anyakönyve. 303. lap.

³⁾ Isten tisztetére öntött engem Vierd György Eperjesen, 1648-ban.

⁴⁾ Ha Isten velünk, ki ellenünk ? . . .

megsemmisüléshez, nem gondolva senkitől, mint *régi építészeti emlékeink* nagyobb része.

Adorján-váráról nagyon keveset tudunk: a história nem tartotta fenn emlékezetét építőjének s az ott lefolyt eseményeknek. Pedig volt ennek is hősi története.

Milyen szomorú a multakon merengőre nézve, hogy abban a régi időben csak *csinálták* a történetet, de nem írták meg azt, vagy ha voltak is *Krónikák* — a törpe utódok előtt semminek látszó tartalommal — azok közül csak igen kevés jutott el hozzánk.

Büszke sejtelmek boronganak ez egyszerű romokon ; — nem lehetetlen, hogy épen *ezen várbán nevededett fel Szt.-László király*, kinek atyja birta egy ideig a Tiszántuli részeket. Hiszen későbbben is úgy szerette az egész Bihar megyét, de különösen a Berettyónak ezen kies völgyét! Az pedig kétségtelen, hogy Szent-László Bihar megyében nevededett fel. Vajha egykor fel lenne derítve e homály!

Adorján-vára 1284-ben *Lóránt* erdélyi vajdát uralta¹⁾ s ekkor a jelentékenyebb várak közé tartozott, de már 1294-ben III. Endre király által elfoglaltatott s maga Lóránt kivégeztetett. Ezután a vár *Kopasz* nevű nádor birtokába került, a ki 1301-ben hűtlenséget követvén el I. Károly ellen, egyéb birtokai között *Adorján-várától* is megfosztatott.²⁾ Épen száz év múlva fordul elő ismét a vár neve emlékeink között, midőn azt Zsigmond király *Csúki Miklós* és *Csúki György* testvéreknek ajándékozta vitézségüknek megjutalmazására.³⁾ 1401-ik évtől kezdve

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. I, 122.

²⁾ *Budai*: Polgári Lexicon. I, 492.

³⁾ *Gombos*: Polgári élethez való Lexicon. 294.

aztán folytonosan a *Csáki család* birtokában maradt Adorján-vára s az erdélyi fejedelmekkel tartott. Igaz ugyan, hogy *Csáki* Pál 1553-ban meghódolt Ferdinándnak, de ezt csak azért tette, hogy tőle *Adorján-várát* *Tahi Ferencz* el ne vehesse,¹⁾ — de alig egy fél századig volt csak hű e vár a császárhoz, mert midőn a *Bocskai* ellen induló Belgiojoso — ki itt várakozott²⁾ a magához rendelt császári seregekre — kivonult a várból 1604-ben : meghódolt ez a fejedelemnek s ezután mind végig hű maradt az erdélyi fejedelmekhez. Az 1613-ik évben *özv. Csáki Istvánné* lakott Adorján-varában, a ki midőn megtudta, hogy Váradon (október 11-ik napján) megölt *Báthori Gábor* holttestét Ecsedre szállítván „egy alávaló ökör szekeren“ arra viszik, a „testet Adorján alatt elvétette, a maga kocsjára tétette, s úgy vitette be Ecsedre.“³⁾ 1659-ben is a fejedelem szolgálatában állott a vár.⁴⁾ Az 1660-ik évben pedig *Barcsai Ákos* egy ideig itt tartotta fejedelmi udvarát.⁵⁾ Hogy mikor rontatott le a vár, nem tudjuk, valószínűleg a *szent-jóbbi várral* együtt 1711-ben. A templom és torony falai 1814-ben még egészen fennállottak,⁶⁾ — ma azonban már csak a torony falából áll fenn valami, melyet senki sem véd az idő romboló dühénél rosszabb emberi kegyeletlenség pusztítása ellen.....

¹⁾ *Budai* : Polgári Lexicon. I, 496.

²⁾ *Istvánfi* : Historia Hungarica. 526. [Erat tunc in castello quod Adorianum vocatur.] *Wolfg. Bethlen* : Historia. VI, 141, [ad castra juxta Adorján copias convocat] 158.

³⁾ *Budai* : Magyarország Históriája. II, 229.

⁴⁾ *Szalárdi* : Krónikája. 364.

⁵⁾ *Szalárdi* : Krónikája. 521.

⁶⁾ *Budai* : Magyarország Históriája. II, 208.

Fájdalmas érzéssel válunk el *Adorján-várától* is, mint minden régi emlékünktől, mely oly rohamosan pusztul. És csakhamar elérjük *Szent-Imrét*. Ez a hegyoldalába épített kis magyar falu kedves tájképet mutat kormos hegyes tornyával; ma boráról híres, hajdan kolostora miatt volt az. Ugyanis Szent-István a korán elhunyt fia Imre tiszteletére nagy kiterjedésű *kolostort* építtetett ide, mely a *templom mögött emelkedő temető helyén* volt, hol ásatások alkalmával most is találnak néha a *kolostor fundamentumára* s régi fegyver, edény és pénzdarabokra. Rendszeres ásatások azonban még nem derítették fel a kolostor alakját s esetleges sirboltjait. Pedig aligha lenne eredménytelen az ásatásokra fordított fáradság.

Szent-Imre mostani kormos temploma is — mely a benne levő felírás szerint az 1674-ben épült fatemplom helyére építtetett — már majdnem száz éves.¹⁾

Szent-Imrén keresztül alig egy félóra alatt a jó bortermő hegy tövéen találjuk régi világunk egyik legnagyobb nevezetességét: *Szent-Jobbot*, mely hajdan *Szent-Jogh* vagy *Szent-Jóg* nevet viselt,²⁾ — ezt a hegyek és Berettyó által összeszorított kis falut, hol az 1083-ik évben szentek közé avatott István király „szent-jobbjának“ tiszteletére, azon magaslaton, hol az akkor már fennálló s ma „*Török kut*“ nevet viselő üdítő forrás van, *Szent-László* király *monostort* állított,³⁾ halálos ágyán is arra

¹⁾ A templom a benne levő felírás szerint 1783—1789. épült, az van a felírásban, hogy II. József „*apostoli király*“ kegyes engedelmeivel, mely öreg hibát helyre igazíthatnák azok, kik tudják, hogy II. József *sohasem volt koronázott* s így *apostoli király*.

²⁾ *Kereszturi*: Compendiaria descriptio Episcopatus M-Va-radinensis II. 270.

³⁾ *Horváth*: Magyar orsz. történelme. I. 323.

kérvén Álmos herceget, hogy legyen gondja a *szent-jobbi monostorra*, építse fel azt kőből, melyet ő csak fából épített,¹⁾ és Álmos vezér e monostort erős anyagokból csakugyan fel is építtette. E *monostorban* — hová királyok is jártak búcsura — őriztetett *Szent-István jobbkeze*, melyet Merkurius főpát ur hozott ide 1083-ban Székesfehérvárról;²⁾ a tatárfutáskor pedig (1241-ben) IV. Béla Dalmátországba menekülése közben magával vitte a *szent-jobbot*, honnan visszakerült az Budára,³⁾ s most Szent-István napján nagy ünnepélyes körmenettel s drága koporsóban hordoztatik körül Budavarában. *Szent-Jobb* tehát innen vette nevét. A monostor Mátyás király idejében Vitéz érsek tulajdonát képezte, de elvette tőle Mátyás király, mivel az őt a pápánál bevádolta.⁴⁾

A régi monostor, — mely mellett convent is volt, — a XVI-ik század közepéig fennállott s aztán eltűnt, úgy hogy ma már nyomára is alig lehet találni, csupán egy szép harang maradt meg emlékül a monostorból a XIV-ik vagy XV-ik századból, mely a római cath. egyház tornyában van....

De nemcsak monostora tette nevezetessé *Szent-Jobbot*, hanem *vára* is, mely azon helyen állott, hol most az urasági lak van. E vár építése idejét nem tudjuk, — de minden esetre 1475. év előtt, talán mindjárt a tatárok betörése után épült,⁵⁾ mely „egy jeles fő lakóhely,

¹⁾ *Katona*: Historia pr. Hungariae. I. 479.

²⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 320. *Fényes*: Geographiai szótár, IV. 103.

³⁾ *Horváth*: Magyarország történelme. I. 25’.

⁴⁾ *Horváth*: Magyarország történelme, III, 140

⁵⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 338.

nagy szép alkalmatossággal való *erősség*¹⁾ volt. Szereplését azonban — az előbb *Kendi-örökösök* tulajdonát képező vár Báthori Zsigmond fejedelem által Bocskainak adatván,²⁾ — *Bocskayval* kezdte meg, kinek tulajdonát képezte 1599-ben, hol *Bocskai* igen sokszor tartózkodott.³⁾ A Bocskai ellen indított hadjárat megkezdése előtt 1603-ban Concini Cyprian nagyvárad császári parancsnok elfoglalta ezt Bocskaitól⁴⁾, de a hajduk csakhamar visszavették. Hogy Bocskai nyilvános fellépése előtt már az ő tulajdona volt e vár, bizonyítja egy azon századból való *Krónika* is, mely így szól: „Derekas erősségeket és jeles várakat is foglal vala el, mert *Szent-Jobbon* s Kerekín kívül, *melyeket bir vala* e jeles fejedelem, megadá Kátai Mihály neki Kállót, Szatmárt.”⁵⁾

Bocskai halála után Rákóczy Zsigmondra szállott *Szent-Jobb vára*, ki ezt 1607. május 7-ikén, a hozzá tartozó birtokkal együtt *Rhédey* Ferencznek ajándékozta.⁶⁾ *Rhédey* kedves embere volt *Bethlen* Gábor fejedelemnek is, annyira, hogy midőn ez 1621-ben meghalt, maga a fejedelem rendelkezett temetése felett és „olylan régli Vitéz urnak és érdemes hazafiának utolsó bötsüllet tételnek okáért” testét Kassáról elkísérte házanépével együtt „Szent-Jóbig”,⁷⁾ hol az itt az „önmagától funda-

¹⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 605.

²⁾ Volfg. *Bethlen*: História. VI, 124.

³⁾ *Szádeczky* Lajos: Mihály havasalföldi vajda. 71. 100.

⁴⁾ *Szalay*: Magyarország története. IV. 435.

⁵⁾ *Czeglédi* István: Krónikája 1659-ből. Uj magyar Múzeum 1860. foly. 310.

⁶⁾ *Kereszturi*: Compendiaria descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis I. 229.

⁷⁾ *Kereszturi*: Compendiaria descr. Episc. Magno-Varadinensis. I. 241.

mentumából épített egyházban nagytisztelettel temet-
tetett vala.¹⁾

A *Rhédey*-család birtokában maradt a vár ezután is. Az 1654. július 28-én Biharmegye főispánja *Rhédey* László ő nagysága lakodalma a *Szunmyogh* kisasszony-
nyal, nagy uri méltósággal *Szent-Jobbon* celebráltatott
vala.²⁾ Az 1661. február 21-ikén azonban Ali basa el-
foglalta a várat és Váradra hódoltatta be, és a török
járom alól csak 1686-ban szabadult meg. Ugyanis 1686.
február 10-ikén Caraffa császári vezér 4000 német és
2000 magyar katonával s ágyukkal támadta meg a várat
és midőn sikerült neki a puszkaporos tornyot légbe rö-
píttetni, nemcsak a vár, hanem a város is felgyulladt :
ekkor a törökök kitűzték a fehér zászlót és feladták
a várat.³⁾

Két évvel ezután ismét zajos jeleneteknek volt szin-
helye a *szent-jóbi vár*, mert 1688. évi *augusztus 30-án*
itt tartotta Biharmegye azon első közgyűlését, melynek
jegyzőkönyvével kezdődnek a megyei levéltár irományai, —
*az azt megelőző iratok mind a tűzvész áldozatai lettek.*⁴⁾

A *szent-jóbi vár* 1711-ben, a szatmári béke követ-
keztében rontatott le...

Ezt a régi nagyságára alig emlékező falut elhagyva

¹⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 64.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 289.

³⁾ *Kreckvissen*: Beschreibung des Koenigreichs Hungarn. 1064.

⁴⁾ Biharmegye levéltárának irományai az 1688. évi augusz-
tus 30-iki *szent-jóbi közgyűlés jegyzőkönyvével* veszik kezdető-
ket, az előbbi iratok a török dúlások s különösen az 1660. évi
várostrom alkalmával támadt nagy tűzvész áldozatai lettek, midőn
az egész város leégett,

a hegyen keresztül vesszük utunkat a szorosabb értelemben vett *Érmellékre* s nyugoti irányban érjük *Kólyt*, azt a hegyre huzódó kis falut, melynek szélén abban a nagy sárga házban — hol megyénk közszeretetlen álló *főispánja* szokta tölteni a szép ős egy részét — minket is barátságosan fogadnak, bemutatják a világhírű tüzes *bakator* és a kitűnő aromás *piros* borokat, melyeknek nincs párja. Csakhogy *érmelléki* név alatt árulják s még ugy is legtöbbször a szomszéd *Diószegről* nevezik el.

Épen említjük szíves házigazdánknak, hogy óhajtanánk átrándulni *Diószegre*, s ő legkészebben ajánlkozik kalauzul és átvezet bennünket egy fél óra alatt egy, csak ismerősök által használt hegyi uton.

Diószeg (Nagyváradtól 3 órányira északra) — hol 1795-ben *könnyvnyomda* is volt (Hunyadi Ferencz debreczeni ref. püspök itt nyomatta munkáit,) — most is népes mezőváros, de hajdan élénk is volt, mig itt voltak a hivatalok, melyeket lassankint Székelyhidra helyeztetek át, itt hagyva az épületeket üresen. Hajdan *vára* is volt, melyet 1310 táján Kopasz nádor megrohant és felégetett.¹⁾ Közelében az egyedi pusztán, a most ugynevezett „templom helyen“ volt a XIII-ik század elején híres *eggedi* vagy egyedi *monostor*, melyről 1374-ben találunk utoljára említést.²⁾ Itt van *kastélya* és nagy uradalma gróf *Zichy Ferencznek*, ki nagykövet volt *Konstantinápolyban*, s a ki itt *minta-borászatot* és *vinczellér-képezdét* állított fel.

Ez a kettő az, mi most nevezetessé teszi *Diószeg*et

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 373.

²⁾ *Bunyitay*: Püspökség története, II. 374.

s ismertebbé a szomszéd Székelyhidnál, mely elvette tőle a hivatalokat.

De hát lehet is annak minta-borászatot állítani, a kinek *száz hold* szőlője van a világhírű hegyen, akinek pinczejében *1240 akós hordó* mellett, — melynek tetején kényelemmel lehet tánczolni, — még nagyon sok olyan kisebb hordó van, mely közönséges pinczébe be sem férne, — a kinek borából nagyon keresett raktárak vannak Francia- és más országokban, s kinek pinczejéből 1871-ben 200 üveg „*érmelléki asszút*“ szállítottak el a „*mennyei birodalomba*,“ magának a *chinai császárnak asztalára*. Hogy ezt a minta-borászatot nem mindig magyar emberek kezelik, annak a mi gyakorlatlanságunk az oka. Ezen is segítve leend, — némileg segít maga az itteni *vinczellér-képezde*.

A *vinczellér-képezde* felállítását Diószegen egyedül *gróf Zichy Ferencz* buzgalmának lehet köszönni, ki ez által az általános szőlőművelés emelését czélozta. Czélt is ért, mert a nagyobbára szőlőművelésből élő *érmelléki nép* a helyesebb művelést látva, például veszi és elsajátítani igyekszik a látottakat, — a *Gábor József* igazgatása s a nagyhirű tanárok vezetése alatt pedig sok jeles egyén képeztetik ki szakértő *vinczellérré* nagy uradalmak számára.

Diószeg mindenesetre nagy lendületet nyer az *érmelléki vasut* építése s megnyitása által s kitünő bora még nagyobb tért fog elfoglalni a világ piacon...

Diószegről beszélvén, lehetetlenség fel nem említeni egy jótékony intézményt, az ugynevezett „*Bátorság Caszáját*,“ mely itt tartatik. Volt ugyanis a jelen század elején Diószegen egy földes ur, *gróf Sternberg Adámnak*

hívták, a ki a sokat szenvedett jobbágyokban az embert nézte s mert az idő még nem közelgetett akkor, mely a jobbágyokat is szabadokká tegye, másként akarta kimutatni jóságát ezek iránt. Végrendeletében¹⁾ meghagyta, hogy halálakor *mindennemű ingóságai* (még gazdasági felszerelések is) pénzzé tétessenek s a bejövő pénz mint „örökös *capitális*“ biztos helyre elhelyeztessék s „ezen tőke pénzek, mely *Bátorság Cassájának* fog neveztetni, esztendőnként való interesre ki fognak osztódni“ a végrendelező azon diószegi, kakadi, pocsaji, h.-pályi, vedres-ábrányi és felső-ábrányi jobbágyainak s ezek maradékainak, kik „előre nem látható sem el nem fordítható valamely szerencsétlen történet által megkárosítottak.“ Ezen „*Bátorság Cassájának*“ felügyelője mindig Bihar-megye alispánja, a kihez adatnak be a folyamodványok. És évenként száz meg száz volt jobbágy-utód kap segélyt ez alapítványból, áldva porait a nemes lelkű grófnak, ki a „*Bátorság Cassája*“ által a legfényesebb s legmaradandóbb emléket állított fel magának s megérdemli, hogy *utolsó óhajához képest* a segélyezéshez igényt tartók, elhalálása napján „lekipásztoraikkal együtt a közönséges templomokban felgyülekezzenek az igen jó és jóltévő Istennek tiszteletére és imádására.“²⁾

Diószegről jó megyei uton igyekezőnk Székelyhid felé északi irányban. Jobbról az érmelléki hegyek nyugoti tövében haladunk, a hová felszorította utunkat a baloldali nádas mocsáros hely, melyet az „*Ér*“ vize táplál.

¹⁾ *Gróf Sternberg Ádám végrendelete* kelt Bécsben 1806. ápr. 10. Eredetije Bihar-megye levéltárában

²⁾ *A végrendelet* 3. pontjának rendelete.

A nádas között egy nagy kerek dombot veszünk észre. E dombon öreg emberek még látták annak a *várnak* a romjait, melyben a híres *Zólyomi* Dávid lakott, ma már azonban csak pusztá földhalom, hová a magányt kereső vad madarak szótkak kijárni a rét vizéről, száritgatni tollaikat az enyhe napsugárban. A *kalandor-vár* urának hírével együtt elpusztult.

Most jobbról marad a hegyre felhuzódott *Kóly*, aztán mindjárt mellette a völgyben Nagy-Kágya, hol *gróf Pongrácz* barátságos *kastélya* tekint ki az országutra, — aztán Kis-Kágyán át eljutunk a hosszú utczájú *Székelyhidra*.

Székelyhid részben magas dombon épült élénk mezőváros, mely utóbbi időben nagyon sok jelét adta életrealóságának s előre törekvésének: van hirlapja, fürdője, takarékpénztára, járásbirósága, adóhivatala, — színész-társaság gyakran felkeresi s a műkedvelői előadások nem tartoznak a ritkaságok közé; társadalmi élete igen élénk. A magaslaton szépen emelkedik a kath. templom, mögötte gr. Stubenberg József bástya-tornyos kastélyával, melynek erkélyéről gyönyörű kilátás van a messze vidékre.

Régen erős vára is volt székelyhidnak¹⁾ a Berettyó folyón levő hid biztosítására.²⁾ Ezen vár, melyet 1604-ben *Daróczi* Ferencz adott át Bocskainak (Wolfg. Bethen: Historia. VI. 157.), — az erdélyi fejedelmekhez tartozott, de Kemény János fejedelem 1661-ben átadá ezt Leopold császár birtokába s német őrseget eresztett bele,³⁾

¹⁾ Crist. Cellarii Smalcaldiensis *Geographia*. 428. [Zeckelheida firmiter quondam numita.]

²⁾ M. Bél: Compendium Hungariae Geographicum. 174.

³⁾ Horváth: Magyarország tört. V. 506.

azonban már 2 év múlva Apafi fejedelem visszafoglalta ezt.¹⁾ Csakhogy ezután már nem soká maradhatott fenn az egykor *Zólyomi* Dávidot uraló vár, mert az 1664. évi vasvári békekötés lerontatni parancsolta,²⁾ s lerombolásával Rothal gróf császári főbiztos bízott meg,³⁾ ki 1665. január 9-én kezdte meg az erős vár lerombolását, 23 tűzagnát ásatott alá s több mint 60 mázsa löport. fogyasztott el s így sikerült neki 4 hét alatt földig lerontani azt,⁴⁾ hogy soha többé fel ne építsék.⁵⁾ Ma csak földhalom jelöli a „nagy híres nevezetes erősség helyét, kinek mása felső Magyarországbán nem vala.”⁶⁾

Székelyhídról északkeleti irányban haladunk tovább, mintegy fensíkon, itt-ott szép erdők között, keresztül Olaszin, — Mónus-Petriben azonban megállapodunk, hogy megtekintsük a pompás *Klobusitzky-kastélyt*, közel a Bisztrának a Berettyóba szakadásához és az Ungora-vár, Földvár és Belső-vár alig látható nyomait; innen már egy fél óra alatt beérünk *Margittára*, megyénk északkeleti határának mezővárosába, melynek nagyobbára iparos és szőlőmunkásokból álló lakosai kevés kivétellel magyarok, — utczái szélesek s nem épen rendezettek s keskeny deszka-palló járdával vannak ellátva, — épületei a polgárok jó módjára mutatnak, — a temploma majdnem csinosnak mondható, — piacza igen élénk, középpontját képezvén a hegyek és rossz utak által a vi-

¹⁾ *Horváth*: Magyarország tört. V. 523.

²⁾ *Horváth*: Magyarország tört. VI. 9.

³⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 102.

⁴⁾ *Kreckvissen*: Beschreibung des Königreichs Hungarn. 1029.

⁵⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 102.

⁶⁾ *Cserei Mihály*: Históriaja. 16.

lágtól elszigetelt vidéknek, — hegyei jó *asztali bort* teremnek. Ha megemlítjük még a telekkönyvvel felruházott járásbiróságot, olvasókört, tisztességes vendéglőt, lakóinak vendégszeretetét és a *mölchi apátság* emeletes urilakát, mely *szerzet* létjogáról a „szerzést tiltó törvények“ (leges amortisationis) alapján okos emberek nagyon sokat vitatkoztak, nem hagyhatván szó nélkül némelyek, hogy az uradalom jövedelme *külföldre* vándorol: ezzel elmondtunk Margittáról mindent. Ha épülő vasutja összeköti majd a szomszédos Mihályfalvával, akkor gyorsabban fog előhaladni bizonyosan Margitta emelkedése.

IV. A Réz-hegyeken vagy Fekete-erdő és vidéke.

Terebesen. Tóti. Papfalván. Várviz kövezete. A verzári Vaskapu. A verzári völgy. A verzári kastély. A vizesések. Közepes. Fekete-erdő és vidéke. A fekete-erdői üveggyár. Az üvegtészítés. A köszörűldében. A vizesés-fürdők. Cserna-Hóra. Sólyomkő és vidéke.

A sólyomkői üveghuta. A Csiga-utak. A vadászlak.

Délkeleti irányban indulunk ki Margittáról, hogy betekintsünk a *Réz-hegyek* szép völgyeibe.

A malmokat hajtó Bisztra folyón s egy ritka erdőn keresztül csakhamar *Terebesre* jutunk, melynek nemesi curiái oly szép dolgokat beszélnek a multról és szomorukat a jelenről. Ezt omladozó kőfalaival elhagyva, lapályos szántó földek között bekanyarodunk egyenesen keletre s egy nagy süveg-hegy tövében találjuk *Tóti*-t.

Itt már a vidék kezd érdekes lenni, a széles völgyet — melyben haladunk — két felől magas hegyek határozzák.

Az ut nem hosszú, de annál rosszabb, melyet meg kell tennünk míg elérjük *Papfalvát*, hol a *mölchi apátság*nak egy zöld repkénnyel befutott szép *kastélya* van. Aztán csakhamar következik utánna *Várviz*, melynek közepén végig foly a Bisztra s ennek medre az országot, midőn a víz nem nagy, — ha pedig megnő, akkor megszűnik a közlekedés a víz lepadásáig. Óh, sok ilyen faluja és utja van még ennek a mi szép megyénknek!

A Bisztra medréből egy felől cserjés, másfelől szántó-földes dombos fensikra kapaszkodva fel, nem sokára egy keskeny hegyszoroshoz jutunk, egy valóságos „*Vaskapu*”-hoz — a mint nevezik, — hol az egykor össze-tartozó magas hegyet valami haragos vizzuhatag keresztül törte, hogy szabadon folytathassa útját a 3—4 ölnél alig szélesebb utban, melyhez balfelől cserjés, jobbfelől magas erdős hegyek szolgáltatják a nagyszerű kapu-felet, utat engedve a völgyből kitörő pataknak.

Keresztül hajtatunk a hegyszoroson s egy gyönyörű völgy tárul elénk, egy kerek völgy, közepén csörgedező patakkal, melynek kristály vize szelid füzesek árnyában buján tenyésző zöld fűvek között a ragyogó *csillámpalákon* csevegve suhan tova. A völgy körül van rakva meredek csucsos hegyekkel, melyeket mintha csak művészi kéz rendezett volna el ily szépen egymás mellé, hogy a csucok völgyeket hagyjanak maguk között a le-rohanó hegyi patak számára s sziklákat helyezett a patakok oldalaira, hogy annál felségesebb legyen azoknak, medre és nagyobb kedvvel éljenek abban a fürge piszt-rángok; a vadász kedvéért sűrű erdőkkel borította a hegyeket, a költőért csörtetve kergeti alá köves medrében a hegyi patakot s egy-egy kiálló szikláról fehér habokban zudítja alá az összegyűlt víztömeget, hogy ezer szivárványt mutató *vizeséssé* váljék, s midőn leér és végig fekszik a szélesebb völgyben, ott kellemesen zakatoló vizimalmot hajtson. A völgy déli szélén emelkedő hegy-oldalban egy impozáns *kastély* van, roppant terjedelme körülvéve pompás *oszlopos* csarnokkal s 12 hatalmas oszlop által tartott menyezetes terassa a homlokzaton futó-rózsával és örök zöld repkénynyel van ideális széppé téve.

A *verzári völgy* ez.

Valóban jóízlése volt annak a Biharmegyében legfényesebb, leggazdagabb *Baranyi-családnak*, mely ezt a szép völgyet választá hatalmas kastélyának felépítésére. A kastély most gróf Zichy Jenő tulajdona.

Lovaink éles szavu csengői viszhangoznak az oszlopos csarnokokban s kicsalják oda a kastély barátságos lakóit, kik örvendező szivélyességgel fogadnak minket.

Édes álmok után kellemes reggelre ébredünk az *oszlopos-csarnokos kastélyban*, abban a rengeteg nagyságu teremben, hol 3—4 társaság igen hangosan cseveghet, anélkül, hogy egymást zavarná. Azok a kedves vidám gyermekek aztán megmutatják a *kastély* minden részét, elvezetnek a meredek déli oldalon levő s jó bortermő szőlőbe, — aztán a hegyi patak mellett felcsalnak a pompás *vízesésig* s midőn itt már jól kipihenjük magunkat s kifogyunk ezen természeti szépség dicséretéből: akkor mondják csak meg, hogy legujabban fedeztek fel egy másik *vízesést*, a mely sokkal nagyobb és szebb. Tovább folytatjuk tehát utunkat s rövid idő múlva morajt, azután locsogó zugást hallunk, mely mindinkább közeledik s egyszer csak egy kiálló sziklát megkerülve felséges látvány áll előttünk. A gyermekek mindég igazat mondanak. Ez a *vízesés* ámulatra ragad bennünket; magas szikláról nagy vízbősséggel és szélesen omlik alá szikla medrébe a gazdag patak, hófehérre törve már az esés közben, s a hosszú időközön át maga alá vájt medencéből tajtékzó hab alakban futva ki s magával ragadva az ügyetlenebb veres pettyes *pisztrángokat*, melyek egész seregben tanyáznak itt... Hányan kijárnának a felséges vízeséshez, ha ismernék, — mily nagyszerű ké-

peket festhetnének erről a festők s mily költeményeket írhatnának a költők, ha ezt látnák!....

Visszatérünk a *kastélyba*, hol a legnagyobb örömmel töltünk néhány napot a szerető család kedves körében; naponként megnézzük a vizeséseket, — felmegyünk a szirtekre s az ember által alig járt ős-erdőkbe, vadászatot tartunk az ordas *vaddisznóra*, mely lejár a völgybe elpusztítani az érni kezdő tengerit s a szelid *őzre*, mely a szikla oromról oly szeliden tekint le reánk, hogy szinte sajnáljuk célba venni.

De végre is csak bucsut kell vennünk a kedves családtól, oszlopos kastélytól, gyönyörű vidéktől.

Egészen Várvizig térünk vissza, — itt a falu keleti szélénél egy kevéssé járt uton délre térünk, s dombokon, erdőkön keresztül, egy meredek lejtőn leereszkedve *Középe*st érjük, mely — hegyi patak által végig hasított — kis román falu erdőjén kívül csak arról nevezetes, hogy az előtt még egy századdal is tiszta *magyar* volt, mint az itten körül fekvő faluk kivétel nélkül mind, de lassanként annyira *eloláhosodott*, hogy lakói egy szót sem tudnak magyarul, csupán jó magyar hangzású neveiket (Szilágyi, Balog, Nagy, Kis) tartották meg.

Itt kezdődik *Fekete-erdő vidéke* őserdőivel, fenyőültetvényeivel, kettős víz-esésével, regényes völgyeivel, melyeknek vadregényes szépségéről méltán beszélnek olyan sokat.

Középesnél a hegyre felkapaszkodva, kényelmes, sok költséggel és fáradsággal épített ut vezet délre, erdővel borított, sziklakkal tarkázott meredek hegy oldalában s roppant mélységű tündéri völgyek mellett csiga módra kanyarogva, oly nagyszerű vidéken, melynél szebb Svájcz csak annyiban lehet, a mennyiben ormait hó borítja.

Egy jó órai hajtás után zavart lárma üti meg fülünket, — a lomha morgásból lassanként kiválnak a zúzda tompa ütései, a köszörülde fel-felszívó hangja és a zsilipeken átrohanó víz zuhogása. És azon tájról honnan mindez hallik, füstöt és vastag párázatot látunk felemelkedni.

Most egy meredek hegyhátról kényelmes csiga-uton leereszkedve pompás szűk völgyre bukkanunk, melyet három oldalról csucsos magas, meredek bérczek fognak körül, közepét a pisztránggal bővölködő Bisztra hasítja végig. A gyárkémények tudtunkra adják, hogy *Fekete-erdőn* vagyunk, egy 1198 láb magas hegykatlanban.

Az emeletes s igen kényelmes vendéglőbe hajtattunk, hol *Dombár* György kitünő konyhája a legelkényeztetettebb fővárosi inyenczeket is ki tudja elégíteni. Az étkező helyek a földszinten, a vendégszobák az emeleten vannak, melyekbe egy téres táncztermen keresztül jutni, hol a munkások saját maguk között alkott zenekar mellett szokták tartani tánczvigalmaikat.

Szemben a vendéglővel van a tulajdonképeni *üveggyár*, mellette a nagy *raktár*, a vendéglő mögött a *köszörülde* és *iskola*, ehez közel balról az emeletes *tisztalakok*, nem messze ide a *zúzdák*, hol a Bisztra felfogott vize által hajtott kerekek hozzák mozgásba azt a gépezetet, mely a kemény békasót szép fehér liszté törí, s a melyek mellett van a hamuzsir kemencze és a fazekas műhely, az agyag-üst készítéshez ; — nem messze van ide a *hamuzsir-főzde*, mely legközelebb már a technika mai álláspontjához képest fog berendeztetni. Innen vissza fordulva, jobbról a kovács, lakatos, asztalos és kerékgyártó műhelyek mellett elhaladva, a szép *uri lakhoz*

érünk, melynek erkélyéről gyönyörű kilátás nyílik a pompás völgyön végig.

Belépünk az *üveggyárba*. Az igen tágas csűr forma helyiség közepén két, egymástól néhány ölnyre álló, mintegy ölnyi magas, nagy kerek kemencze ötlik szemünkbe, melyekből 12—12 kemencze-szájon az „előte” mellett vakító fény tör ki, a kemenczéket főlöl magas deszka álvány veszi körül, melynek széleihez rudtartók vannak erősítve. A kemenczéből kitörő fény 1200 fok melegséget kifejtő gáz-láng, mely az agyagfazekakba rakott *üveg-anyagot* megolvasztja. A 26 órán keresztül olvasztott s tészta-kovász folyékony-ságu anyagból ölnyi hosszú s végig üres vasruddal kivesznek egy kis diónyi nagyságu csomót azok a munkásokul alkalmazott cseh, tót és német gyármunkások — kik csak hamar megmagyarosittatnak s magyarokkal pótolttatnak, — azt a légben csavargatva a gömbön keresztül fuvják, — majd többet vesznek hozzá és addig fuvják, míg meg van a pohár vagy palaczk kellő nagysága, amikor is az ott készen tartott formába illesztik, ismét belefúnak a rudba, — s a kinyitott formából a kész pohár, vagy palaczk előáll, melyet apró gyermekek hosszú póznán a hűtőbe hordanak, honnan a kihűlt üveget a *köszörüldébe* szállítják. A gyár eddig is sokféle munkát készített, most pedig ki fog terjeszkedni az üvegtészta-készítés minden nemére, — épen azért lázas sietséggel dolgoznak még egy új tábla-üveg nyújtó kemencze felállttásán, melyben *belga módon* fog készülni a táblaüveg.

Követjük azokat, kik a hűtőből a *köszörüldébe* szállítják az üveget. — A köszörüldé egy nagy hosszú terem, — 2 nagy hosszú tengely nyulik rajta végig, me-

lyet kívülről a víz hajt, — ezen tengelyekre vannak alkalmazva a különböző alaku és nagyságu köszörű-kövek, melyek mellett 40—50 munkás foglalkozik — köztük sok 10—12 éves gyermek is, — hol a munkafelosztás elvei szerint foly a gyors munka: az álló és ülő munkások közül egyik a pohár tetejét, másik annak széleit, harmadik a felső metszését, negyedik oldalát, ötödik alsó gömbölyűségét, hatodik talpát, hetedik annak cifrázatát stb. köszörűli, úgy hogy csak magában a köszörűldében 16—20 kézen keresztül megy egy pohár, mire teljesen elkészül.

Innen a nagy *raktárba* hordják a közönségesebb s a kis raktárba a ritkább gyártmányokat.

Az üveghez használt barna kova követ az itteni hegyekből ássák, a finomításra használt *fehér kovakövet* pedig részint *Nagy-Báródról* (megyénkből), részint Csehországból szállítják.

A *„fekete-erdői üveggyár”* előbb Rauchlechner János által emeltetett virágzásra, — jelenleg dr. *Reményi Antal* béreli azt a tulajdonos „Magyar Földhitelintézet”-től, ki a szabadságharcz leveretése után *Amerikába* menekülván, az *Egyesült-Államokban* egy nagyhirű üveggyárt igazgatót, s azóta több gyárt és egy angol-társaság magyarországi bányáit vezette: most gazdag tapasztalatait itt fogja érvényesíteni, s már számos ujitást tett.

A *„fekete-erdői üveggyár”* készítményei messze földön is híresek s bátran versenyeznek a legkitünőbb csehországi gyártmányokkal; keresett raktárainak nagy számát hosszú lenne felsorolni.

Van aztán még Fekete-erdőnek természeti neveztessége is — ha említés nélkül hagynánk is azt a *vasas-*

forrást, mely alig 5 percznyi távolra van a gyártól, — ez a nevezetesség az a kettős *vizesés*, melyet a természet már maga a legregényesebb *fürdőhelylyé* alkotott. A gyártól a patak folyásával egy félóráig haladva, a völgy egészen megszűkül, sziklák szorítják össze a patak medrét, melynek két oldaláról összehajolnak a fák sűrű lombjai, csak alig engedve annyi kis helyet, hol a napnak egy-egy kíváncsi sugára betekintsen, vagy az égnek egy tenyérnyi darabját meg lehessen látni; itt a patak vize másfélől magas szikláról kerek szikla mederbe omlik, fehérén mint a hó; — 8—10 ölnyre ide egy másik hasonló nagyszerű *vizesés* van, melyet magasan álló szikla takar el: külön *fürdő* a nők, s külön a férfiak számára. Ez aztán a zuhany! Ez a pompás üdítő víz! Épen oly nagyszerűek *vizeséseknek*, mint *fürdőknek*. Ezt meg kell nézni mindenkinek, ki *Fekete-erdőre* megy, különben vétet követ el....

Azon óhajtàssal válunk meg a gyártól s annak kitűnő szivességű igazgatójától, hogy sokáig legyen még büszkesége e gyár megyénknek és hazánkknak!....

A *fekete-erdői* felséges völgyet odahagyva, a Bisztra balpartján déli irányban haladunk az igen jó uton. Felfelé folytatjuk utunkat, de a hegy meredekségét az egykori tulajdonos: Liebig által készítettett csiga utak nagyobbára eltüntetik.

Egy vízi malom mellett elhaladva, festői tájakon keresztül — mindig felfelé — valami egy mértföldnyi ut után, kanyargó hegyi csiga pályán elérjük ez ut legmagasabb pontját, „*Cserna-Hórát*“ 1100 láb magasban, hol a bérce oldalain fenyves csoportok tenyésznek, kellemes illatjukkal fokozván a lélek felmagasztaltságát, hová ezt a gyönyörű vidék szemlélete emeli. A fenyvesek tisztá-

saiból a mély völgy felett kiálló szirten egy-egy fűrge őz jelenik meg, okos szemeivel szeliden tekintve párja után, mely szökdécselve igyekszik lefelé a völgy mélyében csevegő patakhoz. E magas bérceztetőn, fák sűrű lombjai közzé rejtett erdész lak áll, hol jól esik megpihenni, annyival inkább, hogy megtekintsük azt a gazdag *forrást*, mely a hegygerinczen fakad, hogy lételt adjon az északra induló *Bisztrának* és a délre induló *Gyepesnek*. Ha figyelemmel kísértük volna az ut hosszúságát jelző czölöpöket, épen 19 kilométert olvastunk volna Fekete-erdőtől.

A „*Cserna Hóra*” magaslatáról nem követjük egyenesen az élesdi utat, hanem balra térünk, hogy széttekintsünk *Sólyomkő vidékén*.

Felséges szilfák veszik körül utunkat, csupán egyetlen szekérnek hagyván nyomot, s aztán lefolynak az óriás magas s gyönyörű egyenes *fehér* és *fekete bík-fák*¹⁾ a meredek lejtőn egészen a völgybe, — a sűrűn egymás mellé sorakozott fák alja száraz falevéllal vastagon van beterítve s oly tiszta, hogy egyetlen gaz szál vagy bokor nem zavarja annak egyhangu szépségét.

Egy félóra alatt felérünk a „*Cserna-Hóra*” legmagasabb csucsára — mely meghaladja a 2296 lábat, — egy tisztás dombra, a honnan festői kilátás nyílik délre és a 2403 láb *Varatyikra*, melyből ered a Bisztra-patak. A csucs oldalon sűrű erdők mély völgybe vonulnak le, hogy a három felé nyuló völgy lejtőin ismét felkapaszkodjanak, — s aztán ez a számtalan hegy-völgy mindig alacsonyodva levonul a „*Körösvölgye*” lapályáig, hogy kilátást engedjen az ott füstölgő falvakra, a völgy felett

¹⁾ *Simkovits* Lajos: Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 129. lap.

uralgó Élesdre és Telegdre, aztán a füzesek közt kanyargó *Sebes-Körös* fel-felcsillámló vizén túl a szemközti hegyekre, melyek egyenes irányban igyekeznek kelet felé, hogy Révnél a *Királyhágó* magas sziklás hegyeivel öszszehajoljanak, átkarolva a Sebes-Köröst, mely közöttük kirohan. Itt-ott a közeli hegyek oldalán egy-egy pásztor kunyhó s előtte legelésző nyáj. Oly festői tájkép!

Elhagyjuk az erdőket, melyek nagy félkört formálnak körülöttünk s az a tisztás fensík, melyen mindig keleti irányban haladunk, már a *Sólyomkői* határhoz tartozik.

Nem sokára egy fészületet s mellette 3 egyszerű házat találunk: ez *Sólyomkő falu*, melynek házai szerte szét vannak szórva e fensíkon, a völgyekben és hegyoldalakon, úgy hogy nem tartozik a mindennapi séták közé, ha valaki a falut akarja bejárni. Ezekből a szélső házaktól még majdnem egy fél órát vesz igénybe, míg meglátjuk és elérjük a szép fehér *templomot*, s mellette azt az emeletesnek látszó barátságos *parochiát*, hol a boldog kedélyű róm. cath. *plébánus* — a tótok oly nagyon s méltán szeretett papja *Szuchanek Antal* — kitűnő szívességgel fogad minket, s még akkor sem eresztene tovább, ha volna hova mennünk, t. i. ha volna vendéglő.

A levegőnek észrevehető hűvösségét a barátság melegsége enyhíti, melynek őszinte kimutatásában derék házigazdánk páratlan. Pihenés után bevisz a csinos *templomba*, mely fényesen és gazdagon van ellátva pompás misemondó ruhákkal, (melynek nagyobb részét ő szerezte), megmutatja a csinos orgonát, melyet részben *gróf Batthyány Józsefné, szül. Kornis Antónia grófnő* készíttetett a *sólyomkői templom* számára, mely egyszersmind temploma a környékbeli kisebb apró falvaknak is,

s megsugja, hogy ez az orgona több mint 750 frtba került; a toronyból megmutogatja azokat az összehajló hegyeket, erdős keskeny völgybe hajló szántóföldeket, hol *Almaszeg-huta* csekély értékű házai elszórtan hevernek szerte szét, tul a patakon, mely azt Sólyomkőtől elválasztja; — aztán megmutogatja azokat az erdős heglánczolatokat, melyek elválasztják megyénket Szilágy-megyétől.

Azután odahagyva a templomot, lemegyünk a völgybe, a hol van a *sólyomközi üveghuta*. Habár nem lehet tagadni, hogy Feketeerdő mellett — mely a patak folyásán végig ide alig egy órányira van — ez az *üveghuta* messze hátra van, de azt sem lehet elvitatni, hogy egyáltalában nem rosszabb hírénel. *Anyagja van bőven*, épületei is vannak, azonban ritkán akad belé oly bérlő, a ki kellő szakismeret mellett elég tőkével is rendelkezék s így virágzásra jutassa itt az *üveggyártást*, — a tulajdonos *gróf Batthyány József* pedig házilag kezelteni nem akarja. Így az *üveggyár* működik ugyan, de nagyobb hirre nem vergődhetik.

Talán jövend még idő, midőn a *sólyomközi üveghuta* is felébred álmos lassuságából, s készítményeivel emelni fogja a közgazdasági viszonyokat, megyénk és hazánk jólétét...

Minél több időt töltünk *Sólyomkő* kitünő szépségű vidékén, annál nehezebben válunk meg attól, — de végre is bucsut mondunk a barátságos *paplaknak* és szeretetreméltó gazdájának s tele tődővel szíva magunkba a romlatlan tiszta levegőt, s legeltetve szemeinket a festői tájakon, vissza érünk a »*Cserna-Hóra*« vadászlakához, melyet »*Zsandár*«-nak is neveznek s itt balra térünk az

élesdi utra, hogy 11 kilométert tegyünk meg most már lefelé a magaslatról, természetesen néhol nagyobb gyorsasággal, a mint óhajtanánk, úgy hogy az az ut, mely Élesdtől a Cserna-Hóráig két teljes óra hosszáig megtart, most lefelé alig kerül többbe ötnegyed óránál.

Utunk, mely jobboldalt fenyőfákkal van beültetve, bátran versenyezhetne a regényes Svájcz hegyi utáival. A csigalépcső módjára a meredek sziklás, erdős hegy oldalán merészen kanyargó utak mellett egyik felől 10—15 öl magas levágott sziklafal, másik felől 40—50 öles mély völgy, melyből a legmagasabb fák sudarai is alig hatolhatnak fel hozzánk; a völgy mélyéből itt-ott kék füstgomoly száll fel a szénégetők gyarló viskójából, — míg a szirt tetején előtűnik egy-egy merész vadász, hogy öblös kürtjével visszacsalja gyorslábu őzet kergető csaholó ebeit.

Lassanként lapulnak előttünk a hegyek, — tisztás helyekről gyönyörű kilátások nyílnak a Körös-völgyre, aztán ismét eltűnik minden, csak sziklát és erdőt látunk.

Leérünk a völgybe, melynek 40—50 öles szélességét 2 roppant kerek hegy határolja, maguk között adván helyet a bekanyarodó kies völgy háttérét képező harmadik hegycsucsnak. — Valóban sok költői hajlama volt, a ki ide azt a csinos *erdész-lakot* építtette, melynek virágos kertje lenyulik a szép zöld pázsit közt csevegő patakig, mely az ablak alatt folyik el. Itt véget érnek a Rézhegyek s Pestes kis oláh falun át mindjárt elérjük a Körös-völgy legcsinosabb s legnagyobb városát: *Élesdet*

V. Sólyomkő-vára.

A Vale-Sintyia. Sólyomkő-vári patak völgye. Sólyomkő-vár multja. A vár romjai. A sólyom madarak. A kút. A barlang. A sirbolt. *A kápolna halottjai.* Gróf Batthyány József családja.

Alig várjuk meg a viradatot, már indulunk *Élesd-ről* vidékének legszebb részéhez, *Sólyomkő-várához*. Visz-sza kell mennünk *Pestesig*, melynek ódon fatemploma el van csapva a falu szélére, oda a hegy oldalába, mintha csak a körülte elterülő szilvások felett ürködnék.

A falu közepe táján vízi malom zakatol egyhangu locschanásaival s ezzel majdnem szemközt nyugotról, a falu leghosszabb utcáján végig tör elő a *Sólyomkő-patak* vagy Sintyia, mely a régi vár hatalmas lábaitól jö-vén, attól vette nevét.

A korcsma mellett tehát letérünk mi is nyugotra, hogy megláthassuk a szép *Sólyomkő-vár romjait*, s az ut-czát végig folyó patak medrében haladunk, számtalanszor átgázolva a saját szeszélye szerint kanyargó vizet.

Az egyszerű zsupos házakból álló s nagyon kevés jólétre és kényelemre mutató faluból a *Vale-Sintyiba* jutunk, egy félóraig tartó hosszú völgybe, melyet két ol-dalról lejtősen felemelkedő, sűrű erdővel borított hegyek határolnak, hol itt-ott fekete füstgomoly kanyarog fel a mészégetőknek sziklaorom alá épített kunyhói elől.

Minél mélyebbre megyünk a keskeny sötét völgy-ben, a középén nyargaló patak annál szilajabb és han-

gosabb, előbb szelid csevegése csörtetéssé válik, a vidék vadregényesebbé lesz, a hegyek meredeken nyomulnak utunk felé s az előre tolt sziklák megkeskenyítik azt. Most beérünk egy sziklatorkolatba, egy felséges szikla-kapuba, melynek szűk bérczfalai fenyegetően emelkednek fel a szemfárasztó magasba, s csak keskeny utat engednek a pataknak.

Sejtelmünk sugja, hogy e hatalmas sziklakapu őriz valamit s a mi felett ez örködik, az megérdemel ily pompás előcsarnokot. Nem is csalódunk. Midőn kibukkanunk a sziklafalak közül, felséges vidék tárul elébünk.

Egy nagy kerek völgy, körül rakva roppant meredekségű sátorhegyekkel, szabályosan, mintha művészi kéz rendezte volna, s az egyenlő nagy magasságban emelkedő hegyek sziklái sűrű erdők lombjaival vannak eltakarva, hogy a völgy égető falai egész kerekdedségökben simákká legyenek aombok miatt, és egyetlen kopárság nem zavarja az erdős falak egyenlő szépségét. Csupán keletre nyulik egy hegyek által befolyt hosszú völgy, melynek vége felé a hegyek csak azért kezdenek lapulni, hogy kilátást engedjenek a szemközti kopár magaslatokra, melyek a távolban egymásra halmozódnak. Ezen völgyön át jutunk be a nagy kerek völgybe, melynek közepén külön álló magas sziklahegyen állanak *Sólyomkő-vár romjai*.

Mily költői lélek kellett ahoz, hogy valaki ide, a hegyfalak által körbe fogott völgy közepén emelkedő szikla-hegyre, e szent némaságba, ez elragadóan szép vidékre egy *szikla-várat* építsen, hová a jó barátan kívül csak a gondolat hatolhatott fel!

Hajh! annak a dicső hőskornak emlékei mellett de

törpék is vagyunk mi! Milyen kor ez a mienk, ahoz a *XIII-ik századhoz* képest, midőn ebben az akkor nagy-hírű sziklavárban lakott *Kopasz nádor*, a Borsa-nembeli Tamás fia, kinek tulajdonát képezte! Milyen ahoz képest, midőn *Drágfi* János volt ura e büszke várnak! De milyen csak a *XVI-ik századhoz* képest is, midőn itt lakott *Bocskay fejedelem*!

Igen, ez a sziklavár már az *Árpád-királyok* korában fennállott. A *XIII-ik század* közepe táján a *Borsa-nembeli Tamás* birta Solyomkő várát; ennek három fia volt: Lóránt, István és Jakab vagy Kopasz, kiket IV. László király igen szeretett s őket a legmagasabb hivatokra emelte; ezek közül előbb Lóránt az erdélyi vajda, azután *Kopasz* — IV. László főlovászmestere — lakott *Solyomkő-várában*.¹⁾ Károly király aztán a legnagyobb méltóságra emelte *Kopaszt*: *nádorrá* tette, a mely legmagasabb hivatalt *Kopasz* több éven keresztül viselte, mialatt Solyomkő-vára valóban fényes lakóhely volt. *Kopasz* nádort ez a magas kitüntetés sem elégítette ki, hanem még nagyobb méltóságra vágyott, holott a *nádornál* már csak a *koronás király* állott magasabban, — és *Kopasz* — a hatalmas Csák Máté példájától elvakítatva — fellázadt a király ellen; a király személyesen vezett sereget a lázadó ellen; „csatájok Debreczennél volt s *Kopasz* megveretett, de *várába Solyomkőbe* menekülve, folytatta ellenállását.”²⁾ Ezen körülmény mutatja, hogy mily nevezetes erősség volt Solyomkő-vára 1300-ban, és ezen év körül, miszerént daczolni mert a király seregével.

¹⁾ *Bunyitay*: Váradi püspökség története, I. 157.

²⁾ Ugyanott I. 161,

Hogy ezután miként szállott firól-fira, vagy mimódon jutott Bélteki *Drágfi* János birtokába e büszke és hatalmas vár, annak nem igen akadunk nyomára, hanem azt tudjuk, hogy a XVI-ik század legelején *Drágfi országbíróé* volt,¹⁾ ki azt 1524-ben *Kanizsay* Lászlónak átadta, s *Kanizsay* László 1525-ben hivatalosan be is iktattatott *Sólyomkö-várának* és tartozékainak birtokába.²⁾

A XVI. század végén *Bocskay* Istvánra szállott e vár, ki ezt kijavíttatta és ujíttatta,³⁾ mert nagy kedvvel tartózkodott s teljes biztonságban érezte magát itt; úgy, hogy midőn 1604-ben Belgiojoso Barbiano kassai vezér, Rudolf császár parancsából, nagy előkészületeket tett *Bocskay* ellen, ez a *szent-jobbi* és *kereki várainak* megerősítése után „*Sólyomkö-várába* vonult, mely *meredek kőszikla* a sólyomtól vette nevét. Ez a vár Váradon feül — mondja egy régi történet író — a legmagasabb sziklatetőn van, minden oldalról mély völgyek által elválasztva, a legiszonyubb erdők közé helyezve, *bástyákkal* és *védművekkel* ellátva, 3 magyar mértföldnyire a Körözfolyótól,⁴⁾ melyről különben maga *Bocskay* azt írja Kassán 1605. évi december 12-én a hajdukhöz intézett levelében: „harmadik várunk *Sólyomkö* nevezetű, mely a *legmegközelíthetlenebb*, hegycsucok közé lévén helyezve.”⁵⁾

Midőn a császári seregek megtámadták a szentjobbi várat, „*Bocskai* ekkor *sólyomköi várában* mulatott, hol mindössze ötszáz embere volt.”⁶⁾ Értésére esvén *Bocs-*

¹⁾ *Révész* Imre: Protestans figyelmező. 1873. II. 94.

²⁾ *Bunyitay*: Várad püspökség története. II. 220.

³⁾ *Vácz* József: Élesdi egyház története. 5.

⁴⁾ *Wolff. Bethlen*: História. VI. 125.

⁵⁾ *Új magyar muzeum*. 1856. évfolyam. 317.

⁶⁾ *Szalay*: Magyarország történelme. IV. 436.

kainak, hogy a császáriak *Szent-Jobb várát* elfoglalták, *Kereki-várát* is ostrom alá vették ugyan, de a benne levő Örvéndi Pál miatt ezzel nem boldogultak: mégis „ez a hír Bocskait a *sólyomkői várból* kihozta.“¹⁾ Október 9-én hagyta el a várat és a Körös jobb parti vidékén alászállván, *Kerekibe*, a honnan Concin elüzetett, csendben megérkezett.²⁾

Hogy azonban *Bocskai* már előbb is lakott e várban, mely egy uradalom központját képezte, bizonyítja Budai Ésaías történetíró, ki 1804-ben ezt írja Sólyomkő-váráról: „Van ez a vár elpusztult állapotban, Biharvármegyében, tul Váradon, Élesdhez egy órányi járó földre, benn az erdőben, *magas kősziklán*, mely is ekképen az ott lakó sólyom madarakról neveztetett. Az oláhoknál *Mogura* a neve. Ugy beszélnek, hogy ez a név még abból az időből való volna, a melyben *Bocskai ott tartózkodván*, a körülbelől lakóktól Maga Ura névvel említődött.“³⁾

Bocskai után is, ki Sólyomkő-várát *Báthory* Gábornak hagyományozta,⁴⁾ fenmaradt e vár, a honnan kormányozták az erdélyi fejedelmek a *Báródságot*.

Az 1630. év körül *Zólyomi* Dávid tulajdonát képezte *Sólyomkő-vára*, kiről az leányára *Zólyomi Erzsébetre* szállott, ki elebb *Imrefi* Mihályné, azután *Gabrillis havasalföldi vajdáné*, legutóbb pedig kolozsvári Bornemisza Lászlóné volt.⁵⁾ *Zólyomi Erzsébetnek* nem maradván gyermeke, 1640-ben „*Sólyomkő-vára* Élesddel s szép jószág-

¹⁾ *Buday*: Magyarország Históriája. II. 206.

²⁾ Wolf. Bethlen: História. VI. 135.

³⁾ Budai: Magyarország Históriája. II. 207.

⁴⁾ *Szilágyi* Sándor: Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége,

⁵⁾ Budapesti szemle. XIX. 187.

⁶⁾ *Szalárdi*: Krónika. 137.

val, *Zólyomi* Erzsébet magvaszakadtságán jus regiummal adattak s annak módja szerint iktattattak volna is¹⁾ *I. Rákóczy* György fejedelem nagyobbik fiának, a *nagyváradi* főkapitánynyá nevezett *Györgynek*, ki később *II-ik Rákóczy György* név alatt lett erdélyi fejedelemmé. És az ő birtokában volt még 1659-ben is, midőn vendégszerető házába fogadta a száműzött *havasalföldi vajdát Constandint* vagy *Kosztút*, ki „*Sólyomkő-varában* ült és ügyének jobbra fordulását *Rákóczy* szerencséjétől várta²⁾, a kinek még Bethlen Gábor idejében 40,000 tallérért elzalogosította volt *Sólyomkő-várát* az *élesdi* jószággal együtt Gavrillás vajda, ki „*azon helynek földes asszonyát Zólyomi Erzsébetet, Imrefi Mihály özvegyét, feleségül elvévén, mind holtáig birván, belőle uri módon élt vala.*“³⁾

Sólyomkő-vára sorsa az erdélyi fejedelmek sorsához volt kötve s a mint változtak a fejedelmek, úgy cserélt urat a vár is. 1660-ban Kemény Jánosé volt a vár, azonban a törökök első támadását is alig várva, tulajdon lelkesze adta át *Sólyomkő-várát* azoknak.⁴⁾

A Rákóczy-forradalomra következő 1711-iki szatmári béke leromboltatta váraink nagyobb részét s e szomorú sorsot a szép *Sólyomkő-vára* sem kerülhette ki. A *bíródsági és sólyomkő-vári utolsó kapitány*: Horváth György átadta e várat a császáriaknak, mint *II. Rákóczy Ferencz* birtokát⁵⁾ s *Löwenburg* császári tábornok nem is késett sokáig ennek lerontásával. . .

¹⁾ *Szalárdi*: Krónika. 137.

²⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 33.

³⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 466.

⁴⁾ *Bethlen János*: története. II. 55. *Szalárdi* Krónikája, 579.

⁵⁾ *Fényes*: Geographiai szótár, I, 94,

Az egykori hős fejedelmi lak nincs többé, a kanyargó utak be vannak folyva kövel s benöve gyeppel, melyeken egykor a hős Árpád-királyok korában *Kopasz* nádor leventéi, a vallásszabadság és nemzeti önállóság harcaiban *Bocskai* fejedelem vitéz hajdui, az utánna következő zavarokban *Zólyomi* Dávid martalóczai száguldoztak, — a büszke falak leomoltak, csak az északi szegleten maradt fenn egy kapu melletti *bástyafok*, s a déli szédítő magas sziklaszálat koronázzák a hajdani várkastély felséges romjai. A két romot összekötő magas sziklahegy közepén most egy kis kápolna, egy fák közé rejtett sirbolt áll fenn a magasban.

A völgy elején, a *juharfából* ültetett idealis *nyári tánczterem* mellett leszállunk lovainkról s meglehetősen magas dombon felvezetjük azokat a sziklahegy tövén levő *csőszházhoz*, átadjuk a kantárt a báméskodó oláh gyerekeknek s aztán a kápolnára vigyázó csősz kalauzolása mellett gyalog indulunk fel a sziklahegyre, *Sólyomkő-vára romjaihoz*.

A kövel befolyt s begyepesedett felvezető ut minden kanyargása mellett is igen meredek, akár a rövidebb gyalogösvényt, akár a lóval és ökörszekérrel járható nagy utat választjuk a feljutásra.

Az északi oldalra kerülünk, mely valamivel alacsonyabb a délinél, azért volt itt hajdan a várkapu. Ma a kapunak semmi látható nyoma, csupán a felkanyargó ut és a szegleten meredeken felmagasló sziklaszála kövekből összerakott *bástyafok*, melynek szegletei faragott kövekből vannak kirakva, mutatják, hogy itt volt a *sziklavár* bejárata. E széles négyszögű bástyafok mint óriás kapu-fél még a szikla felett is magasan emelke-

dik, meglehetősen ép, habár melléte omlások is vannak s tetejéről felséges kilátás nyílik a vidékre.

A bástyafok előtt alig 10 lépésnyire magános sziklaszál nyúlik fel: a *Leányka-kő*, melynek csak nevét tartotta fenn az emlékezet, de regéjét nem.

Innen déli irányban tartunk a terjedelmes és magas sziklagerincen, a várkastély romjai felé s alig néhány ölnyire egy 2—4 öl átmérőjű kerek tavat találunk, melyet zombékok kerítenek körül s tiszta vizéből káka csoportok emelgetik ki magvas fejeiket. Ki tudja, nem épen *halastó* volt-e itt hajdanán?

Tovább megyünk, jobbról hagyva a toronytalan kápolnát, mely a magaslat közepén emelkedik. És bizony, néhány száz ölnyi utat kell tennünk, míg elérjük a déli romokat s felkapaszkodunk azoknak meredek lejtőjén.

Sólyomkő-várának ez a déli szegletén, e magas sziklán levő romjai a legépebbek és legszebbek.

Mily merészség kellett e szédítő magas, meredek sziklatetőre emberi erőt meghaladó munkával lakhelyet építeni, a roppant hegyek közül kiemelkedő sziklát még magasabbra nyújtani, hogy felül érjen a felhőkön s a haragvó ég dörgő villámai csak alatta csikázzanak az égbe tekintő lobogós tornyoknak! Mily bátorság kellett ott lakni, hová már a vihar sem mert közelíteni, nem hogy ellenség, csak a *sólyom* madár, őseinknek ez a kedvelt hős és harcos társa, nem félt fészket rakni a sziklaoduba és élt a felhők felett, együtt a hősökkel!

És a hősök építményét — mely egyarant daczolt az idő emésztő hatalmával s az ellenség ádáz rohamaival — lerontotta a gyáva kor pusztító rosszakarata. Ma már csak a kövekből rakott falak egy része, az itt-ott beom-

lott folyosók s a roppant mélységből nyíl-egyenes falakkal felemelkedő csonka tornyok állanak fenn, melyeknek ablakait szabálytalanná tették a leomlások; a falakban gerendák helyei, melyek kétségtelenné teszik, hogy a sziklavár e része emeletes volt.

A majdnem körben vezető folyosó meredek útján felmegyünk a romok tetejére, a szédítő magasba, hol a völgyet körülövező hegyek lábainknál látszanak s elragadó kilátás nyílik le a völgy mélyébe, hol a sziklafal tövén a *sólyomkő-patak* csillogó vize fut tova, míg a délkeleti völgyön keresztül feltárul előttünk a szép *révi-völgy*, bezárva a báródsági és *tizfalusi*-hegyek által.

Oly erőt vesz a lélek a test felett itt a romlatlan légkörben, közelebb az éghez, mint a földhöz, — nem érzi a nyűgöt, mely a köznapi élet küzdelmeihez lánczolja, — szabadon repül fel az áhitat szárnyain ahoz, a ki egyedül képes gyógyítani a lélek fájó sebeit, hogy vigaszt, reményt és erőt kérjen attól, — elszáll a multba az emlékezet édesen ringató sajkáján, hogy szédüljön annak kápráztató dícsőségétől, melyből nem jutott korunknak egyetlen sugár sem! Milyen jó hely ez a beteg lélekre!

A szent némaságot nem zavarja semmi, csak a patak csevegése, mely elhalóan jut fel a mélységből és annak az *egy pár sólyomnak* suhanó röppenése s felfelsikoltása, mely itt a romok sziklafalában lakja *ősi fészket*. Igen, *ősi fészket*, mert századokon át firól fira szállott a hagyomány, hogy a sziklaoduban mindig tanýázott *sólyom-madár* és pedig soha sem több *egy párnál*, ez az egy pár fiakat nevelt s midőn felnőttek, világga bocsátotta őket, — ha az öregek kihaltak, egy pár fiok örökölte az *ősi fészket* és folyton ugy megtudta védel-

mezni a hősi romokhoz *ősi* jogát, hogy sem sólyom, sem más madár soha nem költözhetett be oda. És ez az egy pár *sólyom* — a mult hős időknek élő emléke — nem fél a romok látogatóitól, sokszor egész közélről megmutatja magát, mert nem teheti fel, hogy az az ember, ki egykor annyira szerette őt, képes legyen most romlására törni. Ahoz már csakugyan rossz lélek is kellene, hogy valaki e romokat egyedüli lakóitól megfossza.

Csak vijjogjatok szép *sólyom-madarak*, — maradjatok e büszke hős romokban, melyek multja tiétekkel közös,—ugyis itt laktatok a bajnokokkal, kik nem szerették a völgy szükkörét, hanem fenn a magasban, a szabadban, a bércztétőn építének lakot, a hol szokott fészkelni a *turul*: *őstők* és tisztelt *jósuk* nekik! Vijjogjatok! Ne üssön itt tanyát egy más madár se, melynek multja nincs, honnan leventék izmos karjain őserdőkbe vadászni jártatok. Vijjogjatok! s legyen az bánatos, a nagyságért, mit messze mult takar, s talán ha meghallják az emberek s visszapillantnak a távol fényébe: nem fogják oly mohón pusztítani fényes korunk e szép emlékeit! Vijjogjatok szép *sólyom madarak*! e *törpe* korban *bérczi szikla-vár*hoz csak költő ábrándja, művész ecsetje s ti *vagyatok méltók*! Csak *vijjogjatok*!....

Alászállunk a romok széditő magaslataról s az épületek északi szegletében egy 2—3 öl mély *kerek kút*at találunk, melynek kőből kirakott falai most is oly épek, mintha nem vonult volna el felettök több mint egy félezred év pusztító hatalma. És csodálatos! itt e ropant magasságban most is van a kutban majd öles víz.

E romok déli oldalára lekerülve mintegy 10 ölnyi magasban egy rejtett barlang-nyílást veszünk észre a

szikla-oldalban, s midőn a nem nehéz uton feljutunk oda; egy *barlang* áll előttünk, bejárata egy ölnyi keskenyre elszűkítve köfal berakása által, melyen az ajtó helye kétségtelenül látszik. Hihetőleg valami titkos kijárás volt a szikla-várból. Midőn belépünk a barlangba, jobbról a sziklába bevésve ezt találjuk: „*Döcker József, 826.*“ Ez bizonyosan utazó neve, ki megakarta örökíteni itt létét s az — mint látjuk — sikerült is neki, mert több mint egy félszázad után is épen áll neve.

A barlang magassága 2—3 öl s mint a barlangok nagyobb része, ez is nyugot felé hajlik tetejével, szélessége az ajtón belől alig egy és fél öl, mely azonban a 15 lépés hosszúság végére már 3 ölre kiszélesedik. — Ha a barlang csak eddig tartana, alig vehetnénk értelmét a bejárat megerősítésének: azonban nem eddig van, hanem jobbra egy 2 öl széles s 6 öl hosszú folyosó húzódik északról délkeletre félkörben, hol a *guano* kissé nehezíti a járást, annyival inkább, mert a sötét folyosó folyton emelkedik, — végén félölnyi magasban egy ablak forma szűk nyílás van, melyen midőn keresztül halolunk: azt látjuk, hogy feljutottunk a romokhoz. Tehát ez mégis csakugyan titkos kijárás volt....

Ismételve bucsut vevén e romoktól, a meredekség miatt meglehetősen fárasztó gyalog uton felmegyünk a vár két szélső romja közötti magaslat középpontján levő *kápolnához*.

Óriási fák által beárnyalt s léczes-kerítéssel körülvett egyszerű kis épület ez, mely előtt magas fészület s tetején kereszt mutatja a vallásfelekezetet, a melyhez tartozik.

Az épületen nincs semmi cifraság, — de még

csak *tornya sincs*, — pedig *kápolnának* hívják — és így nincs harangja sem.

Midőn az öreg *Péter* — a kalauz csősz, kinél a kulcsok állanak — kinyitja előttünk a léczes kaput s belépünk a *kápolna* udvarába: a homlokzatba illesztett veres márvány tábla felírásából nem csak azt tudjuk meg, hogy ez a *kápolna* 1821-ik évben épült, hanem azt is, hogy ez nem *kápolna*, hanem *sírbolt*. A *sírboltra* pedig nem kell torony s a toronyba harang, kivált annak hamvai fölé, a ki életében annyira gyűlölt minden zajt s épen e szent magányba is azért vágyott pihenni — örökké.

A nehéz vasajtók nyikorogva nyílnak meg előttünk s hideg, valóságos síri hideg levegő csap meg minket a kápolnából, melynek egyszerű kis középtárra mellett két-felől erősen elzárt vasrácszat áll. Azt hihetnénk, hogy az a *sírbolt* ajtaja, melyen le kell menni a mélybe. — Csakugyan a *sírbolt* ajtaja ez, csak hogy ez a *sírbolt* nincs lenn a föld alatt, hanem csak elrekesztett része a kápolnának.

Az ajtón belépve egy csudálatos alaku, fehérre meszelt faépítmény tűnik szemünkbe, hasonló egy tompa végű koporsó fölibe emelt domboru sírbolthoz, melynek magassága meghaladja az ölet. Az öreg kalauz csakhamar fel is világosít, hogy itt *ravatalon álló három koporsó van befalazva*.

A *sírbolt* keleti (tompább) végénél a falhoz támasztva kis fekete fa sírkereszt áll, ezen felirattal:

»1831.«

A kereszt felett a sírboltozat közepében egy négyszögű szürke márvány táblán ez van bevésve:

„Hic jacet
 Comitissa *Anna Lázár* de Gyulakut
 Insignis Ordinis Crucis Stellatae Domina
 Illmi Domini Comitis *Josephi a Batthyán*
 perpetui in Németh-Ujvár Inc.
 Comitatus Castriferrei
 Supremi hereditarii Comitis et
 Suae Majestatis Scrmæ Camerarii
 Uxor

Obiit 24. Julii 1831.

Anno aetatis 45.*

(Itt nyugszik Gyulakuti Lázár Anna grófnő, csillagkeresztes hölgy, méltóságos *Gróf Batthyány József* urnak, Németh-Ujvár örökös urának, Vasvármegye örökös főispánjának, ő Felsége kamarásának *neje*. Meghalt Julius 24. 1831. életének 45-ik évében.

Ezen sirbolt mellett a baloldali falban *fekete* márvány táblán ez van bevésve:

„Hic jacet
 Franciscus
 Comes a Batthyan
 Perpetuus in Németh-Ujvár.
 Natus 27-a Septemb. 1815.
 Obiit 6-a Junii 1818.*

(Itt fekszik Gróf Batthyány Ferencz, Németh-Ujvár örököse, született Sept. 27-én 1815. meghalt jun. 6-án 1818.)

A szemközti falban szintén fekete márvány táblán pedig ez áll:

„Hic jacet
 Ludovicus
 Comes a Batthyán

Perpetuus in Német-Ujvár

Natus 31. Martii 1810.

Obiit 24. Junii 1818. "

(Itt fekszik Gróf Batthyány Lajos Német-Ujvár örökös. Született márczius 31-én 1810. meghalt junius 24-én 1818.)

Tehát *Gróf Batthyány Józsefnek első neje két fiával* nyugszik e csendes kápolnában, e magas sirboltban, hol évenként négyszer mise tartatik, melynek alapját a már szintén régen németujvári családi sirboltjában pihenő néh. Gr. Batthyány József tette le.

A boldogult Grófnénak két gyermeke volt csak, két angyali szép *fia*, kikkel a mennyország szállott a földre le, és az *élesdi kastélynál* nem volt boldogabb hely a világon, — az emeleti tágas termeket öröm és vigasság töltötte be, sőt lehatolt az a földszinti vendégszobákba s a cselédség czelláiba. Ki ne örült volna a jó gróf boldogságán!? És a gróf valóban boldog volt; hiszen midőn *nejét* forrón szerette, nem lehet csodálkozni, ha két szép *fiának anyját* valóban imádta.

Egyszer aztán megirigyelte a sors a mennyei boldogságot, mely oly ritkaság a földi légkörben; elküldé a halál kegyetlen angyalát az *élesdi kastélyba*, a ki süket maradt a szülők kétségbeejtő jajjára és elrabolta az egyik kis fiut, kiszakítá azt az anya ölelő karjaiból, — és minek előtte szünhetett volna még a sziv vérzése: 18 nap mulva ismét visszatért és elrabolta a másik fiut is. Mindkét fiut 18 nap alatt, minden boldogságát ily rövid idő alatt elveszítette az *élesdi kastély!* És a koporsókkal együtt vittek ki a kastélyból minden örömet! — komorrá, hallgataggá, némává lett ez. Ki merne örülni,

zajongani, midőn a kastély urainak arczát a gyötrő fájdalom dulja, midőn a gyermekeiktől megfosztott szülők reménytelenül, bus árnyakként járnak az örömtelen hallgatag termekben ?!

Hosszu lassu halál emésztése után egyszer csak félbe szakadt az anya szenvedése, a szív vérzésével együtt megszűnt annak dobogása is. És a ki ugy meghasonlott az élettel, ide kívánczozott e szent némaságba, távol a világ minden zajától, ide *Sólyomkő-várába fiai közé*, kiknek hamvai fölé a bánatos szülők már előbb kápolnát emeltek. Itt állították fel a ravatalt, középre helyezték az üveg koporsót, melyben a kiszenvedett *grófné* fájdalomdult vonásai csak akkor simultak ki, midőn kétfelől mellé helyezték azt a *két kis üvegekoporsót*, azokkal az angyalarczu kis *fiukkal*.

Mintha mosolyogna az az átszellemült középső halott, mintha mondaná: Látjátok, most már én is boldog vagyok, mert *mellettem vannak gyermekeim!* És mégis mily szivmarczangoló így látni *egy anyát két szép gyermekével*, hidegen, mozdulatlanul!

Gyötörte ez a vérfagyasztóan nagyszerű látvány a *gróf* szívét is, a ki mindennap kilovagolt ide Élesdről és minden nap kisirt szemekkel tért haza, még azután is, midőn már újra megnősült, pedig angyaljóságu második nejét forrón szerette, oh, de nem tudta feledni azt a két szép fiut, azokban az üveg koporsókban, — ősi nevének, nagy terjedelmű birtokainak örököseit siratta azokban!

Egyszer aztán, mikor a gróf kiment megsiratni üveg-koporsóban fekvő halottait, az *egész ravatalt* ugy, a mint volt, *befalazva találta*.

És nem is volt többé oka a sirásra, mert szelidelkű neje *Tarnóczy Antónia* megajándékozta őt egy *derék fia* örökössel, az élesdi uradalom közszeretethen álló mostani tulajdonosával: *Gróf Batthyány Józseffel*, kinek hírénél csak jósága nagyobb s a ki angyszívű nejével *gróf Kornis Antóniával* és 8 szép gyermekével minden évben meglátogatja boldogult atyjának kedves halottait....

VI. A Körözs völgyén.

Élesd. Pesterei és kalotai barlangok. A Báródság székhelye. A nagybáródi köszén-bánya. A királyhágó. A révi agyag. A révi szoros. A vasutról. Vár-Sonkolyoson. Mén-Maróth vára.

A gyönyörű keretbe foglalt szép *Sólyomkö-várától* visszatérünk Pestesre s innen egy félóra alatt már beérünk Élesdre.

Hogy *Élesd* a Körös-völgy legcsinosabb s legélénkebb városa, (2 templomával, melyek közül nevezetes a reformátusoké, hol egy 1508-ban készült harang van) azt csak azok nem hitték el, kik a *keleti vasut* indóházát épen háromnegyed órányira tették a várostól; azonban kir. járásbirósága, szolgabirósága, közkórháza, adó- és postahivatala, forgalmas kereskedései, látogatott piacza: arról tesznek bizonytságot, hogy a vasut építésénél azok a tényező urak némi elfogultsággal jártak el Élesddel szemközt, a mi annyival csodálatosabb, mert itt van gróf *Battyhány József* biharmegyei uradalmának központja s ő neki magának szép emeletes *kastélya*, melyben nagy kedvvel szokott tartózkodni nyáron át.

Valóban nagy kedvet is érezhet az ember az *Élesden* tartózkodásra, oly szép ennek vidéke, barátságosak lakói.

Hát még a mi házigazdánk szemben ott az emeletes *grófi kastélylyal*! Maga és családja az elkényeztetésig szívesen fogadnak. És pihenés után elvisznek a szép

emeletes kastélyba s megmutogatják annak ősi termeit, a termekben a *csarnóházai fekete-márványból* és a *dámosi veres-márványból* (tehát az uradalom termékeiből) készült asztalokat, — megmutatják a *feketepataki kőszén* (lignit, mely igen jól ég) és a *dámosi vaskő* gyűjteményeket, melyeknek gazdag rétegei ott hevernek kiaknázatlanul az uradalom feketepataki és dámosi hegyeiben. Azután elvisznek, hogy megmutogassák Élesd vidékének még nem látott két nevezetességét: A pesterei és kalotai barlangot. Ott van a Körözsön túl a *pesterei* vagy „igricz” *barlang*, mely *ős-állatok* csontjaival van telve s e tekintetben annyira érdekes, hogy a nemzeti muzeum érdemesnek tartotta egy tudósát elküldeni ide, hogy vizsgálja meg a barlangot, aki aztán *ős-állat* csontokkal s tapasztalatokkal gazdagon megrakodva tért vissza; — alig 4 órányira van déli irányban a *kalotai barlang*, melynek csillogó *kristály* termei tündéri palotához hasonlítanak, s melyben Kovács János, a nagyhirű, de szerény természettudós és kedvelt debreczeni tanár 1880-ik év nyarán egy „addig egészen ismeretlen fajú barlangi bogarat” fedezett föl, melyekből 42 darabot egy gráczi tudós barátjának küldvén, az az ismeretlen 42 db bogarat 84 forintért árusította el különböző muzeumoknak.¹⁾ Oly nevezetességek ezek mind, hogy vétkezik az utazó, ki meg nem tekinti.

Ezeknek megtekintése után ismét kocsira ülünk, s egyenesen keletre indulunk a jókarban tartott nagyváradi-kolozsvári országúton. *Tinód*, *Tötös* és *Össi* sokkal kisebb és egyszerűbb román községek, minthogy valami nevezetességgel bírnának, — ezeken túl is a vidék szép-

¹⁾ Kovács János tanár hozzám küldött levele 1883. december 8, Debreczen.

ségén kívül csak a *gégényi kápolna*, mely egy különálló ormon regényesen van fák lombjai közé rejtve s *Körös-Topán* az a magas *sírkő*, mely a keleti vasut építése alkalmával föld alá temetett munkások hamvai fölé emeltetett: érdemelnek különösebb figyelmet, míg beérünk a Királyhágó nyugoti tövéen fekvő Nagy-Báródra.

Nagy-Báród az egykori „Báródsági nemes oláh ke-
rület“ vagy „*Báródság*“ és a *báródsági kapitány* székhe-
lye, ma mezőváros volna ugyan, de ezt nem mutatja
egyéb, minthogy 2 bolt is van egymás mellett, és hogy
a heti vásárra összegyűlt román atyafiak a zsufolásig
megtöltik a csapszéket; itt aztán lehet gyönyörködni —
ha ugyan van valami gyönyörűség abban — hogy éltes
férfiak és nők is összevegyülve, a pálinka bódító hatása
alatt, milyen határt nem ismerő jó kedvvel járják azt a
sajátságos nemzeti tánczot, de elszomorodunk, ha tud-
juk, hogy ezen jó kedvet aztán egész héten át éhezve
siratják. De ilyen a világ, rövid kéjért, hosszú szenvedést
vesz magára.

Nagy-Báród határa azonban nem olyan szegény,
mint a milyen maga a kis mező város, mert határában
nagy mennyiségű *fehér kovakő* és ki nem aknázott *fehér
márvány* mellett roppant rétegekben jön elő a jóságban
mindjárt az oroviczai után következő *barna kőszén*, ez a
megbecsülhetetlen tüzelő anyag, mely hivatva van most
még csak pótolni, egykor pedig helyettesíteni a mindin-
kább kevesbedő fát. Azonban szomorú dolog, hogy a
már két ízben megkezdett *bányászai* ismét félben ha-
gyatott, a kivájt aknák beomlottak, a felnyitott tárnák
összeroskadtak, a bánya épületei elpusztultak! Mennyire
élhetetlenek is vagyunk mi! A természet összehalmozza

részünkre a kincseket, kínálja azokat s mi összedugott kézzel állunk — — — és szűkölködünk. Egy más nemzet mennyi milliókat tudna összeszerezni e *roppant területmű köszén rétegekből*, s mi tétlenül nézzük a kiaknázatlan áldást, a nélkül, hogy legkisebb hasznát vennénk. Nincs bennünk semmi vállalkozási szellem, megelégszünk őseink jóhangzásu nevével, melyről lassankint lekopik így minden értékes zománcz!

Az 1869. augusztus 24-ikén a „báródsági közbirtokosság” közgyűléséhez egy kérvényt adtak be Pallády Miklós és társai, hogy ők kiaknázni óhajtván a báródsági közbirtokossághoz tartozó 7 község határán előforduló *köszén*, „*nagybáródi köszén bányatársulat*” czim alatt, *kutatási engedélyt* kérnek; ezt a kutatási engedélyt Nagy-Báród, Kis-Báród, Korniczél, Beznye, Cséklye, Nagypatak és Körös-Topa községek határára meg is nyerték.¹⁾ Az így alakult bányatársulat jelentkezése folytán a nagy-bányai kir. bányakapitányság *bányajárást* rendelt el,²⁾ mely Buday Károly kir. bánya-biztos vezetése alatt 1870-ben meg is történt s már akkor kinyomozva lett többek között egy 80 öl hosszú, 4 öl széles, $1\frac{1}{10}$ öl vastag barna köszén-réteg, majd 50,000 mázsa köbtartalommal, mely a „harmadkori trachyt előtti képlethez tartozó *barna szén-telep* homokos kődarabokra következő agyag és szén-pala alatt fordul elő, — mely köszén-telep az egész Koszturicse hegységen átvonul.”³⁾ A szak-

¹⁾ Báródsági közbirtokosság gyűlésének jegyzőkönyve 1869. augusztus 24. és 25-ről.

²⁾ Nagy-Bányai bányakapitányság 683/1870. számú végzése.

³⁾ Bánya-járási jegyzőkönyv. Nagy-Báród, 1870. június 27.

értők egyértelműleg arra a meggyőződésre jutottak, hogy az itt előjövő „*barna szén fényes feketeszinű, tiszta*” — kétséget nem szenved, hogy *tüzelő-anyagnak sikeres jó eredménnyel fog használtatni* s tárása vályást érdemlőnek bizonyult be.¹⁾

A „*bárádsági kőszén-bánya társulat*” meggyőződven arról, hogy ez a kőszén valóban érdemes a kiaknázásra, előbb házilag kísérlette meg a bányaművelést,²⁾ azután pedig haszonbérbe adta azt ki sárfalvi Nagy Gusztávnak,³⁾ ki hozzá is kezdett a bányaműveléshez s már egy pár év múlva nagy örömmel jelentette, hogy „a korniczeli határban jó fajú *lignit*, a n.-bárádi határban Boinicza nevű helyen *barna kőszén* találtatott.”⁴⁾ De azután Nagy Gusztávnak sem volt elég kitartása.

Most aztán a „*Ritu popi*” *Miklós- és Antal-tárnái* bedüledezett oldalakkal szomorítják az utazót.

Láthatni tehát, hogy a nagy-bárádi *kőszén-bánya* komoly figyelmet érdemel s nem volna észszerű idege-
neknek engedni annak kiaknázását, hogy a jövedelem
külföldre folyjon. Társulatot kell alakítani ismét s mű-
ködésbe hozni a bányát. Hiszen a révi vasut alig egy
félórányira van ide s nem volna nehéz egy szárny-vasut
építése, — és hogy ha megkezdetnék a bánya rendsze-
res művelése: vajjon ki lehetne-e számítani az ebből

1) Bánya-járási jegyzőkönyv. Nagy-Bárád, 1870. június 27.

2) Schmotzer Bálinttal 1871. szept. 28-án kötött szerződés. Eredetije Dobozy Menyhért urnál Nagyváradon.

3) Nagyváradon, 1872. június 11-ikén kelt szerződés. Eredetije Dobozy Menyhért urnál Nagyváradon.

4) Bányatársulati jegyzőkönyv. 1874. ápril 9. Eredetije Dobozy Menyhért urnál Nagyváradon.

eredő hasznot?! Gondolkozzanak e felett az érdekeltek s ne hagyják soká értéktelenül heverni azokat a kincseket, melyeket a *nagy-báródi kőszénbánya* képvisel....

Ha Báródról az egyenes országon tovább folytatjuk utunkat, ez felvezet az 1862 láb magas *Királyhágóra*, a Magyarországot Erdélytől elválasztó e roppant hegységre, melyről gyönyörű vidékeken keresztül a Körös-völgyén végig bámulhatjuk a természet pompáját egészen a szép Nagyváradig, sőt néha a kálvinisták Rómájáig: Debreczenig. A tetőn egy üde forrás fakad, hogy a fáradt utasnak legyen mivel oltani szomját, ha ugyan a tetőn levő korcsma drága és rossz pálinkája (a mikor van) nem teszi meg nála ugyanezt a szolgálatot. A Királyhágón keresztül vezető út meredek lejtőn és pompás hegyes-völgyes tájak mellett a kis Bucsa faluban ereszkedik le a Sebes-Körös és vasut mellé, hogy aztán itt haladjon tovább, csakhamar kiérve szép megyénk határánál *Feketetónál*, a „rettenetes és környös környül szörnyű hegyek”¹⁾ tövében, a hajdani „*Cerum-hegy*” lábainál, a hol találkoztak a *Mén-Maróth* vára ellen induló magyarok a *székelyekkel* a honfoglaláskor,²⁾ — a mely falu 1557-ben jelöltetett ki Magyarország és Erdély határául.³⁾

Mi azonban most Nagy-Báródról egyenesen délnek fordulunk a hegyek alatt s nemsokára elérjük a magyarok és románok által békés egyetértésben lakott *Révet*, mely *mésztuff* (travertino) és *tűz-álló-agyag* termékéről

1) *Szalárdi Krónikája* 130.

2) *Kereszturi*: Compendiaria descriptio Episcopatus Varadinensis. 12.

3) *Horváth*: Magyarország története. III. 285.

egyiránt híres a multban s jelenben, és a hol állami iskola is van.

Itt a Sebes-Körös szélesebb völgye végén vasutra ülünk, hogy láthassuk hazánk völgy-szorosainak egyik legszebbikét, azt az elragadó vidéket, melynél együtt bámuljuk az alkotó természet szépségét és az emberi találékonyság nagy erejét, mely utat vágatott a sziklákba s keresztül törette azoknak kemény kökebelét.

Midőn a Körös hidján keresztül berobog vonatunk a kopasz sziklák közé, bizony akaratlanul is csudálkozva kiált fel az utas a legfelségesebb festői tájképek láttára. Azok az égbe nyuló 30—40 öl magas meredek veres szikla-falak, tátongó barlangjaikkal, melynek növényzete feltűnően hasonlít a *tordai-hasadék* növényzetéhez,¹⁾ — a sziklák tövén az a *sötét-zöld* színű csendes tó, — az a kiálló szirthez épített „*Tündérvár*,” hová csak a gondolat szállhat fel s mely hajdan a *révi szoros* őrtornya volt, — a Sebes-Körös rohanó árja, összetákolt tutajokat ragadva magával, — az a szikláról leomló *vizesés*, melynek habjait hófehérré teszi az alázuhanás, — azok a magas bérczek karcsu fáikkal, legelésző nyájaktól tarka cserjéseikkel, egy-egy szalma viskót uraló tisztásaikkal, — a nyirkos *alagutak* sötét nyílásaikkal, — a hegyeken és völgyeken szétszórt falu nagyon is egyszerű kis fatornyával, melynek éles csengettyűje áthat a kigyózdó hegyi patak zugásán s a vonat morgásán. Mind mind oly pompás, oly ábrándos!

A második *alagútból* kiérve, felséges völgy terül

¹⁾ *Simkovits Lajos*: Nagyvárad és a Sebes Körös felsőbb vidéke. 76. lap.

előttünk, — egy nagy kerek völgy, melyet meredek bérczek vesznek körül, míg közepén nagy terjedelmű kerek halom emelkedik; e halomtól délre huzódva fekszik *Vár-Sonkolyos*.

Vár-Sonkolyost olyan kevés figyelembe részesítették eddig, még azok is, a kik *Mén-Maróth* várának, a régi *Bihar-várnak* holléte felett vitatkoztak; pedig ha kellő gondot fordítottak volna e tájra, már régen tudnánk, hogy *Mén-Maróth chazar herceg* sem nem a *Bihar* melletti „*Földvárban*,“ sem nem a *Fenes* melletti „*Béla-vár*“ban lakott: hanem itt állott vára e gyönyörű völgyben, ezen a terjedelmes dombon, melyet festőileg körítenek a magas bérczek.

Nagyon sok körülmény bizonyítja azt, hogy a régi *Bihar-vára*, a *chazar fejedelmi lak*, e helyen volt, — mely körülményeknek felsorolása azonban tudományos értekezésben találhat helyet, itt csak röviden rámutatunk azok egy részére.

A völgy és egész környezete oly felséges és erődnek (azon korban, midőn még a vitézség s nem a dicsotelen puskapor döntötte el a csata sorsát) oly alkalmas, melynél jobbat az egész Biharmegyében nem találhatni. Egy minden oldalról hegyek által körül zárolt nagy kerek völgy, melyhez csak szikla alagutakon lehet jutni, s melynek északi oldalán végig fut a Sebes Körös, hátterét pedig rengeteg erdőségek képezték s képezik ma is. E felséges völgy közepén egy nagy terjedelmű domb, melyben ásások alkalmával több *bronz-kori* tárgyakat, *régi fegyvereket*, sőt egy *gyönyörű mivű ősi kardot*¹⁾ is talál-

¹⁾ E pompás kard *Horváth* nagyvárad mérnök birtokában van.

tak, mely nem közönséges harczos kezében forgott s találtak egy egész fazék *régi pénzt*.

Az a falu, mely most a völgy déli szegletébe húzódott: *Vár-Sonkolyos* nevet visel, — hajdan s még 1528-ik évben is „*Várfalu*“ név alatt jön elő.¹⁾ Ezen elnevezés világosan mutatja, hogy itt hajdan *vár* volt. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy a közelében levő *Rév* régen csakugyan sorompó volt, mely elzárta az utat, — különösebben s legfényesebben bizonyítja az, hogy azt a szikla nyílást, hol Rév mellett beérünk a hegyek közzé, ma is „*Várelő*“ néven nevezik. Lehet-e ennél természetesebb, minthogy ez a „*Várelő*“ ehez a várhoz tartozott, — a „Tündér-vár“ pedig, honnan a *révi völgyre* és a *sonkolyosi magaslatra* lehet átnézni, vigyázó torony volt, honnan jel adatott egyik, vagy másik oldalra barát vagy ellenség közeledéséről.

Hogy pedig ez a vár történelmünk legrégibb idejében nagy fontossággal bírt s nem lehetett más, mint *Mén-Maróth vára*, vagy *Bihar-vára*: azt bizonyítja *környékének elnevezése*. Ugyanis mindjárt a szomszédságában van *Bánlaka*, mely azt mutatja, hogy ott hajdan *bán*, vagy éppen *rhabon-bán* lakott, mely főtisztviselő rendesen a fejedelem közelségében szokott lakni; — nem nagyon messze hozzá van *Csarnóháza*, így nevezve az avar *Csarnó vezéréről*. Fényesen igazolja azon körülmény, hogy az a rengeteg, *Igfon erdő*, a hová *Mén-Maróth* a Bihar várát vivó magyarok elől menekült, minden régi tájkép, és leírás²⁾ szerint ezen tájon esett. A „*Névtelen jegyző*“ (Anonymus Belae regis Notarius) pedig nyíltan mondja,

¹⁾ *Theatrum orbis terrarum*. 83. lap.

²⁾ *Schmidl*; Bihar-George. 1.

hogy midőn a magyarok győzelmesen közeledtek Bihar-vára felé, Mén-Maróth onnan családjával és kíséretével az *Igfon erdőbe* menekült.¹⁾ Ezek szerint *Mén-Maróth várának az Igfon erdő közelében kellett lenni*, ez pedig e tájon volt; s így épen nem merészség következtetni, hogy ebben a *vársonkolyosi* szép völgyben állott *Mén-Maróth* chazar fejedelem vára, az ugynevezett *Bihar-vár*...

¹⁾ *Anonymus* Belae Regis Notarius. 108.

VII. A Jád völgyén.

Brátkán. A Vale boi. Loro. Ponor. A lejtőn. Remecz. Az Izvor.
A fenyvesekben. A jádvölgyi iparvasuton. A Jád. Csarnóházán.
Csarnó vezér. A szép Anicza. A barlang. A barlang rejtekében.
A kénes viz. Gura Jadului.

Elhagyva a *vársonkolyosi* szép völgyet, a harmadik és leghosszabb alaguton keresztül nem sokára elérjük *Brátkát*, melynek szép vidéke épen nem áll hátrább a Körösvölgy egy-egy festői pontjánál.

Itt elhagyjuk a vasutat, és mintán megtekintettük a jelentékeny *brátkai barlangot*, melyben legközelebb régi fegyverekre bukkantak a köfajtók, — gyalog, ökörszeren, vagy lóháton, folytatjuk tovább utunkat, hogy lássunk kevésbbé járt vidékeket is.

Podgyászunkat a „*gornjik*“-okra (erdőcsőszökre) bízva, déli irányban indulunk el a *brátkai* vasut állomástól s a színig telt Sebes-Körösön át, Brátka viskószerű házai között felindulunk a lórái hegyekre, jobbról hagyva a gyönyörű *Bratkucza völgyet*.

A felséges völgyeken, festői tájakon keresztül eljutunk a „*Vale-boi*“ pompás völgyébe, hol a sziklák által keskeny katlanba szorított kies virányon szelíd patak félénken siet le a szilaj Körös felé, de hogy ne csak a természet báját növelje, hanem hasznót is tegyen: reszkető lombu jegenyék s fehérülő fāju szomorú nyírfáktól rejtett

szalmás malom kerekeit zakatoltatja, melyhez a víz fellett keresztül alig féllábnyi keskeny palló vezet.

Tovább szép kerek völgyben találjuk a kis *Lórót*, szétszórt házaival, melyek festői rendetlenségben huzódnakombok alá, sziklák tövére. Innen aztán mindig magasabbra kapaszkodva, fárasztó hegyi vándorlás után, óriás magasban, kanyargó uton, szédítő mély völgy fellett, melynek a két oldalán lehajló sűrű cserjés az alig félölnyi széles, hajlongó mederben futó fehérlő pataokban végződik, — elragadó szép, sűrű erdővel borított hegyek által bezárt vidéken elérjük *Ponort*, hol az utszéli korcsma előtt megpihen karavánunk.

Ha *Ponor* gyönyörű vidékén sokáig nem legeltetjük boldog szemeinket, ha a sövénnel körül kerített kis füstös korcsma előtti „rengőn“ soká nem pihenünk, — ha nem hallgatjuk tovább a négyszögű sövénynyel bekerített kis hegyes fatorony imára hívó s hegyeken völgyeken visszhangozó gyors csengését: ez csak azért van, mert *Remeczig* még nagy és nehéz utat kell megtennünk, pedig a remeczi szép vidék célpontja kirándulásunknak.

Valóban, midőn az a kis boeskoros oláh fiu *Ponor* végén bámészan kinyitja előttünk a sövény kaput, mely a mivelés alatt levő földeket a szabad levegőtől elválasztja: mindjárt kezdjük észrevenni az ut nehézségeit. Egyenes irányban — a mennyire lehetséges ez bércek között — délnek tartva, most már csak néha kapaszkodunk felfelé, hanem nagyobbára lefelé ereszkedünk a szebbnél szebb völgyekbe, hegyomlásokon, csörtető patakokon, kézzel szétválasztott s meg összehajló cserjéken keresztül, óriási fák árnyában, hol a legjobb ut egy-egy gyalog ösvény.

Ugy megbámul bennünket egy-egy pásztor fiu a vadonban, a legelésző nyájak félénken fordulnak felénk, a madarak ijedve reppennek fel lombok közé, cserjék galyaira rejtett fészkeikről, a kigyók élesen sziszegve, nyelvéket mérgesen öltögetve huzódnak karikába, a bátortalan gyíkok rémülten zörögnek végig a száraz faleveleken, sőt még azok a kis veres pikkelytől tarka pisztrángok is a csörtető patak habbá törött vizében félbe hagyják élvev játékaikat a lombok között besurranó napsugáron s menekülnek a mohos szikla tövébe.

Pedig mi elég csendesen ereszkedünk lefelé, annyi-
val inkább, hogy hallgassuk a *Jád* óriási zugását, melynek gyönyörű völgyébe végre leérünk.

Remecz (1424 láb magasban) kétségen kívül egyik legszebb vidéke megyénknek, egyszerű házaival, melyek szét vannak szórva a Herkules-fürdő vidékéhez és Csernapatak felséges völgyéhez oly hasonló¹⁾ *Jád* keskeny völgyében s a meredek bérczoldalakon.

Mit írhatni magáról egy ilyen kis hegyi faluról, hol a természet pazar szépsége mellett annyival inkább ki-
tűnik az emberi műnek gyarlósága?

Ki nézi akkor a zsúpos, hegyes gerinczű füstölgő kunyhókat, — a szüette rohadó kis fatornyot: midőn a legfelségesebb sziklás bércek tövében rohanni látja a gondatlan gyorsaságu *Jád* fehéren habzó vizét?

Ki hallgatná akkor a csengettyű szavát, pásztor furelyáját, a szomorú bús oláh nemzeti dal vontatott hangjait: midőn a fenyvesek szent zúgásába csak félénken kiált bele egy-egy csicsergő kis madár is?!

¹⁾ *Simkovits* Lajos: Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 71.

Ki érezné akkor a kormos-falú kunyhókból ki-kicsapódó füst fojtó szagát: midőn a szelid völgyet édes illattárral töltik be a balzsamos fenyők és az ezer meg ezer színű vadul pompás virágok?!

Ah! azt a lelki gyönyört csak érezni lehet, de kimondani nem, a mit a természet bája okoz!

A zuhogó Jád keskeny pallóján keresztül beérkezünk a barátságos erdész lakba, hol oly kellemes éjszaka vár reánk...

Még nem törtek elő a már régen felkelt nap sugarai a magas bérceken át, midőn a megnyergelt mokány lovak előállanak. Késedelem nélkül megindulunk a völgyben délre, szemközt a *Jád* folyásával, mely a *Vercul-Pojeniej* nyugoti oldalából jő, — hogy gyönyörködjünk a *remeczi* gyönyörű vidékekben, melyek annál szebbek, minél jobban haladunk délre.

Mintegy három kilométernyire találjuk a *Vale-Izvolt* (Izvor völgyét), egy felséges völgyet, a hol van a *jád-völgyi ipar-vasut* kiindulási pontja, *Izvor* állomással. — Igen, mert innen kezdve le, keresztül Remeczen és Csarnóházán, *végig a Jád völgyén*, gróf Zichy Ödön által épített keskeny *vasut nyulik végig*, hogy értékesíteni lehessen azt a tömördek fát, mely a vidéket elborítja.

De a természet szépsége után epedő lelkünk tovább-tovább vágyik. Egy darabig még a Jád folyása mellett a völgy közepén vezet utunk, — egyszer azonban felkanyarodik a kevésbé járt gyalog ut a szikla oldalába, a Jád meredek partján; tapasztalt lovunkra bízva magunkat, megindulunk az életveszélyes uton, hol a lónak egyetlen botlása miatt menthetlenül alázuhanánk a Jád hullámsírijába. Azonban bizhatunk a kis mokány

lóban, ő szokva van az ilyen uthoz, — ha a szikla om-
lani kezd lába alatt: megáll, első lábával megtapogatja
a szikla-követ, hogy elég biztos lesz-e az s csak azután
lép előre.

Mi nem tudjuk, nem látjuk, nem érezzük most a
veszélyt: csak az elragadó természet nagyszerűségét
imádjuk, melyet áhitatosabbá tesznek a sziklákat borító
fenyvesek.

Egy óias kopasz szikla-gerinczen ovatosan leeresz-
kedik mokányunk a völgybe s egy a Jád felé siető kis
hegyi patakban megáll, okosan tekint hátra, mintha
mondaná: nézzétek milyen szép, milyen jó! Megfogad-
juk a néma utasítást, leszállunk és iszunk az üdítő kris-
tály-tiszta vízből, melynek forrása egy ős-fenyő tövéből
fakad fel; mintha csak az élet vize volna, oly kellemes
oly villanyozó. Aztán a kis patak medrén lemegyünk
egészen a Jád keskeny völgyébe, melynek puha pázsit-
jára százados fák árnyai borulnak, — itt leheverünk az
illatos füre és lihegő kebelrel szívjuk a fenyvesek bódi-
tóan édes balzsamát... és elmereng lelkünk a természet
e szent némaságában.

Lovunk nyerítése zavar fel édes merengésünkből,
társaink jöttek utánunk s panaszkodnak, hogy már több
mint másfél órája, midőn elhagytuk őket az Izvornál.
Nyeregbe vetjük magunkat s a völgy lapályán vágatva
térünk vissza az Izvorhoz.

Épen jókor, — a kis *gőzös* már befűtve fűtytyenget
s indulni akar Csarnóházára, s nem engedi, hogy meg-
nézzük a *remeczi barlangot*, melyről öreg oláh csűszök
olyan mesés dolgokat tudnak beszélni. Lovainkat átadjuk
a vezetőnek s aztán — *gróf Zichy Jenő* szives enge-

delméből — most az egyszer mi töltünk meg hasábfa helyett egy kis vasuti kocsit és megindul velünk a kis furcsa gőzös.

A vonatvezető gépész nagyon jól tudja azt, hogy minél tovább óhajtunk gyönyörködni a felséges vidékben, azért nem bocsátja neki a lefelé különben is siető vonatot, hanem csak szép csendesen hagyja zajtalanul görögni keskeny útján. Nem a kényelem teszi kíváncsossá ezt az *ipar-vasuton* való utazást, hanem mert ez mindegyik a völgy közepén haladván, mindkét oldalról látni engedi a vidéket.

És van is mit nézni!

Festői tájkép ez az egész. Jobbról-balról váltakoznak a sziklák és fenyvesek, — aztán a roppant bérczek növényzete folyton szelidül, a fenyőfák elmaradoznak s helyükbe cser, tölgy és bükk erdők lépnek: de a Jád az nem marad el tőlünk, ott zuhog hol jobbról, hol balról, át-át rohan utunk alatt 10—15 ölnyi mély sziklás mederben, mintha zubogása szüntelen azt kiabálná fülünkbe: hiába van nektek drága vasutatok, — hiában nem kellettem én nektek, hogy az én ágyamnak egyenesebbé tételére hozzatok egy kevés áldozatot s aztán hűségesen szolgáljalak titeket: mégis hatalmasabb vagyok én s kevés idő alatt megsemmisítem azt a vasutat, a mely engem csuffá akart tenni, és én hatalmas leszek azután is, mikor már neki nem lesz egyebe szomorú hírénel.

De a mi kis jókedvű *vonatunk* nem akarja elhinni a fenyegetést, vigan füttyörészve robog tova és érkezik be *Csarnóháza* hosszan nyúló rendetlen házsorai közé s áll meg az egyszerű *erdész-laknál*.

Itt már nincs bemutatásra szükség, ismerősök vagyunk mindnyájan a kedves családdal, hol mindenkori oly szívélyesen fogadnak minket.

Pompásan is eltelik az este, egy darabig ott az udvar közepén a *Jád-patak* mellett rakott nagy tűznél, melyet körbe fog a falu összeggyült népe, hol egymást érik a vadász-kalandok, s a *gornyikok* mesés elbeszélései.

Reggel korán felébredt kellemes álmunkból a füttyölő rigó és a cserjébe rejtőzött öblös torku kakuk kedves hangja, melyek az *erdéslak* mellett zuhogó Jád tulsó partjáról égbe meredve emelkedő sziklatetőről hangzanak le hozzánk, a szikla árnyában szerényen meghúzódó *erdész lakhoz*, melynek délutánjait órákkal megrövidíti a magas sziklabércz, úgy hogy itt a nap pár órával mindig előbb megy le, mint az Alföld síkján.

Sietünk fel az északoldali magaslatra, legmagasabb pontjára a *csarnóházi völgyet* keskeny katlanba záró magas bérczeknek, fel a kopár *Csarnó-tetőre*, hogy lássuk a reggel pompáját s a vidék elragadó szépségét, mely elterül szemünk előtt, midőn némi fáradság után felhágunk a tető legmagasabb szikla-csucsára.

Vétek lett volna elmulasztani ezt az utat, mely nélkül senkinek nem lehet tiszta fogalma a Jád völgye pompájáról.

Az *avar Csarnó* vezérnek valóban sok érzéke volt a természeti szépség iránt, midőn ezen helyen épített magának *várat*, ezen a szeglet szirten, melyet egyik oldalon a Jád, másik oldalon a Sebes-Körös szorított hegyes háromszög alakba, melynek alapját kopasz szikla, sánczárkait a *Jád* és *Sebes-Körös völgyei* képezik. Bármily erős volt is e sziklavár, *Csarnó* vezér, mint várépítő

őseink mindnyája, gondolt arra is, hogy mégis körül zárolhatná, vagy elfoglalhatná a tulnyomó ellenség a várat: azért gondoskodott földalatti kijáratról és a várból egy *földalatti folyosót* építtetett ki a Sebes-Körös partjára. Ezen földalatti folyosón menekült ki maga *Csarnó* vezér is a várat elfoglaló *tatárok* elől.

Ma már a *Várnak* nincs semmi nyoma, de a földalatti folyosónak egy része legalább megmaradt. Egy mély *kút* alakú *sötét üreg* ez itt a tetőzetén, melynek mélységét senki sem mérte meg s nem tette kutatás tárgyává, pedig megérdemelné annnyival inkább, mert általános hit, hogy *ezen üregen keresztül a Körös partjára lehet jutni*; nagy hosszú kötélre kötött koloncok, a leghosszabb kötelen leereszkedő emberek nem érték el az üreg fenekét, de azt lehetett tapasztalni, hogy az üregnek hajlása van...

Nem régen egy gazdag román lakott ezen a magaslaton, nem messze az üreghez, — egyetlen leánya bele szeretett *Simonba*, a szegény pásztor fiuba, a ki itt szokta legeltetni kecskéit s olyan szomoruan tudta fűni azt a furulyát, hogy majd meg hasadt bele a szíve a szép *Aniczának*; — hej, mert nem volt olyan delejes meleg korom fekete szeme, olyan teli piros arcza senkinek az egész Jád völgyén, mint a pásztor fiúnak; meg is egyeztek ők abban, hogy mihelyt a hó leesik, lemennek abba a kis fatemplomba s a hosszú haju pópa özszeesketi őket: akkor aztán szabad egymást szeretni. De *Anicza* szülei másként gondolkoztak: van a faluban gazdag legény is, hogy adnák akkor oda leányukat egy kecske pásztornak?! *Anicza* hiában kért könyörgött: apja hajlhatatlan maradt (az anyának nincs akarata a

román nép alsóbb rétegeinél), sőt midőn Simon nyíltan fellépett s megkérte Anicza kezét : csufosan elkergette a pásztor fiut. Anicza letörölte könnyeit, nem sirt többé, hanem merészen felemelt fővel s fagyos arczczal oda állott a büszke apa elébe és határozott hangon kérdé : „Hát csakugyan nem adsz engem a pásztor fiuhoz, a kit én szeretek s aki engem szeret?“ „Nem“ — felelé az érzéketlenül. „Ugy nem látsz engem többé soha.“ — Ezzel örült sebesen futásnak eredt, egyenesen az üregnek, az üreg szélén keresztet vetett magára, lázas tekintetét felemelte a szikla-köre, hol oly sok boldog időt töltött a szép pásztor fiuval : és „Simon“ kiáltással beugrott a sötét üregbe

Holt testét sem találták meg soha . . .

Milyen kevés szívnek teljesül be vágya !

Milyen jó, hogy valaha mégis véget ér a gyöt-relem !.....

Anicznak halált adott az az üreg, mely egykor *Csarnó* vezér életét megmenté . . .

A sziklatetőről szétttekintünk. Az egymásra torlódo hegyek minél inkább távoznak, annál magasabbra tor-nyosulnak, az 5000 lábat meghaladó 8 hegy-csucs felett büszkén uralkodik a *Vlegyásza*, 5836 láb magasra emelve fenyvesekkel koszoruzott fejét, teljes tudatában annak, hogy habár van Biharnak még egy csuca, a Kukurbéta (Rézbánya mellett), mely öt 4 lábbal meghaladja (5840 láb), de annak környezetéhez csak 3 csucs tartozik 5000 lábon felül, míg az övéhez nyolcz ; — a kifehérlő sziklákkal tarkázott erdőket a hegyoldalakon cserjék, ezeket kopárságok váltják fel, s a szép Erdély határát bezáró ormok sötét zöld fenyvesei közül ki-kicsillámlik egy fehér

hó tömeg, féléves maradványa a téli időnek; a szemközti nyírfás lejtő lábainál a keskeny szelid völgy ölen sziklás mederben rohan a Jád-patak lefelé, fehér tajték-kokká zuzván zöld vizét a köveken, — a patakon keresztül karos palló vezet a zakatoló vizi-malomhoz; a völgyben és lejtőkön festői rendetlenségben vannak szerteszét az egész éles — zsuptetejökkel füstölgő házak, míg az ócska kis fatorony lehuzódott a völgynek egy szegletébe, a temetőnek már csak a domb oldalban hagyván helyet. Észak felől a szép Körös ezüst csillogásu vizén túl a kopasz vereš sziklák tövéen robog tova a gőzös, éles fűttye viszhangozván a bérczek meredek falain.

A *Csarnó-tetőn* sok időt eltölthetne egy szenvedélyes festő.....

Leszállunk a völgybe s a karos pallón átmegyünk a zajos Jád vizén, a vizi malomhoz. Ezt egy kis patak hajtja s ez a patak egy szikla öblözetből tör elő.

Ez a *csarnóházi barlang*.

Egy nagy szikla-öböl, iv alaku kapuval, mely mintha csak függélyesen volna lemetszve a roppant szikla-bérczből s művészi kéz alkotta volna oly szabályos félkörre a barlang bejáratát. Az apró hasadékokból még a havasi növények s villogó szemű gyíkok is szédülve kandikálnak ki, csak a fürgé szárnyu fecskék csevegnek bele vígan a roppant zuhogás morájába s félelem nélkül repkednek be elrejtett fészkeikbe. A sziklaöböl kissé balra hajló mély közepén pokol sötét, ölesnél nagyobb *szikla-üregből*, félőlnyi vastag sugárban óriási zuhogással tör elő a víz s ölnyi magasról omlik le a szikla kövekre, fehérhabbá törve s futva rohan ki a szabadba, mint sötét börtönéből menekült rab.

A víz nem kis mértékben *kénköves* s az öblözet belső falát egy-két ölnyi magasan sárga *kén-szinnel* bevonta.

A barlang szája keletnek van s oly elragadó látvány, midőn a felkelő nap nemcsak a sziklaöblöt megvilágítja, hanem behatol a vizomlás sötét *üregébe* is és szivárvány sugarakkal borítja el a fehér habokat!

E barlangról csodás dolgokat beszélnek el a „*gornyikok*,” kik voltak a vizomlás sötét üregében. Mondják, hogy e barlang bő vizét az ezen hegytetőn levő *ponori* kerek mély völgyből kapja, hol a víz bármily felhőszakadás alkalmával is a leesés perczében eltűnik s földalatti útján keresztül ide ér, úgy hogy a *ponori* völgyből ide lehetne jutni. Állítják, hogy a szikla öbölből a sötét üregen — csekélyebb vizállás mellett — keresztül hatolva, egy óriási nagy kerek *sziklaterembe* jutottak, mely *sötét* ugyan, de azért *telve van csoportokban nőtt egy-két öles magas szép zöld fákka*, melyek *nem hasonlítanak a szabadban levő fák közül egyikhez sem*, de pipaszárnak kitűnő alkalmasok. Ezen pompás teremből két tágas üreg nyílik: egyik a víz folyásával szemközt, másik jobbra halad. Ez utóbbin mentek előre s nemsokára távolról szemképráztató fényes tömeget láttak, melynek sugarai vakítóan csillámlottak. És a babonás nép megrettenve huzódott vissza a csodás látványtól. Azután találgatták: talán kincs volt, melyen a fáklya fénye ragyogott vissza, talán ismeretlen fénybogarak tömege, talán valami rejtett rabló tanya, talán valami láthatlan sziklahasadékon behatoló napsugár?....

Ezen elbeszélés méltán felköltheti a figyelmet s elég arra, hogy egy társaság vállalkozzék a bemenetelre és

vizsgálatra. A barlang öblözetében medenczét vájt a víz s ez telve van, így csak tutajon vagy csolnakon lehetne odáig behatolni, — az ut nem volna veszélyes oda benn, mert a víz sebes folyása azt bizonyítja, hogy az felülről jön. — De maga a kijövő víz is megérdemelné a vegybontást, mert kétségtelen, hogy abban *sok kén* s talán még *más ásvány tartalom* is van, s nem lehetetlen, hogy gyógyfürdőnek lenne használható....

A *csarnóházai barlangból* visszatérünk az *erdész lakhoz*, ha nem egyébért, hát azért, hogy bucsut vegyünk a barátságos családtól és felüljünk ismét arra a kis furcsa *gőzösre*, mely indul lefelé.

A völgy mindinkább összeszorul, a két oldali sziklavárak meredeken emelkednek föl a Jád által hasított szűk völgyből. A legszebb sziklatorony tövéen kis kerek völgy van, gyönyörű pázsittal, melynek kissé emelkedett közepén egy *régi ház nyomai* látszanak; egyszerű *faház* volt itt meg ezelőtt egy pár évtizeddel s benne egy boldog pár ember lakott, kikről alig mondta volna az idegen, hogy a leggazdagabb főranguk osztályába tartoznak.

Ezen pompás helytől már csakhamar kiérünk a meredek sziklákkal határolt *csarnóházai völgyből*, a „*Gura Jadului*”-ba vagy „*Pokol torkába*,” mely mindig a sólyomkői várhoz tartozott és a hol a „gyönyörűséges pisztrángos-galaczos folyó víz,” a Jaád partján nagy kedvvel szoktak megpihenni az erdélyi fejedelmek, különösen pedig I. Rákóczy György, ki nagy kedvelője volt a halászatnak, s midőn halála előtt egy pár hónappal 1648. nyarán vonult be Erdélybe, e helyen sátorokat vonatott s maga is nagy kedvvel halászott, s „csudára méltó, mennyi sok szép pisztrángokat kifognának, ugy

hogy csebreket töltenének meg vele; de egykor majd ugyan hihetetlen nagyságu *öt arasznyi pisztrángot fogatott* volt, melynek hosszúságát a sátor árboczfájára felmet-szetvén, csudálkozással emlegettetett mindenektől, a kik látták.¹⁾

Itt ezen a szép völgy torkolatban a Jád sötét zöld vize beleömlik a Sebes-Körös sokszor mocskos vi-zébe s még sokáig daczosan foly annak medrében s csak lassan olvad vele össze. Itt a Körösre épített csinos hi-don át pompás völgyben, a keleti vasut *brátkai és bucsai* állomásai között elérjük a *„jád-völgyi iparvasut“* kiindu-lási pontját s ipartelepét, a hol raktározzák a hegyekről leszállított fát s külön vágányon szállítják ki a *keleti vasut* vonalára, a melynek itt szintén *megállapodási* helye van.....

Azon édes meggyőződéssel ülünk fel a keleti vasut Nagyvárad felé induló vonatára, hogy az egész *Jád-völ-gye* méltó egy festő albumába.

¹⁾ Szalárdi: Krónikája. 232.

VIII. Szalonta vidékén.

Nagy-Várad déli oldalról. Ürögdi. Az ürögdi éremleret. Less. A gyapjui kastély. Szalontán. A csonka torony. Arany és Földi szőlőföldje. Az illyei kastély. A pusztai kápolna. Az elpusztult falu.

A tamásdai régi torony.

Bizony, ha az ember hátra tekint, midőn az ürögdi országot hajlásából felkapaszkodva a nagy-ürögdi temetőt eléri, szép látképe terül el előtte *Nagyváradnak*, talán a legszebb valamennyi oldal között. A katonai gyakorló tér nagy siksága után a Rhédey-kert századokon át izmosodott óriás fái, melynek északi oldalán a mindig meleg és soha be nem fagyó „*Pecze*“ vize, tul ezen az önkényes medreket nyitó *Sebes-Körös* lázas gyorsasággal futó hullámai csillannak fel itt-ott; — a Rhédey-kert egymásba olvadó óriási fáin átragyognak a reformátusok magas kettős tornyáról az aranyozott csillagok, a görög egyesült székes egyház aranyos kupolája és a holdas-templom magas keresztje, — míg a Szent-László templom bádogos tornya már alig vehető ki a magas épületek között; a gyár-kémények égfelé meredeznek föl, a régi sárga vár komoran és hidegen válik ki a házak tömkelegéből, a püspöki palota és székesegyház, az egy óriási lakásnak látszó káptalan sorral, mintegy előcsarnokok állanak a vasuti indóház hegytövébe szorított épület-csoportjai előtt; míg a várost szelid szőlőhegyek keritik félkörben az északi oldalról.

Keresztül haladunk a város szomszédságát épen nem mutató *Ürögd* kis román falu elhanyagolt, rozszant házai közt, ócska tornya megfejthetetlené teszi előttünk, hogy miért hagyták el végképen azt a falu másik végén levő templomot, mely pusztuló falával most is szebb és jobb, mint ez a használt, de szintén nem gondozott kettős keresztű templom. *Ürögd* utcájában 1872. július havában egy régi agyagedényben a XIII. és XIV. századbéli ezüst pénzeket találtak.

Azután a szántóföldek közt vezető jó országot unalmasságát csak *Less* közelsége rövidíti meg, mely rengő kalászu halmok között domb oldalon emelkedik. Nevezetességül vasutján kívül alig említhetnénk fel egyebet annál a szép szőlőtelepnél, mely a falu széléhez közel épített uri lak dombjának oldalairól alá foly. Magyar és román lakói alig különböznek egymástól neveltségüket és öltözeteiket tekintve.

Egyenesen déli irányban folytatjuk utunkat a sik lapályon s nem sokára elérjük *Gyapjut*, melynek fái közé rejtett s nagyszerű kényelemmel berendezett *kastélya* a megyénkben kiválóan szeretett *Blaskovics-család* tulajdonából mostanában ment át a legmagyarabb főherceg tulajdonába. Ez által lett *József főherceg biharmegyei földes ur*.

Aztán a Madarász mellett kanyargó Korhány hidján, az ugynevezett *Vánk* vagy *Bánk hidján* át, — mely valószínűleg Biharmegye 1223-ik évi főispánjáról, a II. Endre nejét megölő *Bánk-Bánról* neveztetett el így,¹⁾ minden nevezetesség nélkül érkezünk be *Szalontára*.

¹⁾ *Rozvány* György: Nagy-Szalonta történelme. 10.

Senki nem fogja eltagadni, hogy *Szalonta* a népes mezővárosok között az előre törekvőbbek közzé tartozik, csinos és szép tiszta magyar népének nincs oka szegénység miatt panaszkodni. Kisebb szintársulatok gyakran fölkeresik, — közép-iskolája, hová a földmivesek is járatják gyermekeiket, igen jó hirben áll. Építkezés tekintetében is szépen halad előre; a reformátások temploma impozáns, a katolikusoké csinos épület, tágas piacán körül emeletes házak is vannak.

Van Szalontának egy történelmi emléke is: a *Csonkatorony*, mely 1620 körül építtetett a szomszéd községek elpusztult kastélyainak és templomainak romjaiból, s építési módja (téglával összekevert czément) majdnem unicum¹⁾; — hajdan természetesen kastély is volt ezen torony mellett, (mely a piacz keleti oldala mellett magasan emelkedik fel a házak között), azonban az egészen elpusztult, mely kastély bástyákkal volt ellátva.²⁾

Alig szükséges fel is említeni, — mert hiszen azt mindenki tudja ugyis — hogy itt született 1817-ben s jegyzősködött egy jó ideig korunk legnagyobb lantosa: *Arany János*, szülőháza azonban ma már nincs meg. Valamint itt született a mult század jeles írója dr. *Földi János* is 1755-ben, a ki mint gyakorló orvos Hadrádon halt el 1801-ben.

Szalontát déli irányban elhagyva, zöld vetések s legelésző nyájak között vezet utunk egyhangu vidéken, hol néha egy-egy kis mocsár, egy-egy fák közé rejtett tanya nyújt némi változatosságot, míg egy óra alatt elérünk

¹⁾ *Rozvány* György : Nagy-Szalonta történelme. 18.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 118.

Illyébe, egy kis román faluba, melynek északi szélén korhadt sirfák és dűledező keresztek közzül büszkén magasodik ki báró *Wildburg Adolf* szép szürke gránit *sir-emléke*, mintha elkíváncoznék a szegény környezetből, — valamint éles ellentétet képez a falu egyszerű szalmásnádás házaival a falu déli szélén az a csinos földszinti *kastély*, mely nagy gonddal ápolt park közepén kellemes látványt nyújt kényelmes erkélyével, hol a vad-szőlő és repkény himbálózó gyöngye ágai egymásba fonódva csüngenek alá, barátságosan magyarázva az utasnak, hogy egyszerű faluban is lehet teljes kényelmet biztosítani s hogy a *kastélynak* legszebb disze az, mit a természet övez reá. A hr. *Wildburg-család* nagyon is meg van elégedve kastélyával s örömmel időz benne.

A téres majorsággal ellátott illyei kastélyra visszavissza tekintgetünk a *barmódi pusztától*, hol a gazdag vetések felvilágosítanak arról, hogy miért igyekeznek a földtulajdonosok minél több erdőt kiirtani, mert hiszen az irtás, a századokon át heverő föld adja a leggazdagabb termést: ezen gazdagság ugyan az utódok rovására vétetik el a földtől, kiknek részére még csak épülethez való fa sem marad, — de bizony azzal mi nem sokat törődünk....

Beérünk a *keménzfoki pusztába*, hol jobbról szép zöld buza vetés közepén fehér oszlopokon nyugvó magános *kápolna* áll, hőszinre meszelve, hogy annál jobban kitűnjék fehérsége a környező zöldvetésben; — avas keresztje azon mesésnek látszó korból maradt, midőn még a földes urak házi-kápolnákkal emelték a maguk és a nép vallásosságát, ebben kértek áldást munkájokra s adtak hálát az áldásért. Most már be van gyepesedve a

gazdagon felszerelt tanya-telephez vezető ut, pap nem tapossa le, nép csak dologra megy a kápolna felé, köd most a temjén füst, a zsolozsma helyett pacsirta énekel, ha el nem zavarják az Isten káromlás ijjesztő hangjai... Jó hogy a kápolna még talán nem magtár, mint másfelé sok helyt....

A tanya telepen, a tó forma, széles *Gyepes* vagy *Fok-patak* magas hidján — mely alatt a sással benőtt mocsáros víz telve van fehér-hasu apró halakkal — áthaladva, alig egy mértföldnyire áll előttünk *Nagy-Zerind* erdők között kimagasló tornya, mely már Aradmegyéből integet felénk; — azonban mi nem követjük a jó országot, hanem balra letérünk, be az erdőbe egy keskeny uton.

Az összehajló erdön keresztül érve, utunk keleti iránya délre tér s egy óranegyed távolban előttünk áll *Tamásda*. Nádas házak közzül balról a reformátusok, jobbról a románok hegyes tornyai nyulnak fel, míg középen életunt-komorsággal büszkén emeli magasra kormos fejét az ezredévet megközelítő *tamásdai régi torony*.

De minek előtte a falut elérnénk, kebelfojtó látvány tárul szemünk elé. Balról néhány lövésnyire hullámozó vetések közepén a Fekete-Körös balpartján egy csoport fűz gazdag lombjait himbálja a szél, — a fűz csoport közepéből dombon épült magas *fehér torony fényes bádog teteje* ragyog a reásütő naptól, — a *toronytól* keletre három nagy jegenyefa huzódik egyenes irányban, kimért távolra egymástól, s karsu sudaraikat keletfelé hajlongatja a nyugoti erős légáramlat. Aztán *nincsen egyébb semmi a környéken*, csak a Fekete-Körös széles vize csilámlik fel néha a jegenyéken tullező merész kanyarulatban.

Egy templom-omladék nyüsgő lakóhelyek között, elég komor hatással van a lélekre, — de egy *élő torony*, melynek fehér falán a kopásnak, ragyogó bádog tetején a rozsdának még nyoma sem látszik, — egy nem régen, virágzó falu közepén, boldog nép által emelt torony ember lakatlan néptelen síkságon : elfojtja a kebelt s összeszorítja a szív verését.

Egy virágzó község büszkeségére szolgáló torony *egyedül*, csak kis csoport füz által takargatva némileg, hogy ne hirdesse oly messze és meztelenül azt a rettenetes történetet, mely őt egyedül hagyta, rémképül az erre járóknak.

Egy virágzó község temploma, község nélkül !

A füzes alácsüngő szomorú lombjai, a jegenyék busan hajlongó rezgő sudarai ezt suttojják nekünk, suttojják, hogy a folyó meg ne hallja s fel ne ingerüljön ellenök ismét :

Ez előtt négy évvel itt még virágzó község volt, *Bél-Zerindnek* hívták, több mint 600 magyar református lakója boldogan mívelte gazdag szántó földjeit s legeltette barmait és sertéseit nagy erdejében, — nem régen emelteté e szép templomot a dombra, hogy vallásos áhitatának legyen méltó helye ; a község legszebb s leggazdagabb utcája ott nyult el a jegenyefák mellett.

De az elmúlt negyedik év tavaszán a határában összefutó *Tőz, Szártos* és *Leveles* nevű kis folyók felláztak a Fekete-Körös ellen, mely vizeiket magába szívja, — egyszerre megrohanták azt, egyesülve a közöttük levő *Kalakampos-tóval*, és a falu alatti kanyarulatban meglepett Fekete-Körös nem tudván előlük menekülni, a falura rohant s a fellázadó árral harczra kelt hullámai

alig egy órai ostrom után elseperték a falu összes házait, minden épületeivel, virágzó kertjeivel, barmaival, — csupán az emberek egy részének engedett annyi időt hogy minden vagyonukat martalékul hagyva, a 376 láb magas dombon levő templomba meneküljenek.

A templomtól meghunyászkodva tért vissza a felbőszült elem, nem merte az *Isten-házát* bántani, hol kétségbeesve kiáltozott irgalomért az egész falu koldussá lett népe.

Egy óra mulva elvonult az ár s helyén csak romhalmazok mutatták némi homályosan, hogy ott volt a falu, de egyetlen egy épület sem maradt fenn, csak az Isten háza.....

Bél-Zerindet eltörölte az árvíz, teljesen megsemmisítette és kioltotta az élő községek sorából. A nép elszéledt a szomszédos községekbe....

Négy éve már az iszonyu napnak, de azért egyetlen ház sem épült *Bél-Zerind* helyén, — hanem azért a nép még most is összegyül ünnepnapokon a magános templomba, hogy elsirja ott méltó bánatát és vigasztalást keressen a hit szavában....

A gyászos templom messze háttérét a homályba vevő *beéli* hegyek képezik....

Szomorú szívvel érjük el *Tamásdát* s csak a bárátságos jegyzői lak szivessége hozza meg ismét nyugodtságunkat.

Széttekintünk az egyszerű faluban, melynek másfélezer lakói közül több a református magyar, mint a román.

Azonban nem időzünk soká a falu szemlélésében, hanem sietünk a falu déli szélén levő *kastélyba*. Nem a

báró Borsch Frigyes által jókarban tartott Baranyi-féle kastély régi divatu beosztása és termei, — nem a téres és kellemes park, — nem a Fekete-Körös partján végig huzódó gyönyörű jegenye sor köti most le figyelmünket: hanem keresztül haladva a kastély udvarán, a szép parkban keletre találjuk megyénk legrégibb építkezési emlékét: a *tamásdai régi tornyot*.¹⁾

Egy torony az *Árpád-korból*.

Egy épület, mely több mint fél ezred év óta daczol az idővel és diadalmasan kiállja annak örlő hatalmát s a megacézószodott ragaszték által összetartott vastéglák még ma is oly sértetlenek, mint voltak majdnem egy ezredév előtt.

Pedig már *Kajuk tatár vezér* csapatai is, midőn az egész országot kietlenné tették, IV. Béla idejében (1241-ben) mindent elkövettek ezen *megerősített* keresztény *templom* elpusztítására — a mint Rogerius mester mondja (— ki mint váradi kanonok tatár fogságba esvén, abból megszökött s Tamásdán (ad pontem Thomae) keresztül vette útját Róma felé²⁾ — „*Carmen miserabile*“ czimű művében; — azonban eredménytelenül. Mert a toronyhoz tartozó ó-román stylban épült templom idők múltával elpusztult ugyan, azonban a *szentély* — 6 ölnyi távolságra a toronytól keleti irányban — és a mintegy 20 öl magas négyszögű *torony* még ma is teljes erőben magasztosan hirdetik, hogy az *első magyar királyok* idejében mily hatalmas házat épített a vallásos buzgalom

¹⁾ Ez a XVI-ik század elején *Thoma hydja* név alatt fordul elő s vár volt. Theatrum Orbis terrarum. 84.

²⁾ *Kereszturi József*: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. 42.

annak az *Istennek*, akit annyira és oly igazi áhitattal imádott!

Az *ó-torony* bejárata (portaleja) — melyen a régi festészet némi nyomaival találkozunk — *nyugot* felől volt. A homlokzat 7 öl széles, mely szélességnek közepén van (a most téglával berakott) 5 boltives *ajtó*, — oly kedves boltivekkel, — az ajtónak magának magas csucsos homlokzata van, melyen felül a torony 3 öl szélességre keskenyedik össze; az ajtó homlokzatának tetejével két keskeny ablak alja van egy vonalban, ezek felett középen egy nagy kerek ablak, e felett két felől két kisebb ablak s fentebb az ajtó homlokzat csucsával és a kerek ablakkal egy vonalban középen a legnagyobb kettős csucsos ablak s végre e felett — az alsóbb keskeny ablakoknak megfelelő irányban — két keskeny ablak. A tornyot tompa fődél fedi. A homlokzatban semmi évszámot, vagy írást nem lehet felfedezni, habár valószínű, hogy az oda beillesztett márványkö valaha az építés idejét jelezte.

A torony északi és déli oldala egymásnak teljesen megfelelnek: egy kis négyszögű ablak, fentebb két keskeny, aztán egy nagy és felül ismét két boltives keskeny ablak.

A keleti oldal nem hasonló egészen a nyugotíhoz, minek oka az, hogy ezen oldalhoz volt ragasztva a templom, a mit még most is világosan mutatnak a torony oldalán a templom falából maradt részek. Hogy a templomnak hármashajója volt, épen itt lehet észlelni, mert itt a torony falán már 3 ajtóhely van: egy nagyobb középen és két kisebb mellette két felől. A fal alja itt is 7 öl széles, tehát ily széles volt a templom is, s a hol

ezen szélesség végződik s a torony 3 ölre szorul össze, most kellemes faerkély van, — az erkély felett egy nagy boltíves ablak középen, felette egy nagy négyszögű ablak s e mellett két felől két kis keskeny ablak és hogy a legmagasabb rész mégis egyenlő legyen a nyugoti oldalal: itt is két keskeny ablak van. Az északi kis ajtón keresztül tölgyfa rácsozatos falépcső vezet fel a torony belsejébe s onnan az erkélyre.

A 7 öl magas regényes erkélyről pompás kilátás nyílik a vidékre. A kétségbeejtőleg szomoru *bél-zerindi* magános torony mellett gyönyörűen váltakoznak a szép zöld vetések, melyek között ezüstként csillog a Beél melől jövő *Tőz* által nagyobbított *Fekete-Körös*, felénk húzódva sötét fűzesek tövén locsogó hullámaival; míg messze hátterül a beéli hegyek olvadnak össze a kéklő fellegekkel.

Délfelé a *legmagyarabb királyi vér*: József főherczeg felségesen befásított pusztái a szomoru emlékü világosi hegyek által vannak sötétlő keretbe zárva; míg a körülöttünk elterülő árnyas park déli oldalán ábrándos lassúsággal hömpölyög a Fekete-Körös, mintha nem volna kedve elhagyni a százados tölgyek reá boruló lombjait.

Multak dicsősége, a jelen szépsége úgy összhangznak itt, alig volna kedvünk elhagyni az erkélyt és földre szállani. Pedig alkonyodik.

Alájövetel közben megfigyeljük, hogy a tornyon levő ablakok belől mind sokkal nagyobbak, mint kívül, — a mi nagyon is természetesnek látszik előttünk, ha meggondoljuk, hogy ezen ablakok a régi időben mindannyian lőrésekül szolgáltak.

A templom épen levő szentélyéről csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ennek eleje mintegy 6 ölnyire van a toronyhoz, hogy két oldalán két hosszú ablak van. Most kocsi-szinül szolgál. Mellette régebben temetkezési hely volt. Henger József községi jegyző beszéli, hogy 1861-ben még ő is látott itt sirhalmokat....

IX. A tenkei fürdő.

A nyárszegi erdőben. A parlagi rózsák. Szénégetők hazája. Tenke. Tenkei fürdő. Az ásványviz. Az ásványviz hatása.

Nagyváradról a szalontai országuton kell jönni egészen Lessig annak, ki Tenke vidékére szándékozik.

Lessen végig haladva, a szalontai országutról balra letérünk a megyei utra. Mindjárt is észrevehetni ezt a kocsirázásról, mely oly hatalmas, mintha a keréknek kihullott volna a talpa s csak a küllők érintkeznének a göröngökkel.

De az a szép fiatal cser-tölgy erdő, melybe beérünk, elfeledteti velünk az utat, mely most már déli irányban vezet; itt az egymásba vegyülő, zavartságában is oly szép öszhangzatos madárdal, a legelésző nyájak csengő-bongó kolompja, melyen keresztül kellemesen szűrődik a távolság által ellágyított klarinét mélabus nótája.

Az erdő megszakad balról egy kevésbé, hogy vetessünk egy futó pillanatot *Kis-Ürög*d dombon épült házaira s egyszerű román templomára.

Szelid csermely folydogál keresztül az erdőn, melynek csevegése alig hallik a számtalan kis madár vídám zengedezésétől.

Keskeny mély völgybe ereszkedünk le, melynek magas partjain szép vetéseket hullámoztat a szél, s midőn a szemközti oldalon felkapaszkodunk, ismét szép cser

erdő határolja utunkat két felől, csak néhol enged egy-egy kis tért puha pázsitos tisztásnak.

Alig hagyjuk el balról az erdőszélre huzódó kis *Székelyteleket* melynek lakói ez idő szerint ugyancsak románok — s már *Nyárszezen* vagyunk, hol a sugár magas fatorony tudatná velünk, hogy most is csak egy kis román faluban vagyunk, ha azok a zsuppal fedett kéménytelen füstös házak s azok a tisztaságra keveset adó bocskoros lakosok már előre meg nem győztek volna arról.

A nevezetességnélküli falu után még unalmasabb ut következik. A délkeleti irányban haladó sík egyenes utat sem nem zavarja, sem nem élénkíti semmi. Mindkét oldalt váltakoznak a vetések az irtásokkal, melyeknek csak távoli határát képezik a mindinkább közeledő erdők. Ha azok a nagyon apró fāju, szép bimbóju élénk piros *parlagi rózsák* — fel-fel ütve fejüket az árokpart puha fűvéből — nem nyujtanának egy kis gyönyört, s ha azok a kék buzavirággal és rikító pipacsos tarkázott hullámozó vetések nem szórakoztatnának: bizony megunhatnánk magunkat, míg beérünk ebbe a szép völgyben fekvő, de a legvadabb vidékre is nagyon egyszerű *Hosszuaszóra*, a *szénégetők házába*, melynek füstölő kéménytelen zsupos házai közül kirívóan emelkedik fel a bádogos torony; a falu közepén széles medrű patak foly, mely zápor esők alkalmával nagyon megrongálja az utat és falut, — ezen különben nem lehet csodálkozni, mert olyankor az egész szép völgy egy sík tengernek látszik a Tenke felőli magaslatról.

Ez a magaslát valóságos kőbánya, hol a vízmosások oldalain magától foly alá az az apró kavics.

Szép nagy tölgyes erdőbe érünk, egy merész kanyarulatnál pompás völgy, — aztán néhány változata a dombok, völgyes erdőnek — és kiérünk abból.

Tenke áll előttünk; egy dombra s völgybe épült kis város, melyen túl a Fekete-Körös fákkal tarkázott termékeny lapályai, a déli irányban huzódó végtelen erdőség terülnek el, határolva a sötétlő magas *belli hegyek* által. A kis város felett uralkodni látszik a legmagasabb helyre épített cath. templom, míg a reformátusoké lehúzódtott oda a völgyi utczába, hivei közé, s most épülő magas tornyának ragyogó csillaga csak a figyelőnek tűnik szemébe. A kis várostól senki nem tagadja el az élénkséget és életrevalóságot, melyet leginkább annak köszönhet, hogy a járásbiróság, szolgabiróság, pénzügyőség, adóhivatal, postahivatal és csendőrség tisztviselői szép egyetértésben vannak, — aztán a nem régen felállított „*tüzoltó egylet*“ nagyon közel hozta a város mindenféle lakóit egymáshoz. A közel három ezer lakos — a tisztviselőket s néhány iparost kivéve, — földműveléssel foglalkozik s a téli időt *favilla* készítéssel tölti, melyből szép keresete van, — tehát a lakosság szorgalmát méltán lehet dicsérni. Többnyire magas, szikár emberek s a barnaság az uralkodó szín.

A *Casino* előtt egyenesen lemegyünk az alsó utcára, hol a szépnék mutatkozó félig kész református templom mellett azon a végtelennek tetsző hosszú utcán végig hajtatva, egy magas facsoport mellett jobb oldalra térünk, egy hosszú, régi divatu földszintes épülethez, melynek kapuja előtt oszlopokon álló fedélzet van, vagyis „száraz bejárás.“

Ez a „*Tenkei ásvány-fürdő*.“

Egy fürdő, melynek neve csak azért nem fordul elő a világ nevezetes fürdői között, mert a forgalmi vonaltól távol (Szalontához 3, Nagyváradhoz 4 órányira) esik és mert a tulajdonos *holt kéz*, ki nagy áldozatokat nem hozhat a késő haszonért. Lenne ez egy vállalkozó társaságé, vagy adatnék ki egy ilyennek 30—40 évre bérletbe, s köttetnék össze csak vasut által a művelt világgal: bizony egy pár évtized alatt száz esztendőt emelkednék Tenke. Nagy becse lenne ennek a konyhasós földes, szénsavas-vasas viznek.

De így, a mint jelenleg van, csak a *bérlő*, Demetrovics Miklós ügyességének lehet köszönni, hogy a rozant épületnek mind a 17 vendégszobája el van foglalva, a mellett, hogy a fürdő vendégek egy része a városba megy lakni, — és hogy az egyes és kettős kádakkal berendezett 15 fürdő szoba előtt egymásra várnak a vendégek.

A fürdő épület egy nagy négyszögöt képez, fedett folyosókkal összekötve, melyekre nyílanak a bemenettől balra eső vendég szobák és a jobboldali fürdő szobák. A négyszög közepén kellemes árnyas sétahelyet alkotnak az egymásra boruló magas fák. A vendég szobák mellett van a tágas étterem és a csinos tánczterem; — az *ivó kut* pedig a fürdő szobák között, szintén fedett helyen. Van helyben gyógytár, két fürdő-orvos, posta és zene. A fürdőhöz tartozik a bejárattal szemközt levő nagy sétakert, *teke-pályával* ellátva, és egy kis kellemes erdő a dombon.

A fürdő vize a szliácsihoz, előpatakihoz hasonló erős *szénsavas-vasas* tartalommal bír. Igaz, hogy majdnem 3 öl mélyen hidegen bugyog fel a földből, azonban

oly gazdagon, hogy az egész telepen bárhol ássanak le, mindenütt egyenlő erős a vasas-szénsavas víz. Jelenleg 4 forráskut van használatban: kettő a szabadban, kettő fedett helyen, melyeket csövek kötnek a gépezettel össze. Az *ivó-kut* a gépházban van.

A víz *fürdésre* és *ivásra* egyformán ajánlatos, — ivásra íze kellemes s borral vegyítve kitünő. Különösen feltűnően kedvező eredménye van a víz használatának: női betegségekben, vérszegénység, görvélykór ellen, elgyengült erők visszaállítására és *magtalanság* ellen....

Illetékes helyen méltassák hát kellő figyelemre ezt a kis fürdőt, melynek vize oly sok szerencsétlent tesz boldoggá s hassanak oda, hogy minél előbb eljusson méltó helyére a „*Tenkei ásvány-fürdő*.”

X. Beél vidéke.

Bélfenyér. Az erdőben. Ökrösön. A siádi völgy. A morajos ut. Krajován. Régi dolgok. A beéli táj. Beél. A beéli üveghuta. Márkaszék. A kárándi meleg ásványvíz forrás.

Tenkét déli irányban elhagyva, a *Fekete-Körös* erős fahidjáról aggódva szemléljük, hogy a szabályozott víz vastag hullámai mily gyorsasággal omlasztják a puha partot és szélesítik a medret: úgy hogy a hol ez előtt 8—10 évvel még csak 4—6 öl volt a meder szélessége, ma már 30—40 öl. A szabályozásnak is megvannak a maga hátrányai, kivált azokra a szegény emberekre nézve, kiknek sors szerint közvetlen a parton adatott ki birtoka a tagosításkor, s ma már felét is elsodorta az ár.

A vidék azonban igen jó termő föld, talán a folyó miatt, talán a miatt, mert hajdan erdő volt az egész vidék.

A kanyargós uton — mely gyakran van fákkal szegélyezve — alig egy óranegyed alatt elérjük az „*Erdőhát*” első faluját: *Bélfenyért*, egy kis falut melynek fehé, bádogos tornyán az a fényes kereszt tudatja velünk, hogy itt buzgó róm. katolikusok laknak, kik délben ott térdelnek le, a hol őket a harangszó éri és semmi nem zavarja meg, hogy elmondják imájokat.

Azt mondják, őseik tótok voltak, onnan ez a vallásság, a mit annál könnyebben elhihetünk, mert többnyire szökék. De különben azt is mondják, hogy vallási

buzgalmukat ellensúlyozná más erkölcsi maguk viselete. Az azonban kétségtelen, hogy — habár házuk tájéka nem mutatja is — igen szorgalmas nép: nyáron a mezőn, télen pedig *kerékgyártó* műhelyében, — és annyi és oly szép *szekereket készítenek*, hogy messze földön hire van a *bélfenyéri szekérnek* és méltán. Egy *kerékgyártótelep* az egész falu s a közeli erdőség szolgáltat elég anyagot szorgalmának.

Alig hagyjuk el a falut, már a püspökségi erdőben vagyunk, abban az erdőben, mely mértföldeken keresztül huzódik le délfelé, egészen Aradmegyéig. Előbb ritkás az erdő utunk mellett, majd csupán bokorra törpül, — talán azért, hogy annál kényelmesebben láthassuk az előttünk füstölgő *beéli* hegyeket, melyeknek északi része kopáron emeli fel köves agyagtól vereslő fejét.

Utunk lassan, de folytonosan emelkedik.

Sovány vetések és aszkóros kaszálók között szép cser-erdőbe érünk, hol a vadgalambok dűgva-bűgva csapatokban szállonganak felettünk, mintha előre akarnának csalni, hogy arra még szebb a vidék, tisztább a lég. — Ábrándos madarak ezek, melyek nem gazdagságot, hanem a szépséget szeretik. Egy mélyedésben bekerített tóvá van felfogva a kis erdei patak, itató helyül a *olcsai* barmoknak, mert a faluban 17 ölnyi mélyen van csak a víz. A kis *Olcsa* község a baloldalon marad ódon fatornyával, körülvéve erdőktől, melyek fölött festőileg hajolnak egymásra a beéli kéklő hegylánczat tompa csücsai.

Egyenesen déli irányt veszünk mindkét oldalról halmozott szántóföldekkel határolt uton, a vetések között itt-ott cserjecsoportok, vagy fák csapatban, mutatva, hogy

itt is erdő volt még nem régen is, a mint van ott távolabb. Ha megkérdeznénk az út mellett legeltető kis pásztor fiutól, midőn az *Unátor-patakon* átmegyünk, hogy mi csoda falu az ott jobbról, a patak mellett, melynek fehér bádogos tornyán kívül alig látszik más része, bizonyosan *románul* felelne, hogy az az ő faluja: *Kalácsa*.

No de hiszen azt úgy is tudjuk, hogy ezekben a falukban — a jegyzőt és papot kivéve — úgy sem beszélnek *magyarul*. Azért csak nyugodtan hajtatunk tova, be *Ökrösre*, mely egyik legtekintélyesebb falu ezen a vidéken, habár házai éppen olyan magas zsupos tetejűek, mint az egész vonalon a többi faluké, — csak hogy itt néhány deszka és cseréptetejű ház is van, a „*Casa Satului*” (község háza) pedig szebb magánál a nemzeti színre festett templomnál is, — a mit ugyan más helyen is gyakran tapasztaltunk.

Az ökrösiek igen sok gerendát, vastag hidlás deszkát készítenek s fűrészelő helyök az utcán van felállítva.

A hosszú utcát elhagyva, két oldalt téresen kivágott öreg erdő között haladunk, melynek fáit a *dongakészítők* és hosszú-asszói *szénégetők* ritkították úgy meg. A beéli hegyek legmagasabb déli csucsat választottuk egyenes irányul, melyhez mindinkább közeledünk.

Midőn a járó-kelők baltájától csudásan éppen maradt 48-ik kilometer (Lestől számítva) mögöttünk marad, az erdő cserjéknek, szántó-földeknek ad helyet, hogy szabadon gyönyörködhessünk a *siádi völgy* festői szépségében: az egész halmos völgyet hullámszó vetések borítják, az egyes táblák fákkal szegélyezve, — itt-ott a halmokat cserjék fedig az északi oldalon, s ezeken túl erdők, — délkeletről erdők egymásba olvadó fái mögött a magas

beéli hegyek délre húzódnak, — délnyugotról az alföldbe olvadó végtelen rónaság, — balról *Siád*, tul rajta *Bél-Rogoz*, azután a regényes külön völgyben fekvő *Nagy-Maros*, a hegyek közé rejtett *Szakácsi*, — jobbról Koroj, — előttünk *Krajova*, — mind meg annyi egyszerű kis román falu, hol a vidék szépségéből engednénk el, ha ez által a föld roszaságán javíthatnánk.

A *siádi völgy* soha ki nem száradó hajlásában (*Krajovához* egy kilomaternyire) megfejthetlen tüneményt észlelünk. Az ott levő hid mindkét oldalán több ölnyi szélességben *az uton kocsink mennydörgésszerű morajt okoz*, mintha a föld egészen üres volna. Hogy miért van ez? szaktudósok dolga volna kikutatni, — s a fáradtságot megérdemelné.

Krajova nagyon is egyszerű utcáján végig ritkán van jó ut. Ezek a magas, barna, de épen nem valami szép lakosok a világért nem igazítanak valamit rajta, — hiszen még lakóhelyükkel sem törődnek, hogy azt abból a szánandó szennyből kivennék, — a magasra rakott zsupos fedél, hogy róla a víz aláfusson, a kéménytelenség, hogy a füst a padlás nélküli épület tetőn tetőzés szerint párologhasson ki, a ház előtt összehalmozódott ősi szemét, az ólnak és lakószobának egy fedél alatt érintkezése, az alig arasnyi s a falba betapasztás miatt ki nem nyitható ablak, még nem a legkárhóztatandóbb szokása az e vidék nagyobb részének: hanem hogy a juh, kecske, borju, velök együvé összezsufolva tanyáznak éjjel és nappal: ez már a közegészségügyi szabályokba ütközik. Nem csuda aztán, ha kevés katonának való fiu nő fel az ilyen falukban.

Középkorú erdőbe jutunk, dombokon fel, völgyekbe

le, de mindig emelkedve — és ez tart *Kislakán* túl is, hol különben a zsindeyes templom nem sokkal disze-
sebb az összevissza épített s nagy karókkal kerített ké-
ménytelen zsupos házaknál, melyek előtt egészségtelen,
disztelen népség unatkozik.

Az irtásokban levő silány vetéseket erdők szegélye-
zik, — itt-ott egy-egy cserje csoport, — azután egy szép
kis hosszú völgy, melyre jobbról *Mocsirla* következik
szemnek szép cserjék és vetések között, hogy tovább egy
ősi cserfákkal díszített fiatal erdőnek adjon helyet, hol
azok a vén lombok *érthetetlen dolgokat* suttognak a fia-
taloknak *arról az időről*, midőn még ez az egész vidék
egy szép *őserdő* volt, melyben *magyar szónál* mást nem
lehetett hallani.

Utunkat elhagyja a cser és tölgy-erdő, jegenye sor
következik utánna, mely kétfelé nyilva egy gyönyörű
völgyre nyit kilátást.

Egy tágas völgy pazar pompájával a természet
szépségének, melyet egymásra torlódó roppant hegyek
foglalnak nagyszerű keretbe, csak a déli oldalon engedve
kilátást az aradi sikra, — és hogy a hegyekről alá-
futó kis patakoknak legyen egy biztos vezérük s ne té-
velyegjenek czéltalanul: a hegyek felett uralkodó *Ples-
csucs* utra bocsájtja a *Mézespatakot*, hogy hömpölyögje
keresztül a völgyet, vegye társul magához azokat a kis
névtelen ereket s vezesse ki a megyéből az aradi határ-
szélén kanyargó *Tőz-patakba*.

Ez a *belli völgy*, — itt van a vidékének szépségé-
ről annyit magasztalt *Beél*.

A meredek, az egész Nagyváradtól legmeredekebb

lejtőn leereszkedve s balról hagyva az egykori *kolostor*¹⁾ romjait, *Beélben* vagyunk.

Egy hegyi mezőváros — melyen a *Mézes-patak* keresztül foly — mintegy 1500 magyar és román lakossal, kik csinos templomokat tartanak fenn, — néhány szép házzal, tekintélyes uri lakkal, mely a l. sz. püspökség tulajdonát képezi. Igen élénk város, kivált pedig vásárok alkalmával, melyek nagyhirűek s messze vidékről ide csalják az embert. Lakói igen barátságosak, kivált az uri nép, habár ennek száma kevésre megy is, nem lévén más hivatala, mint szolgabíróság, posta és adóhivatala.

A város észak-keleti részén a görög nem-egyesültek temploma mellett egy rövid utcában negyed óra alatt a „*beéli üveghutába*“ érünk.

A ki egy *üveghutát* látott életében, annak fogalma lehet minden üveghutáról, — az a különbség csak, hogy szebbek vagy egyszerűbbek az épületek, nagyobb vagy kisebb a gyár, több vagy kevesebb a kemencze, hűtőkamara, finomabb vagy durvább az előállított üveg.

A *beéli üveghuta* az egyszerűbbek, de jobbak közé tartozik. Van egy nagy gyárhelyisége 3 kemenczével, melyek közül kettő *poharak* és *üvegek*, a harmadik *ablak-üvegek* előállítására van fordítva. Az üstök 8 bécsi mázsások, melyekben 16 óra alatt olvad meg az anyag, faégetéstől nyervén a meleget. Igen szép tiszta munkát készít, üvegei fehérek, finomak, — előállít metszett, festett poharakat s egyéb üvegneműeket, melyekbe a — vidéken divatos — színes virágokat, madarakat beleégetik s így az soha le nem kopik. Van saját köszörűdéje, viz által hajtott törője.

¹⁾ *Horváth*: Magyarország története. III. 143.

Mintegy 80 munkás foglalkozik az egész gyárban, kik többnyire tótok, — a mi már rendes észlelet az üveg-hutáknál — a kik midőn belépünk, áldás kívánások között — borraivaló reményében — körül keritenek minket üvegfonallal. A munkások számára tisztességes közös lakások vannak.

A huta 80 év óta áll már fenn, *Lajcsák nagyvárad*i *püspök* által építette. Hátránya, hogy határában sem békasó, sem más anyag, — sőt még hamu-zsir sincs mindig elegendő, — csupán a fában bővölködik.

Meglehet, hogy a szorgalmas kutatásnak sikerülni fog majd anyagokat fedezni fel a közelben s virágzásra emelni a gyárat.....

A jó *magyar* vendéglőben csendes megpihenés után kora reggel kirándulást teszünk a megye *legdélibb pontjára*: Kárándra, mely ide 2 órányira esik.

Beélből délkeleti irányban indulunk ki, s vizenyős talaju síkságon haladunk, mely füzesekkel van tarkázva. Utunk esős időben majdnem járatlan a víz miatt, s ugyan dolgot ad a szegény lovaknak, melyek sokszor hasig lubiczkolnak a vízben. Szerencse, hogy egy óra alatt *Márkaszékre* érünk, hol a vízmosások által hegy tövére szorított egyszerű kis román faluban megpihenhetünk.

De nem töltünk sok időt, hanem igyekezünk tovább, délkeleti irányban s csak sietségünknek lehet köszönni, hogy egy óra alatt vágyunk helyén vagyunk.

Káránd nagyon kicsiny román falu, *legdélibb község* az egész *biharmegyében*. Közelében a Tőz-patak. A falu a keletről délnyugotra huzódó *hetes hegyerincz* legdélibb ágának nyugoti végén van, szép vidéken.

Kevesen ismerik, azért ily egyszerű a falu, — de néhány évtized mulva hirtelen messze terjed és az üdülést kereső betegek zarándokolni fognak *gyógyforrásához*.

Igen, mert *T.-Kárádnak* van egy gazdag *meleg ásvány-víz forrása*; — egy meleg ásvány-víz forrás, amely patak módra foly, elfoly haszon nélkül. Miután gazdagon buzog fel a földből, hogy enyhítse a fájdalmakat, gyógyítsa a betegeket, megbecsülhetetlen kincsét kínálja az embereknek, de senki nem veszi figyelembe: búsan foly tovább egy darabig s akkor kedvellenül enyészik el a nedves talajon. A lakosok fürödnek is benne, inni is szeretik kellemes ízeért, csak az a kifogásuk van ellene, hogy *nagyon meleg*, még a *leghidegebb télen is sokáig kell hűtő edényben tartani*, hogy *íható legyen*, — oly szibériai hideg tél pedig nem lehet, mely a forrást csak vékony jég lepellel is becserepezhetné.....

Reméljük, hogy illetékes helyen figyelemre méltatják a természetnek ez adományát, szakértők vizsgálatot fognak tartani és nemsokára kellő gondban részesül a *tagadó- vagy toplicza-kárándi meleg ásványvíz*....

XI. A Szent-László- és Felix-fürdők.

A tatár-kápolna. A Lotos-virág. A Püspök- vagy Szent-László-fürdő. A felrugott kő. Szent-László kápolna. A hévviz-fürdők. Az ivó kut. A Pecze eredete. A fürdő a multban. A Félix-fürdő. A kesersós kénes hévviz hatása.

Nagyváradot a népes zöldfa-utcán, a téres nagy piacon, a közuti vasuton s a Pecze hidon át elhagyjuk, hogy meglátogassuk a „bányákat” vagy *nagyvárad*i *hévvizeket*, melyek már a régi rómaiak előtt ismeretesek voltak,¹⁾ hajdan *Heviöv*, azután *Heuviz*, Hőviz névvel neveztettek, már 1221-ben mint virágzó fürdőkről tétetik említés.²⁾ Mindjárt érjük a csinos tornyu P.-Szőlöst s aztán egy félóránál hamarabb P.-Sz.-Mártont, hol a *premontrei rend* emeletes házát és az utfélen magasra költözött templomot elhagyva, az ut kétfelé válik: egyik balra, meredek lejtőn vezet le, — a másik jobbról ősi fák öszszechajló lombjai alatt.

Az első utat választjuk.

A meredek lejtőn le a szántóföldek közé jutva, szerény kis *kápolnát* érünk balról, melynek háttérében a Pecze folyóra épített vízi malom zakatol. A temetőtől körülvelt kis kápolnáról azt tartják, hogy az a *tatárok* ide-

¹⁾ *Kereszturi* József: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. I. 227.

²⁾ *Kereszturi* József: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. II. 272.

jéből való; építési modora mindenesetre régi korra mutat, különösen azok a vékony magas ablakok.

Utunk most közvetlen a Pecze partján halad és figyelmünket már messziről megragadja a víz felületén himbálódzó számtalan liliomszerű fehér virág s leszállunk, hogy közelebről megtekintsük ezt a ritka növényt, melynek bámulatára messze országokból jönnek szenvedélyes növénykedvelők, nagyhirű botanikusok. A régiek által ugynevezett „*Lotos-virág*” (*Nymphaea thermalis*) ez a ritka növény, mely Kitaibel Pál által 1798-ban felfedeztetvén¹⁾, Nagyvárad flóráját európai nevezetességre emelte,²⁾ s melyet csak itt és Egyiptomban a *Nílus partján* lehet találni, — nagy, tányér alaku uszó levelei felül sötét zöldek, alól viola színűek, — fehér virágainak alsó szirmai kékes színűek s csillognak; a kellemes illatot terjesztő „*Lotos-virág*”-nak kerek s bőrdős hosszú szára a víz mocsáros mélyéből nyulik fel s hosszúsága (néha majdnem öles) a víz mélysége által határoltatik, úgy, hogy a külön szárákkal bíró levelek és virágok mindig a víz felszínén lebegnek.

A ritka, de itt az egész Pecze felületét elborító növény³⁾ figyelmes megfigyelése után tovább haladunk a

¹⁾ *Simkovičs* Lajos: Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 71. lap.

²⁾ Ugyanott 73. lap.

³⁾ Legujabban írták a lapok, hogy a fővárosban a Lukács-fürdő mellett találtak volna *lotos-virágra*, azonban alig hihető, hogy ez *nymphaea thermalis* legyen, ha csak nem plántálták oda, mert különben azt már régen megfigyelték volna a tudósok és nem is hagyták volna szó nélkül. Meglehet, hogy eunek egy válfaja, milyen p. l. *Nagy-Kereki* rétjeiben is van, de ez nagyban különbözik a *lotos-virágtól*.

szárazföldi csigák nagy mennyiségével borított jó uton ; balra *Rontó*, jobbról *Hájó* kis román faluk zsuppal fedett magas tetejű házai zárják be a távolabbi láthatárt, előttünk áll a „*Szent-László fürdője*,“ a hogy a mostani „Püspök fürdő“ az egész középkoron át neveztetett.¹⁾

Elbocsátjuk a kocsit, hogy a fasorok közötti rácsos kapun át kanyarodjék be a fürdő főterére, s mi a hátsó kis ajtón gyalog megyünk be a külső udvarra.

Ezelőtt néhány évvel még a kiterített ázott kender miatt alig lehetett itt keresztül menni, — most pedig az ernyős és ernyőtlen vidéki szekerek összehalmozódása akadályozza utunkat, melyeknek 6—8 személyből álló utasai az alatt az egy nap és egy éj alatt, mit itt töltenek, nem látják szükségesnek, hogy szobát vagy istállót váltsanak : lovaiknak hoznak egy nagy ponyva szénát a „saroglyában,“ maguk pedig ha késő éjjel megundják már az éneklést és beszélgetést a „bánya“ meleg vizében, olyan jól elhevernek az elterített puha szénán ott a ragyogó csillagokkal borított szép kék ég alatt.

Különben a balfelől eső s ez előtt csak fűzfák által árnyalt, ma azonban deszkával fedett „*Fűzfás fürdő*“ közvetlen közelében egyszerü, butorozatlan kis deszkaszobácskák vannak, melyeket a legszegényebb néposztály díj fizetés mellett használ.

A jobb oldalon eső hosszú épület egyik sor szobája a külső udvarra nyílik, mely ágyfával, asztallal, székekkel van ellátva, olyan szegény sorsu egyének részére, kik ágybelit hoznak magukkal, — a másik sor szobája ezen hosszú épületnek a fő- vagy *Szent-László térre* nyi-

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 266. *Szalárdi*: Krónikája 365.

lik s ezek egész butorzattal vannak ellátva. A legfényesebben berendezett vendég szobák azonban abban a nagy emeletes épületben vannak, mely oszlopok által tartott erkélyes terrásával a Szent-László térre néz, — melynek folyosóján lehet bejutni a belső fürdőkbe is.

A *Szent-László-tér* gyönyörű platánokkal van beültetve, melyeknek sűrű lombjai étkező asztalokat tartanak árnyékban. E tér díszét nagyban emeli a *Szent-László szobra*. A néprege azt tartja, hogy egyszer Szent-László seregével erre vonulván, nagyon megszomjuhózott, de a közelben nem volt víz sehol; egyszer csak lova felrugott egy követ s a kő alól gazdag forrás bugygyant elő; ezen forrás felett van a fürdő s ennek emlékére állították ide a szobrot. Jobbról a sűrű erdővel borított s kellemes séta utakkal ellátott „bányadomb” tövében pompás kis kápolna áll, *Szent-László kápolnája*, melyet a fenkölt szellemű áldozatkész *Lipovniczky István* nagyvárad püspök saját költségén építtetett s 1883. év nyarán *József főherceg* *jetenlétében* szenteltetett fel.

A főépület középső folyosóján keresztül keskenyebb folyosó vezet a kádasfürdőbe, *István* és *Erzsébet* nevű közös fürdőkbe.

A közös, vagy tükör fürdőkben folytonosan bugyog fel a víz a lyukakkal ellátott alsó deszkákon át és a mintegy 5 lábnyi magasban alkalmazott nyíláson folytonosan foly kifelé, úgy hogy a víz ezen meghatározott vonalnál magasabbra soha nem emelkedik.

A vendégszobák előtti tornáczon (balra) végig haladva, az asphaltírozott fedett sétátérre jutunk, mely a gyógykuthoz, egy csinos kis kerek kioszkhoz vezet, melynek közepében van az *ivó-kut* vagy *Frigyes-forrás*, mely

a nagytudományu s a fürdő helyreállítása körül kitünő érdemekett szerzett orvos *Grósz Frigyes*ről neveztetett el, — hol vékony rézcsövön márvány medenczébe folytonosan foly a meleg gyógyviz. Ezen *ivó forrás* (melynek melegsége 23. °R.) már 1831-ben belső használatra rendeltetett.

Az *ivó-kut* közelében vannak balról a *családi*, jobbról a *kóser* és *iszap-fürdők*, melyeknek vastag iszapja a szenvedő tagokra borogatmány gyanánt használtatik.

Gyönyörű vadgesztenye és hársfa-sorok között a *Pecze* által alkotott s virágokkal csaknem tulterhelt apró *szigetekre* jutunk, hol igen kellemesen esik a pihenés.

A *szigetek* körül roppant bőségben bugyog fel a *soha* be nem fagyó meleg viz. Ezen források számát a nagytudományu s boldog emlékű néh. *Dr. Grósz Frigyes* husznál többre tette, melyek keletről nyugot felé csaknem egyenes vonalban jönnek napfényre s vizök összefolyván, képezik a „*Pecze*“ nevű kis meleg folyót, mely *soha be nem fagy* s Nagyvárad déli részén keresztül alig másfél mértföldnyi ut után a Sebes-Körösbe szakad. — Ezen rövid útjában a *Pecze* 2 *guba-kalló* és a *peczeszent-mártoni műmalom* mellett még vagy 10 vízimalmot hajt. Nem hiában mondta *Kossuth* a szabadságharcz alkalmával, hogy Nagyváradot ez a kis *Pecze* oly gyárvároossá teheti, mint Birmingham, — s valóban is megkezdte az építkezést a *Peczén* s legelőször is *lőpor-gyárat* állított Szőlös végén, a hol most a régi malom van. Lehetne is erre a *soha be nem fagyó* vízre gyárakat állítani, csak volna vállalkozási szellem !

A forrásokból felbugyogó buborékos viz apró színes csigákat kavargat fel, melyekből a hájói és rontói

gyermeknek füzéreket készítenek s árulgatják a fürdővendégeknek igen csekély áron.

A szigetek mellett csónak van kikötve, melylyel nem mindennapi élvezetet lehet szerezni a „*Lotos-virágok*” és felbugyogó források között.

Ezen fürdők, melyekben a szénsav hihetetlen nagy mennyiségben fejlőd ki, vegytanilag „*kesersós kénes hév-vizeknek*” neveztetnek s *gyógyhatásukat* már a *rómaiak* ismerték és a fürdőt használták, a mire mutat azon körülmény, hogy még e század első felében látható volt itt két *római felírással sírkő*,¹⁾ melynek ma már nincs nyoma, állítólag egyik a fedett sétány alatt, másik az Erzsébet-fürdőben van beépítve; a XV-dik század jeles költője: *Janus Pannonius* versekben magasztalá, — a XVI-dik században *Werner György* és *Oláh Miklós* nagytekintélyű tudósok a *kitünőbb gyógyvizek* közé számítják e forrásokat. A XVII-dik század közepén (1658-ban) „*Szent-László nevére*l neveztetni szokott *nagy bő forrásu gyönyörűséges fürdő-bányának*” nevezik, melyből „*nehány helyeken nagy bőséggel és nagy melegséggel buzog fel a víz, ahol rajta gyönyörűséges fürdő-bányák építetve vagynak.*”²⁾ Midőn a *tatárok* 1659-ben betörték az országba s Váradot is körülzárolták, a „*szultánok, murzák* a *Szent-László gyönyörűséges bányáiban megfere*dték vala, — maga pedig a *cham* *Mehmet* *Ghyra* emlékeztére a *nyomorultak bányájukban fere*dvén, hogy azt fel se égetnék, megparancsolta vala; és így minden épületivel, még csak ott való harangocskájával is a *felséges nagy cham* egészségéért épen is hagyták vala. De a de-

¹⁾ Régészeti közlemények. N.-Várad 1875. évi 118. lap.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 119.

rék bányaépületeket, minden nyugalomra való sok jó házakat, melyeket csak *mult két esztendő*ben, mostani udvarbíró Nötécsi György a *régi héjazatok* alá szép alkalmatossággal, mindenütt jó erős kőfalakkal felrakatott vala, a *fejedelem számára* pedig egy *szép menyezetes tisztességes ebédlő öregházat*, azon belül külön magának való házat is ujonnan minden alkalmatosságaival Gyulay Ferencz fundálásából rakatott s építtetett vala, — konyhát is hasonló módon mind kőből épített vala, porrá tétetvén, csak kőfalok marada.⁴⁾

A XVIII-ik században s ezután újra előfordulnak a *hévvizek* részint felterjesztésekben,²⁾ részint leírásokban.³⁾ Nagyobb virágzásra azonban *Dr. Grósz Frigyes* nagytekintélyű tudós és kitűnő nagyvárad i orvos fáradozása és Laicsák püspök áldozatkészsége folytán emelkedtek 1830. körül.

A különböző források hőmérséke 30—36. °R között váltakozik,⁴⁾ — habár az állítottatott a mult század végén, hogy „melegsége télen nyáron tizenkilencz grádnusi a Reaumur melegmérője szerint.”⁵⁾ A viz bősége — mely a monda szerint „Szent-László paripája nyomából eredt”⁶⁾ — pedig oly nagy, hogy p. l. Dr. Grósz

⁴⁾ Szalárdi : Krónikája. 404.

²⁾ Sievers Ferencz és Stacho János felterjesztése a Helytartó tanácshoz 1763-ban.

³⁾ *Hatvani István* : *Thermae Varadiensens. 1777. Dr. Grósz Frigyes* : A nagyvárad i fürdőkről. *Dr. Grósz Albert* : *Utmutatás. Dr. Mayer Antal* : A nagyvárad i hévvizek.

⁴⁾ *Török József* : A két magyar haza gyógyvizei s fürdőintézetei. 68.

⁵⁾ *Mindenes gyűjtemény. 1790. évi IV. 128.*

⁶⁾ *Jókai* : A magyar nemzet története. 99.

Frigyes a férfiak fürdőjével — mely nem is a leggazdagabb forrással bir — kísérletet tevé, úgy találta, hogy *egy óra alatt 450 akó vizet adott.*¹⁾

A fürdők vize könkéneg szagu, ize nem kellemetlen, nagyon sokféle betegségben használ, különösen csuszos bántalmaknál, légzési szervek idült bajaiban, kövek-nél, hurutok ellen stb.

Nem is hiányzik semmi egyéb, hogy e *gyógyfürdő* nagy gyorsasággal világhirre emelkedjék, csupán csak a *vasut*, mely Nagyváradal összekösse. Ez is majd csak meg lesz nemsokára²⁾ s akkor aztán szép jövője lesz a *Püspök-* vagy *Szent-László fürdőnek*....

Elhagyjuk a kellemes fürdőt, s azon az uton melyen jöttünk, visszatérünk *Pecze-Szent-Mártonig*, s ott a válaszuton letérünk balra, hol a tölgyes erdővel árnyalt jó országuton alig 5 percz alatt elérjük a *Félix-fürdőt*, mely régen *Szent-Mártoni hévveznek* neveztetett.³⁾

A *Félix-fürdő* vidéke igen szép, — épületei azonban csak a gyógyulást reménylők kívánalmait elégíthetik ki némileg. Lakószobái, étterme épen nem fényesek, — séta-helyei óriási ősfák árnyában és sűrű erdőben pompásak.

A mult század óta alig emeltetett valami épület a fürdőben, mintha csak szándékosan hanyagoltatnék el; pedig kesersós kénes hévveze, — melyről a mult században azt irták, hogy *nyáron husz grádus, télen pedig tizenhét,*⁴⁾

1) *Török József*: A két magyar haza gyógyvizei és fürdő-intézetei. 68.

2) A tervezett nagyvárad-belényesi vasut érinteni fogja.

3) *Budai*: Magyarország Históriája. II. 271.

4) *Mindenes gyűjtemény*. 1790. IV. 128.

de az 1834-iki okt. 15-én volt nagy földrengés után hőmérséklete gyarapodott,¹⁾ s most 30—36 °R. melynek *kön-kéneg* szaga sokkal erősebb mint a Püspök-fördőé, — valóban megérdemelné, hogy kellő méltánylásban részesüljön, mely csak nagyobb s kényelmesebb építkezések által volna elérhető.

Azonban így alig lehet remélni, hogy a *Félix-fürdő* oly jó hírre emelkedjék, a mint azt *köszvényes* s más *idült betegségekben nagy gyógyhatású vize* valóban megérdemelné.

Az építeni kezdett *nagyvárad-belényesi vasut* itt fog elmenni a fürdő mellett s ezen körülmény bizonyosan nagy lendületet ad a *csudás gyógyhatású fürdőnek*, ismertebbé teszi ennek hatását, több-több szenvedőt vonz ide: és fel fog virágozni a *Félix-fürdő*.

¹⁾ *Mayer Antal*: A nagyvárad-i hévvezeték. 54.

XII. Lunkászprie vidéke.

A kardói kőszén. Az almamezői völgy. Drág-Cséke. A bucsuni templom. M.-Cséke. A robogányi meleg forrás. A hegyesi ásványviz. Dobsa Lajos lakása. A terpesti uri lak. Kerpest. Nánhegyes temploma. A boszorkány-völgy. A Vída-völgyön. A lunkászprie-i erdészlak. A Toplicza völgyén. A meleg ásványviz forrás. Toplicza barlang. Vaskő, kőszén és agyag-telepek.

A *Félix-fürdő* szép völgyéből még nem érünk ki, midőn jobbról a magaslaton *Kardó* házai s ezek között alig valamivel felnyúló ócska temploma tűnik fel, ezé a kis román falué, melynek, ha a határában található *kőszén* néhány éven át még érik s jobban ég, igen nagy reménye lehet a felvirágzáshoz, mivel a még most köves s némileg éretlen kőszén nagy mértékben jön elő dombos hegyeiben; különben ezen kőszén *már most is használható*.

Völgyben haladunk tovább délkeleti irányban, melyen mindkét felől erdővel borított apró hegyek emelkednek, míg utunkra gazdag gyümölcsessel megrakott szilva-fák ágai hajolnak. És midőn jobbról egy szép hegy-hajlásból *Almamező* felnyúló sugár fatornyát észrevesszük: utunk csakhamar kétfelé válik, — az egyik délkeleti irányát folytatva lemegy a völgy mélyébe, hogy ott a kifehérlő szikla mellett a magas tölgyerdő sűrű homályában veszzen el, a másik pedig keletre a hegyoldalra felkapaszkodik, hogy annál szebbé tegye a kilátást a hosszú félkör

völgyre, s elvezessen minket Harangmező déli végénél s innen délkeletre hajolva arra a magaslatra, a honnan gyönyörködhetünk a jobbról elterülő hosszú völgyben, melynek cserjebokrokkal váltakozó vetései szép erdősorokkal van határolva, hol egy-egy beszögellő puha pázsit a három oldalról körülvevő lombos tölgyekkel ideális tánczteremmé van átalakítva, melyhez a zenét a napsugár elől zöld galyak közzé rejtőzött madárcsapat szolgáltatja s a cserjék közzül itt-ott kibukkanó fehérszörű barmok elhaló kolompja.

A tul erdő hirtelen elénk kanyarodik mély völgyével együtt, hogy átölelhesse a baloldali magaslatról lefolyó cserjést s az örömében szép fiatal erdővé nőjjön s beárnyékolja völgyi utunkat, hogy aztán együtt emelkedjenek minél magasabbra. De a magaslaton sem változik meg szelid jóságuk, hanem néha-néha szép fűgönyt nyitnak a baloldali pompás völgyre, hol a halmos vetések és facsoportok között *Tasádfő* végtelen sorban elnyúló magas tetejü házai s magasabb dombra állított kis fatemploma a nagy kerek völgyet körül ölelő erdős hegyekkel van bekerítve. És ezen szép kilátás ismétlődik azután is, a mint az ut mellé épített csinos erdészlakot elhagyva, tovább haladunk a magaslaton s elérjük „*Az Albához*” címzett utszéi korcsmát, a honnan meredek lejtőn érünk be *Drág-Csékére*.

Drág-Csékének nagy szegénységet mutató kéménytelen házai bizony nem fordulnak elő a nevezetességek között s a falu létezéséről is alig tudnánk valamit, ha utóbbi időkben sok uri nép meg nem fordulna ott abban a falu nyugati szélén levő csinos urilakban, hol a magyar államvasutak igazgatója Tolnay Lajos a szeretetre-

méltó házigazda. Szerencséje ennek a kis falunak, de meg a vidéknek is, hogy ezt a birtokot Tolnay vette meg, — nemcsak azért, mert így mintagazdászatot és baromtenyésztést lát, — hanem különösen azért, mert a vidék vagyonosodását oly hatalmasan előmozdítandó *belényesi vasut* legnagyobb részben a magyar államvasutak igazgatójának fogja köszönni létrejövetelét. A lótenyésztők pedig meglepetve vannak azon gyönyörű csikók által, melyek az uri lak melletti nagy kertben oly jókedvűleg csipkedik egymást s nyargalásznak alá s fel.

A faluból egy nyugotról keletre huzódó tágas völgybe jutunk, mely erdős-hegyekkel van határolva; a völgyet borító dombokat vetések díszítik.

A völgy déli oldalán haladunk s csakhamar érjük azt az egyszerű kis román *Bucsumot*, mely mintha számüzni akarta volna kezdetleges fatemplomát, még a kéménytelen zsuppos házak hosszú sorából is kizavarta azt a baloldali mezőbe s ez ott áll a jámbor egyedül, körülvéve szántóföldekkel.

Míg a román faluk ezen sajátos szokásán gondolkozunk, egy óranegyed alatt elérjük *Magyar-Csékkét*, ezt a szép vidékü kis mezővárost, melyet néhány cse-repesháza s róm. kath. kötemploma különböztet meg némileg a vidéki faluktól, — a benne levő kir. járásbiróság, szolgabírói és postahivatal, a nagy vendéglő: nem bírják a számbavehető mezővárosok sorába emelni, melynek oka talán az is, hogy vásárai nincsenek s magyar és román lakosai többnyire földmíveléssel foglalkoznak.

Nem időzünk itt tovább, mint a mennyi pihenési időt a lovak igényelnek.

Az utolsó háznál szép vidék tárul elénk. Jobbról kopár domb, mely hogy ne lássék oly szomorúnak, a természet lombos erdőt állított neki háttérül; — balról termékeny völgy, gazdag kaszállókkal, melyeket bevetett és erdős oldalú hegyek kerítenek be, de azért nem rejtik el a mögöttük magasra emelkedő hegyeket; előttünk erdős hegycsoportokon túl a *vaskoh* és *rézánya-vidéki* hegyek kékelnek a messze távolban, melyek felett hatalmasan uralkodik a *Bihar-havas* királyi alakja.

Ezen a vonalon kellene nekünk tovább haladnunk, midőn végig érünk a kis *Dusesd* hosszú utcáján, hogy ha Belényest a legrövidebb uton akarnánk elérni s Szombatságon keresztül Robogányba igyekeznénk megtekinteni ott a *fekete-csikos márványt* és azt a *meleg ásványos forrást*, mely a falu nyugoti szélén, jobbról, kerek tó forma lapályban, egy kis meredek erdős-hegy tövében buzog fel s kifolyásával vízi malmot hajt, — ha megtekinteni kívánánk innen Hegyesen azt a *vasas tartalmu savanyu ásványviz forrást*, melynek tetején a felvetődő *petroleum* gyakran meggyújtható, — ha be akarnánk jutni a *nagy drámairó Dobsa Lajos kostyáni* elzárkózott csendes magányába; — ha a Hollód-völgyén keresztül akarnánk vágni, hogy a *pokolai* magaslatról, vagy épen a mellette levő magánosan álló szirtről, a „*Pontos kőről*” gyönyörködjünk a pompás *belényesi-völgy* szépségén.

Azonban mi elhagyjuk e fő utvonalat.

Dusesd végén letérünk balra, kelet felé, hol egyik felől bokros és kopár fensik, másik felől erdővel határolt völgy, szemben a magas „*Királyerdő*.”

Nincs sok időnk a vidék megfigyelésére, mig el nem hagyjuk *Terpest* egyszerű házait, melyek közül érdeke-

sen emelkedik fel az a kis fatorony, sugarával kis faszlopokra támaszkodva, s a falu végén azt a csinos és kényelmes *uri-lakot*, mely előtt néhány százados őskori tölgy vet árnyékot óriási lombjával utunkra, — a lak mögött terjedelmes park, erdős háttérrel, melynek láthatárát hegyek korlátozzák. A nem rég elhalt *Markovits* Emmánuel uri laka ez, hol gyakran szokott üdülést keresni a pompás levegőn gróf *Kornis* Károly kitűnő szívélyességű családjával.

E kellemes lak tágas termékeny völgyben van, melyen tovább folytatjuk utunkat, hol a völgyet bezáró kopár és erdős-hegyek, a vetésekkel hullámzó domboldalak, a jobb oldali hegytőven végig nyuló Krancsesd, a szemközti Király-erdő szép tájképeket mutatnak.

A völgy nyugoti oldalára vonul *Kerpest*, hová nem sokára érünk, cserepes és többnyire kéményes házaival gazdagabbnak látszik a szomszédos községeknél, de vallásosság tekintetében csak olyan, különben nem fából építette volna egyszerű kis templomát a falun kívül levő magaslatra.

Nem megyünk még végig egészen a különben sem hosszú falun, midőn egy hajdani nemesi Curia mellett jobbra letérünk, hol aztán a völgy elfogyni látszik, tulajdonképen pedig csak északra kanyarodik Korbesd felé. Mi nem követjük tovább a völgy irányát, hanem egyenesen keresztül vágjuk azt keleti irányban s egy kis patak aránytalanul nagy hidján át szántó földek között ritka erdővel borított hegyhajlásban *Nánhegyeselt* érjük, hol úgy látszik többet adnak a földi, mint az égi hatalomra, (a mi nagyon sok helyen van úgy), mert míg a *községházát* csinos épületnek lehet mondani, addig az *Istenháza* évtizedeken át alig érdemli meg, hogy elkor-

hadozó fatornya ujjal pótoltsék, s talán csak azért van ily avult állapotban tartva, hogy méltó legyen a körülte összerokkadozott sirokhöz, hová már nagyon régen temették az utolsó román atyáit, — s talán hogy ne szégyeljék magukat azok az inséget jelző kényelmetlen házak, melyeknek sorából alig látszik ki.

Nánhegyes el mindkét vége sövénykapuval van bezárva, melynek nehéz volna rendeltetését kitalálni, ha csak nem az, hogy a faluban elszabadult barom ne tudjon kiszabadulni a faluból. A székelyeknél is vannak ilyen kapuk, de ott legalább a koldusok élnek a kapunyitogatásból, nekünk pedig magunknak kell azt kinyitni, s aztán ismét betenni, midőn a falu keleti végén ki-megyünk.

A kapunyitogatással eltöltött időt elfeledteti velünk a szép völgy, melybe jutunk. A keskeny de termékeny völgy közepén szelid patak folydogál, — jobbról, balról kellemes hegyes vidék, hol oly jól esik a szemnek az erdő tisztásaiból a magas hegy oldalán néha-néha kibukkanó regényes házikó, vagy fehérló nyáj. Egy magaslatról még szebb kilátás nyílik, mely magaslat lábaihoz kerül jobbról a keskeny völgy, mélyéből alig nyulván fel utunkig az óriási fák magas sugarai, míg a baloldalon a hegy oldalát vetések tarkázzák.

Alig egy órai lassu hajtás után erdőbe érünk, melyet gyönyörű félkörbe foglalnak az egymást ölelő hegyecsok. Ezen erdőből roppant meredek lejtőn le elragadó szép völgybe jutunk, mit a vidék „*Boszorkány-völgy*” (Vale Strikoi) név alatt ismer, holott a menyország tündércsarnokának egy elloptott darabja ez. Egy egyenes keskeny hosszú völgy, dombtalan síkját bársony puha, élén

zöldszinü pázsit takarja, melynek szálai mintha nyírva volnának oly egyenlő magasságra, hogy nagyobb ne legyen egyik a másiknál; a völgy közepén nyulik végig a fehér ut; a völgy két oldalán nyíl-egyenes vonalban óriási bükk-fák képezik a legmagasztosabb falakat s ezen egymás mellett büszkén felemelkedő óriás fák vékony lombjai finom fátyolként terülnek egymásra. E dicső falak látni engedik az ég azurkékjét, melynek fényes napja csak néha csillan meg a völgy pázsitja közt szeliden bujkáló kis csermely kristály tiszta vizében.

Ha költő lelkesedni, festő művészi képet rajzolni akar: tekintse meg e *tündér-völgyet* és joggal fogja elnyerni a babért mások elől.....

E felséges völgyön végig a kis *Vida-völgyébe* jutunk, egy északról délre nyúló nem széles, de hosszú völgybe, melyet két oldalt pompás hegyek határolnak, míg a termő völgy keleti szélén végig a lejtősen emelkedő hegy lábánál a kis *Vida-patak* szeliden siet tova, tudván, hogy hosszú ut van még előtte, míg Robogány mellett nyugoti irányt és Hollód nevet véve, Hollódon tul a Fekete-Kőröst eléri. Ezen lejtőn vannak *Lunkászprie* egyszerű házai a kis fatoronynyal, melyek északi irányban huzódnak le a völgybe a patak mellé.

A falu aljában, a lejtő legszebb részén, a tündér-völgygyel szemközt regényes szép *erdész-lak* áll. Valóban elismeréssel kell szólni annak festői érzékéről, ki *báró Billot Eudox* erdész-kastélyat e helyre építette, annak az egykori francia menekültnek kastélyát, kinek atyja X. Károly alatt a francia főszámvevőszék elnöke volt, önként követte királyát száműzetésbe s a nem régen elhalt francia trónkövetővel *Chambord gróffal* rokonságban ál-

lott, úgy hogy a szenthuberti uradalmat is annak nevére iratta Chambord gróf. Az épület hátulja a hegyoldalra támaszkodik, elől két szárnya előre nyomul, hogy közepén virágos kertnek adjon helyet, — a déli szárny vége zöld repkénynyel sűrűen be van futtatva — az északi szárny pompás *veríndában* végződik, melyet négy kerek faoszlop tart. Alig lehet kellemesebb oszlop-csarnok. A félig nyitott oszlop csarnok közvetlen tövén, lent a mélyben az itt szabályozott *Vida-patak* szeliden csobog tovább kő medrében s csak néha locsosan meg a lecsüngő szomoru fűz ágában s kristálytisza vizében félelem nélkül viczkádoznak a pikkelytelen veres petytyes sima bőrű pisztrángok; a vetésekkel s füzes csoportokkal tarkázott völgy tulsó oldalán gyönyörű félkörben csekély lehajlásokkal összefüggő 18 süveghegy ragadja el a lelket, a nyugoti oldalról 5 óriási bükk-erdővel sűrűen benőve, a következő 9 belső sátorhegyet már csak ritka erdő borítja, azért, hogy az ezeken kívül északra eső 4 külön sátorhegy a magas tetejükön át látszó Királyerdő-csucs fái annál sűrűbbeknek lássanak. Festői tájkép ez az egész, melynek nagyszerű hatását még jobban emeli az a meleg szivesség, melylyel az itt lakó barátságos *erdész és családja* által fogadtatunk.

Rövid pihenés után felhasználjuk a szép délutánt, hogy megtekintsük a Lunkászprie határában levő *ásványvizet, barlangot és kőszénteletet*.

A kedves erdészlaktól északra indulva, szembe a Vida-patak folyásával, a völgy keleti oldalán haladunk, s kevés időt töltve a patakra épített *fürészmalom* mellett: egy óranegyed alatt jobbról sziklás cserjés hegy foly le utunkra, s a mint a falu házait elhagyjuk, a Vida-patak

völgye kiszélesedik, tul is nagy meredek szikla-hegy, mely csak itt-ott van egy cserje bokor, vagy lefelé kívánczó fa, a völgy közepén rendetlen köves mederben törekszik előre a patak, jókedvűen csevegve a partot árnyaló rop-pant diófákhoz. Vizimalom mozgása vonja magára figyelmünket s a morgázból lassan kihallik a kerék egyhangu zakatolása, majd az orsó zörgése és a kerék háromszögű vályujából kiforduló hab locsosanása. Ezt a malmot a *Vida-patakkal* egyesülő *Toplicza-patak* hajtja, egy kis patak, melynek enyhős vize soha be nem fagy.

A malom mellett, a Toplicza folyásával szemközt jobbra térünk azon a keskeny gyalog uton, mely magasan felkapaszkodik a patakparti erdős sziklás hegyre, hová a pataknak csak suhogása hallik a lombok suttogásán keresztül, csak midőn leereszkedünk a völgybe, halljuk, mily élénken csörgedez a *Toplicza-vize* a szikla köveken s látjuk, hogy sok helyen mily szép kis vizeséseket okoznak a leomlott szirtek.

A patak zaja egészen elcsendesül, s talán észre sem vennénk annak folyását, ha azok a víz folyásával szemközt igyekvő fürge pisztrángok nem tudatnák, hogy erre van az ő szép palotájok, melynek gyermeke ez az átlátszó patak.

Egy kiálló sziklatömb mellett elhaladva alig egy óranegyed alatt ovál alakú pompás völgyben, a „*Tündér-völgyben*,“ közel a patakhoz, a völgy déli oldalán egy kis kut forma négyszögű mederben kristálytishta vizet találunk.

Ez a *lunkászprie-i ásványvíz forrás*, az ugynevezett „*Toplicza*.“

Elhagyatva, magános völgyben alig ismerve vala-

kitől egy *gyógyforrás*, mely nemcsak a négyyszögű gödörből, hanem a mellette levő kis patakából is száz meg száz helyen bugyog fel hallható zajjal, hamar szétpattanó „bugyborékokat” vetve. Ezen kristálytiszta víz nyárban enyhős, télben pedig meleg, mely még az egy órányira eső malomnál sem fagy be soha. A birtok előbbi tulajdonosa Németh Imre vegybontatta ezt a felbuzogó forrást Bécsben, s úgy találták, hogy ezen *ásványvíz* nagy kén, jódszén és vastartalommal bír. A víz bőséget mutatja, hogy pataként foly tovább. Mindenesetre megérdemelné e forrás a természettudósok figyelmét....

Alig öt percz múlva egy kerek völgybe érünk, melynek déli szegletét óriási sziklafal tölti be s a kerek bástya oldalán sivar életű fák nyújtózkodnak felfelé a többi után, a szikla tövéből kis patak tör elő abból az ölnyi magas bemélyedő üregből, melynek felét víz tölti be s e miatt sötét torkába bemenni nem lehet, bármily érdekes volna is megtudni, hogy honnan csorog az a víz oly gyors cseppekben alá, melynek szelid zaja a sötét üreg hosszú folyosójában hal el.

Ez a *Toplicza-barlang* (Pestere Topliczi), mely lételt ad a Toplicza-pataknak.

De a barlangnak ez csak első része. Felette néhány ölnyre — hová fásasztó uton bal felől feljutunk -- egy másik sziklafal áll, melynek magassága 6—7 öl, szélessége 5—6 öl. Tövéen egy és fél öl széles, két öl magas csúcsos nyílás van, mely a barlang belsejébe vezet, hol egy 10 öl hosszú félkör csarnokon át nagy kerek terembe jutunk. Ezen 8—10 öl széles terem bejáratánál szürke cseppkő alakzatok képezik az előfüggönyöket, művészi szépségű redőzetekkel, melyek csak kissé van-

nak alábocsátva, hogy a terem belsejének szépségével összhangban legyenek; közepén mint óriás függönybolyt legmélyebbre lecsüng egy lefelé fordított óriási rózsás-tulipán, melyet lefelé fordított rózsabimbókkal, cactus virágokkal s ismeretlen alaku növényekkel ékesített rop-pant szalagok kötnek össze a két oldalfallal, hol a szalag végeit gém és más nagy madár-csoportok szobrai látszanak tartani. A nagy kerek terem valóságos templom, melynek kupolája a sötétben vész el s róla körül szebb-nél szebb alakzatok csüngenek le, mint megannyi művészi diszitmények, — jobbról és balról egy-egy kis fülke, közben századokon át alakult oszlopok, előrészei egy falba rejtett orgonának, melyhez a kupola magasában mohogó szél szolgáltatja a hangot. Oly szép ez a fáklya-világnál!

E barlang felett kívül ismét egy másik kis barlang van s felette sziklakövek...

Leereszkedünk a völgybe s egy jó óranegyed alatt innen egy tekintélyes külön hegyhez érünk, mely egészen *vaskőből* áll, de ott hever kiaknázatlanul a sok kincs, Talán idővel figyelembe jön ez is...

Visszatérünk az erdész-lakhoz, hogy egy másik kincs forrást keressünk fel, mely ide közel van. Ez a *kőszén* és *agyag telep*. Mindkettő ott hever parlagon, haszon és értékesítés nélkül, holott ugy egyik, mint másik a kísérletek alkalmával kitűnőnek bizonyult.

Mi még nem tudjuk használni a természet kincseit!

XIII. A meziádi barlang és vidéke.

Szitány. A papmezői *vár romjai*. Gróf Porcia sirja Kimpányon. A gurbesdi magaslatról. Remete. Az *Árpád-kori* templom Remetén. Meziád. A meziádi völgyben. A patak kutfeje. A 3 sziklakapu. A meziádi barlang Portaléja. Az előcsarnok. Az angolok konyhája. A megkövült vizesés. A főcsarnok. A Dóm. A tejszinű csarnok. Az erkélyen. A csonka oszlopok. Fekete agyag és guánó. Egymást keresztező emeleti csarnokok. Az emeleten. A legnagyobb szőmölcs-kő. A megállott vizesés. A barlang forrása. Az utolsó terem. A földalatti mennyország.

Korán reggel már az egész társaság készen van az indulásra, az élelmi szerek felrakva a szekerekre, senki nem felejtí el a fáklyát és szigonyos botot: és elindulunk megyénk legnagyobb nevezetessége: a *Meziádi-barlang* felé.

Lunkaszprietől déli irányban haladunk, a Vida patak szép völgyében s tíz percz alatt erdőbe érünk, hol rövid „kaptató” után egy tisztásról jobbfelől elragadóan szép kis sötét völgy, melynek mélyében csillog a zöld fűvön, fehér kövek közt bujdokló patak az egymásra boruló fák árnyában, — mire azonban a meredek lejtőn leérünk, *Szitánynál* vége a szép völgynek.

Bizony *Szitány* falut nem sokan ismerik, nem fordul meg itt más ember, mint a kinek dolga van, — az igaz, hogy nem is igen van mit keresni: a végtelen hoszsú utcza ott a több ágra oszló patak mellett, — a székelyekre emlékeztető *sasos kapuk* melyeknek teteje zsup-

pal van fedve, azok a kéménytelen házak, azok a kerek szemű szösze gyermekek, azok a 10—15 sor klárizst s hosszú fülbevalót viselő asszonyok, az a falu szélére épített fatorony, sőt maga a falu jobb oldalán diszlő szőlőhegy: még mind nem oly nevezetességek, a mi miatt az utas ez uttalan falut hegyei közt felkeresse.

Mi is csak haladunk tovább délre a Vida-völgyében, mely itt kiszélesedik, — balról erdős hegyeken túl magas csucok emelkednek, jobbról a robogányi hegyek, előttünk a ritkás erdővel borított kostyáni hegy.

A völgyben *Pap-Mezőt* érjük, igen szép vidéken. Nem hiába választották volt maguknak lakóhelyül ezt a világtól elvonuló szerzetesek századokkal ezelőtt. A természet szépsége kárpótolta az elvesztett világot. A falu déli részén volt a *kolostor*.

A *papmezői kolostor* építési idejét nem tudjuk, — de hogy a XV-ik század elején, vagy még az előtt épült, azt bizonyítja azon körülmény, hogy az *ötvenes évek elején fennálló eggik toronyán 1446. évszám volt olvasható,*¹⁾ — de a torony leromboltatott s a feliratos kő nyomtalanul eltűnt. Hogy papok által birt *kolostor* volt, kétségtelen azon tényből, hogy a vidék mely hozzá tartozott, erről neveztetett *Pap-mező vidékének*, — hogy pedig a környék e kolostorhoz tartozott: azt nemcsak a *Pap-mező*, *Pap-mező-Valány* és *Pap-mező-Kimpány* faluk elnevezése mutatja, — hanem kitetszik abból is, hogy a *kolostor* pin-czéje a *szipinusi* határon, a „*Baraja-hegy*“ alatt volt, ott,

¹⁾ Papmező falu idősebb lakosságának nagyobb része állítja, hogy ezt a feliratos követ az ötvenes évek elején az akkor fennálló toronyban látta.

a hol a nagyszerűen és igen mesterségesen épített *Török-forrás** (fontana turkului) van.

De nemcsak egyszerű *kolostor* volt ez a mostani rom, hanem valóságos *erősse*g, valóságos *vár*. Ezt bizonyítja nem csak azon körülmény, hogy a kolostor mellett folyó *Hollód-vizében* még ez előtt 30 évvel is több kisebb-nagyobb *fegyver-golyókat* s áások alkalmával még a mult évben is *török-pípákat* találtak: hanem bizonyítja maga az építkezés módja. Az igen erős és tartós anyagból épített falak *öles vastagságúak*, még a romok épebb állapotában sem voltak s most sincsenek rajta ablakok, hanem azok helyett sűrű apró *lőrés*ek vannak, a tömör falak alatt kívülről most *kályhafűtőhely*hez hasonló apró kis *cellák* látszanak, szép *faragott kövekből* kirakva, melyeknek rendeltetését ma tudni nem lehet. A mult évben a *föld alatt két egyenlő szobára* akadtak, melyek oly épek voltak, mintha ez előtt csak egy pár évvel épültek volna.

Sőt maga a történelem is bizonyítja, hogy e kolostor igen számbavehető vár volt, hová az *erdélyi fejedelmek* — kiknek birtokához tartozott a XVII-ik században — gyakran menekültek a zaklatás zaja elől s a villongások idejében értékesebb és becsesebb javaikat gyakran szállították ide Biharvármegye urai.¹⁾

Sőt temetkezési helyül is szolgált Pap mező. Így p. l. ide temetkezett el nagy pompával I. Rákóczy György fejedelem kedves embere, a nagytekintélyű ruszkai *Kornis Zsigmond* 1648-ban (meghalt nov. 3-án Radnóthon) és pedig a magától ujonnan épített kápolnába levő ra-

¹⁾ Szalárdi: Krónika. 467.

kott temető helyében.¹⁾ — Az 1660. évben török kézre került *Pap-mező-vára* is, hova „az oláh katonaság maga hívta be a törököt.”²⁾

Azután nem tudunk a *várról* semmit. Elenyészett neve lakóival együtt, mint megsemmisül maga is nemsokára.

Az egykor nagyterjedelmű *kolostor*, vagy *vár* nyomai mintegy 600 □ öl területen látszanak; a roppant erős falakból, — melyeknek az idő vas foga keveset tudott ártani — az emberek kegyeletlensége és a hatóság hanyagsága folytán ma már csak a déli oldalon áll fenn *mintegy 15 ölnyi falazat*, löréseivel, — a többi elpusztult, helyesebben mondva elromboltatott szándékosan, erőszakosan. A *pap-mezőiek* egymásután bontották le a *kolostor-vár* tornyait, azután a többi falakat: építettek belőle *malmot*, nagyszerű *uradalmi lakot*, számtalan *házat*, *szekér-szint*, *disznó-ólat*, sőt még az *utakat* is ebből töltik. A múlt évben készült csinos és nagy *jegyzői lak* is e romokból került ki. A török-tatár pusztítás nem volt kevésbé emberségesebb, mint a mi e romokkal elkövetetik. Az 1868-ik évben panasz tétetett e rombolások miatt a *meggyénél*, de ott az a válasz adatott, hogy a *pap-mezői kolostor-vár ismeretlen.....*

Akkor még nem védte törvény a történeti műemlékeket, — azonban ma már érvényben áll a „*műemlékek fentartásáról* szóló *törvény*:³⁾ vajjon fogja-e alkalmazni Biharmegye ezt a törvényt a *pap-mezői romokra*, vagy pedig megengedi, hogy a tudatlanság teljesen meg-

¹⁾ Szalárdi: Krónika. 250.

²⁾ Bethlen János: története. II. 55.

³⁾ 1881. XXXIX. t. cz. Életbe lépett 1881. május 28-án.

semmisítse azokat?! Szomorn dolog lenne, ha a megye annyit se tenne meg a tudományért, hogy *kötelességét teljesítse s a törvényt végrehajtsa....*

Fájdalmas érzéssel válunk meg a rohamosan pusztított *romoktól*, s a faluval együtt elhagyjuk a *Vida-patakot*, mely itt veszi fel a *Hollód-vize* nevet — és egyenesen keletnek tartunk, a völgy északi szélére s alig egy negyedóra alatt *Pap-mező-Kimpány* egyszerű kis faluvégi fatemploma mellett gondolkozunk az emberi élet mulandóságáról midőn meglátjuk ott a templom nyugoti ajtajával szemben azokat a négyszegletes, *kékgránit sirköveket*, melyek közül a kisebbikre ez van felírva:

„Brunyerai *Gróf Porcia* István

Elhunyt életének 1 $\frac{1}{2}$ éves korában.

1873. július 19-én.“

A nagyobbik sirkövön ezen felírás áll:

„Brunyerai *Gróf Porcia* Ottó

nyug. lovas százados.

Elhunyt életének 66-ik évében

1860. május 26-án.“

Megyénk legnépszerűbb grófjának: *Gróf Porcia Lajosnak* halottjai ezek, egyik *fia*, a másik *apja*, kik ott haltak meg a *kimpányi nyári* lakban.

Milyen egyszerű helyen nyugsznak ezek az olasz eredetű grófok, kiknek őse: *Gróf Porcia Ferdinánd* 1659-ben cserélte fel enyhe éghajlatu hazáját minden tekintetben változatos hazánkkal, — ura volt 10 milliónak és első *minisztere* és *főlovász-mestere* *I. Lipót* királynak, ki őt szeretetének jeléül *hercegi rangra* emelte. De a késő unokák kivágytak az udvar sokszor nyommasztó légköréből, jobban szerették a szabad természete-

tet, falusi birtokaikra vonultak, hogy maguk vezessék a *világ legszebb foglalkozását: a gazdálkodást* s legfellebb a tél vitte be őket a városba. — Így szerette Ottó gróf is Kimpányt és saját kívánsága szerint temettetett el ennek egyszerű temetőjében.....

Tovább megyünk s Papmező-Valánynál egy mély völgybe érünk le, hogy annál meredekebbnek tessenek a magaslat, melyre felkapaszkodunk, de e fáradságért bőven kárpótol az a pompás kilátás, melyet a magaslat nyújt.

Kebesdet, Gurbesdet balról hagyjuk, most csak a vidék köti le figyelmünket, mely folyton szépül.

A *gurbesti* magaslatról a szép tájképen kellemesen tűnik fel délkeletre egy messze kifehérlő, sugár, bádogos torony, keskeny ablakaival; nem hasonlít ez az egész vidék egyetlen templomához sem; mintha csak onnan a délibábos alföldről lopták volna ide ez idegen földre. — *Remetc* tornya ez, egy kis *magyar* falué, melynek lakói mióta románokat fogadtak be maguk közé, öltözet tekintetében maguk is majdnem egyenlőkké lettek azokkal, de nyelvüket, szokásaikat megtartották, — házaik most is kiválik a többiek közzül, szebbek s feltűnően tisztábbak, — szinte jól esik a magyarsághoz szokott szemnek, midőn e kis *magyar* oázisra jut.

Remeite temploma eredetileg nagyon régi, még az *Árpádok* korában épült, legalább arra mutattak azok a *byzánti modoru, hosszú szent képek, melyek a templom belső falaira voltak festve*, — valamint a templom közepén keresztül menő *boltívezet*, úgy a templom és torony *keskeny* hosszú ablakai. Hogy pedig a *XVI-ik században* már megvolt ezen templom, kétségtelenné teszi a falban talált bevésések, így p. l.

„*Hic fuit Ambrózius Zegedy 1556.*“

Ezen templom is bizonyítja, hogy mily vétkes közönnyel, bűnös gondatlansággal viseltetünk mi magunk iránt, — mennyire nem tiszteljük a *„műemlékek fentartásáról“* szóló törvényt. Előttünk van egy templom, mely *nagyfontosságú történeti becszel birt*, melynek kora az *Árpádok idejére* méltán tehető: és eltűrtük, hogy a tudatlanság megsemmisítse ennek *történeti* jelentőségét. A jó remeteieknek egykor még 1837-ben eszükbe jutott, hogy református templomban nincs helye *szent képeknek* s aztán *bemeszeltették a százados képeket*; — majd 1873-ban már alkalmatlannak találták a templomon keresztül menő *boltívezetet* s *lebontották* azt, — sötétnek találták a *keskeny ablakokat* és *kiszélesítették* azokat. De a *szentképek* ismét *áthatottak* a megkopott meszen, mintha védelemért akarnának esedezni hozzánk, hogy mentsük meg őket az emberi tudatlanság erőszakától, — és nem volt a ki rájuk figyeljen, — a remeteiek pedig most jól *beczémentezték az egész falat* s azután *meszelték be*. — Hadd legyenek eltemetve örökre azok a *szent képek*, ugyanis *olyan régiek* voltak már.... Csupán a *torony ablakából maradt meg kettő a régi formában*..... A jó remeteiek szép fehér templomot csináltak maguknak abból a régiből — — — és megfosztották megyénket *legérdekebb műemlékétől*.

Miért is maradnak azok a sok jó törvények végrehajthatlanul!....

Remetét — melynek 900-at meghaladó lakosai háromnegyed részben ref. magyarok, végig folyja a már egyesült *rossiai és meziádi-patak*. Ezen patak mellől a ref. templommal szemközti utcán térünk le, egyenesen

keleti irányban, hogy a falut elhagyva, a *Meziádi-patak* mellett haladunk, szembe annak egyenes folyásával s egy óra alatt a szép hegyes völgyes vidéken egyenesen keletre, elérjük *Meziádot*, ezt a falut, mely hajdan *ezüst tartalmu ólom-ércz bányáiról* is nevezetes volt.¹⁾

Ha az a roppant dió és más gyümölcsfa nem volna utunk mellett, — ha oly érdekesek nem volnának azok az egyszerűséget fényűzésig vivő s arczra és termetre épen nem szép román lakosok, — ha nem volnának oly feltűnők az öreg és fiatal nők nyakán azok a klárisok, melyek elől arasznyi szélességben csüngenek le s valódi vagy utánczott pénzzel, gyűszűvel s egyéb apróságokkal vannak diszítve, — ha nem kellene számtalanszor átkelni a csonka fűzesek közt szabadon szétfolyó patakon: valóban megunhatnánk magunkat, míg a rossz köves uton, az *egy óra hosszúig tartó utcán* végig döcögünk.

De végre is elérjük a hosszú falu keleti végén azt a kis vizi malmot, melynek baloldalánál kezdődik a *híres meziádi-barlangig* nyuló hosszú keskeny völgy.

A völgy baloldalán szikla omladékon, magasban vezet a keskeny szekér ut, hol a lónak vagy ökörnek egyetlen félrelépése elegendő, hogy az utasnak ne legyen ideje megijjedni, míg a mélységben nyakát szegi. Mi is leszállunk itt mindnyájan és gyalog folytatjuk utunkat a keskeny völgyben, a *Meziád-patak* mellett, melynek kanyargása még a hajlongó völgynél is szeszélyesebb s így számtalanszor kell átugrálnunk a patakot a két oldalról beomlott sziklaköveken, — szekeren ülni pedig merénylet a test belső részei ellen. Leghelyesebb

¹⁾ *Hunfalvi*: Magyar birodalom leírása. III. 80.

lőhátra ülni, mert a helybeli mokány lovak jobban ki-tudják keresni az utat, mint maga az ember.

Mindjárt a malomnál megnézzük óránkat, hogy mennyi idő alatt érünk végig a keskeny völgyön s ju-tunk fel a barlanghoz.

Egy órai folytonos ut után egy alig 3 öl széles szorosba jutunk, melynek magas sziklafalai leomlással fenyegetnek s a völgy-t egészen betöltő patak medre szikla kövekkel van borítva. Már itt szekérrel tovább menni Isten-kisírtés, — sőt az apró mokányok is csak bölcselkedés után lépnek egyet-egyet. És ez a völgy szikla-szoros tart egy jó félóraig s midőn vége van, a völgy egy kevésbé kiszélesedik, szelidebbé lesz, a patak partján itt-ott egy magános fűz, melynek tövét puha pá-zsit borítja és a lejtő magas fáiból alacsony cserjék szál-lanak le a völgybe. Már itt kellemes az ut, tiszta a le-vegő és üde a patak.

Aztán egy sziklakapu állja utunkat, melyhez már csak gyalog lehet felmenni az eléggé meredek uton. A kapu baloldalán egyenes sziklafal tövéen alig egy lábnyi átmérőjű *kis kerek tó* áll, tisztább a kristálynál és üdébb a havasi pataknál; alig látszik némi kis mozgása, pedig onnan jön ki a szikla alól s eredetét a tiz percznyi tá-volra eső barlangból veszi, — de hogy mégis erős ára-dásának kell lenni, bizonyítja a *Meziád-patak* 7.6° hő-mérsékű bővize, mely innen foly ki.

Az első szikla kapun belől még találunk egy kevés pázsitra, — de már a második és harmadik sziklakapuk gyors emelkedése, az azok közeit borító omlások tudat-ják velünk, hogy közel vagyunk a barlanghoz, — s midőn a harmadik sziklakapun, az erdővel birított jobb

oldali hegy lejtőjén vezető uton belépünk : előttünk áll a *meziádi barlang*.

A *meziádi barlang* a *Gyálu-Goronului* oldalán, az osztrák-magyar birodalomban a legérdekesebbek közé tartozik¹⁾ és tudós utazók állítása szerint egy rangban áll az *adelsbergi* és *aggteleki* barlanggal.²⁾

Huszonnégy láb magasan a pataktól, 1448 láb magasban, egy rettenetes *sziklaüreg* tátong felénk, egy óriási *kapu*, melynek roppant homlokzatáról csak itt-ott mér lekandikálni egy vad kecskerágó, vagy apró fünek látszó bozót, s balról egy *háromszögű üreg*, mintha várkapu lőrése volna. A nyílás előtt levő sziklatömb nem engedi egész nagyságában látni az üreget.

Szeges botjaink segélyével felkapaszkodunk a meredek lejtőn s midőn a sziklatömböt elhagyjuk, az általános meglepetés leszegez bennünket.

Előttünk áll a *meziádi barlang* egész fenségében, egész csudálatra méltó nagyságában és szépségében.

Egy pompás *kapu*, — egy *alagut* művészi szabályossággal alkotott bejárata, melynek természetességéről legjobban meggyőző az a tudat, hogy ily óriási munkát emberi kéz faragni képes nem volna.... Nem tudja az ember : *nagyságát* bámulja-e inkább, vagy *szabályosságát*.

A roppant kapu *negyvennyolcz láb széles* szikla alapból *harminczhat láb magasra* emelkedik³⁾ s mellette két oldalt s felette a homlokzat vastag szikla fala méltó az óriás üreghez. *Ehez hasonló szabályos és óriás portaléja nincs Közép-Európában egyetlen barlangnak sem.*

¹⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

²⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

³⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

Elámul a lélek a roppant üreg látásán, melynek leírásához szakképzettség és hónapokig tartó tanulmány volna szükséges.

Egy száz kilenczvenkét lépés hosszú negyvennyolcz lépés szelés előcsarnok, remek folytatása a felséges portálénak. Közepén egy óriási oltár kő, mintha a leghatalmasabb Hadur maga építette volna a neki áldozók számára, — felette égfelé törekvő kupola, gyönyörű cseppkövekkel függönyözve körül, mintha az oltár füstjét akarná fölvezetni az ember nem járta erdők szent magányán át az orommal szomszédos égbe.

Itt-ott a csarnokban szikladarabok vannak elhintve, kellemes pihenő helyül a fáradt utasoknak.

A roppant előcsarnokot egészen megvilágítja a kapu és az előcsarnok végén baloldalon egy kapu nagyságu oldal nyílás, mely hatalmas légvonatot idéz elő. Ezen kis kapu előtt belől egy emberi kézzel igazított nagy takaréktűzhely, melynek csak vaslapjai hiányzanak, miket magokkal vittek azok az angolok, kik egyidőben itt szárították s készítették el az elszállításra a barlangban nagy mennyiségben található fekete-agyagot és denevér-guanót, melyeket mi ott hagyunk veszni a barlang sötét mélyében, pedig nagy kincsre lehetne szert tenni általok.....

Itt már meggyújtjuk a fáklyákat, — azonban ez a 8—10 fáklya csekélység a roppant öblözethez, — az oldalfalakat meg lehet jól világítani, — de a mennyezet megvilágítására erősebb világító eszköz volna szükséges. Nagyon helyesen teszi, a ki e célra néhány görög-tűzet vesz magához s akkor gyönyörködhetik teljesen a barlang isteni bü-bájában.

Fáklyavivőnk van elég, egész karaván jött ki velünk a faluból, hívás nélkül: pipaszár megfordított végét rágó emberek, len-guzsalyos asszonyok, kóczos hajú, fedetlen fejű gyermekek, kik mindannyian számot tartanak borraivalóra.

A fáklyavilágnál legelőször is azt a *megkövesült vízesést* nézzük meg, mely az előcsarnok balszegletében, mindjárt a *kis kapu* mellett, 30 lábnyi magasról látszik leomlani s minél közelebb ér a talapzathoz, annál szélesebb lesz. Egy *elnémult vízesés* ez, melyet omlása közben ért a megállító parancs szó, fehérre tört hajjai megkövültek, csillogása semmit nem veszített fényéből. Pompás látvány, melynek szépsége és nagysága a *cseppkövek* rendeltetése szerint az idők teltével mind inkább nő.

Az előcsarnokból jobbra, balra csarnokok nyílnak.

A *főcsarnok* jobbról van. Erre térünk.

Egy pompás csarnokot világítanak meg lobogó fáklyáink, — egy csarnokot, mely 12 öl szélességben, 15 öl magasságban, 190 ölnyre nyulik kelet felé a föld sötét gyomrában.

Habár a csarnok bejáratától végéig 14 ölre emelkedik, ezen emelkedés nem teszi valami fárasztóvá utunkat, kivált elején, hol az utat majdnem jónak mondhatjuk, habár emberi kezek nem gondolják is azt.

A főcsarnok előrésze is telve van szép cseppkő alakzatokkal, de midőn ötven ölnyre végig konganak sok helyen a kövek sikossága miatt bizonytalan lépteink: egy nagy templomba érünk. Ez a *Dóm*, a *kupolás boltozatu* csarnok, mely 12 ölnyi szélességben és 15 ölnyi magasságban pompásabb az emberi művészet összes remekeinél: azok a *mennyezetről* aláfüggő *cseppkő* diszitmények, azok az *oszloposzatos fülkék*, azok a külön meny-

nyezet alatt századokon át megmerevedő lassu cseppek-ből alakult mellék *oltárok*, azok a hangtalan *orgonák*, azok az örök-néptelen *karzatok*, az a pap nélkül is válásosságra tanító *szószék*, a szabálytalan összhangzat: mind úgy lebilincselik az imádkozásra fogékony lelket...

Tovább megyünk.

Balról egy 2 ölnyi szélességben terjedő kupola — hajdani kiszáradt *csepegő-kút* — fedi el némileg egy oldalsarnok bejáratát, mely tompa kupolának csak azért olyan *tejfehér* a színe, hogy annál sötétebb legyen maga a csarnok. Szűk folyosó ez, de a *tejfehérségü* cseppkő alakzatok, melyek minden felől utunkra hajolnak, megvilágítva a fáklyák lobogó fényétől, lebilincselik érzékeinket. Mintha az egész folyosón egy *tej-tenger* ömlött volna végig s annak puha fehérsége reátapadt volna annak minden legkisebb részletére. Legelőször is egy pompás kiálló mennyezetet veszünk észre balról, hol a fehér falat csöves oszlopok ékesítik; — tovább a talapzat szám-talan apró fehér golyókkal van borítva, melyeket a felülről alácsüngő gyönyörű csapok lomha cseppjei a sikos talajhoz kötöttek... Azonban a folyosó mindig alacsonyabb lesz, s ha el akarjuk kerülni a csuszkálást, minek előtte végére érniünk, visszatérünk a fő-csarnokba, s itt haladunk tovább.

Alig megyünk valamivel előbbre, jobbról egy vak *oldalfolyósót* találunk s nem rettent vissza bennünket a meredek út, mely hirtelen 20 lábnyira emelkedik, felkapaszkodunk azon, — néha kisiklik lábunk alól egy-egy elmállott kő és tompa morajjal gurul alá a mélységbe s mi az erős cseppkőoszlopok megragadásának köszönhetjük fennmaradásunkat: de végre is csak felérünk s egy

felséges *páholyban* találjuk magunkat, egy a főcsarnokra kiálló *erkélyben*, melyre midőn fáklyáinkkal kilépünk, a lent hagyottak az elragadtatás örömrivalgásával zugnak fel hozzánk, oly tündérinek látszik megvilágított páholyunk fehér *oszlopaival* és ragyogó csipke *függönyeivel*.

Sok küzdelmek között, többnyire csuszva a folytonos csepegéstől síkos meredek talajon, leérünk a főcsarnokba, hol társaink nem győzik eléggé magasztalni azt a látványt, midőn egyszerre csak megvilágosodott páholyunk s feltűnt annak egész ragyogó szépsége.

Csakhamar ugyancsak a jobb oldalon egy keskeny és alacsony *oldal folyosót* találunk, melyben nehezen haladhatunk előre, kivált midőn egy szűk nyíláson keresztül bűvünk, a hol a padozatról alá függő számtalan csapok akadályozzák utunkat; tovább pedig egy *kőhalmazhoz* jutunk, mely meredek emelkedéssel egy felsőbb, szép, hosszú és *csonka oszlopokkal* ellátott osztályba vezet, hová azonban a feljutás a talaj síkossága miatt nehéz.

Néhány lépésnyire balról egy *oldalüreget* veszünk észre, mely folyton alacsonyodik, úgy, hogy végre csak csuszni lehet tovább a szép cseppkő alakzatok közt. Nem is hosszasan időzünk ez öblözetben s csak midőn visszatérünk a főcsarnokba, akkor tűnik szemünkbe az üreg előtt az a kitünően szép, tiszta fehér nagy *kúpola*, melyet egyetlen egy *óriási cseppkő* képez, s közel hozzá az a két kisebb golyó még jobban emeli nagyságát, habár az utat némileg akadályozzák is.

A tetőzet ereszkedik, alig magasabb 50 lábnál. És ezt jól meg kell jegyezni, mert itt következik a barlangnak egyik legnagyobb nevezetessége. Nem az a *fekete-agyag* és *denevér-guano*, melyben bokáig járunk, midőn

a baloldali nyílásba térünk, hanem ez a *felső emelet*, hová egész kényelemmel vezet fel utunk a baloldali üregben.

A *meziúdi barlangnak*, három ilyen *emelete* van, melyek *legnagyobb nevezetességét képezik*¹⁾ s főcsarnokaik roppant ritkaságként úgy *keresztelik egymást*, hogy *midőn a felső emeleten végig megyünk, az alsó csarnok felett haladunk keresztül*, a mit elárul lépteink kongása. Csodálatos tü-nemény, *oly ritka sajátság, melyhez hasonló egyetlen barlangnál sem fordul elő*. Mert vannak *párhuzamosan* menő, vannak *egymás felett* nyuló emeletekkel bíró barlangjaink: de hogy az emelet folyosója éppen *keresztbe* menjen a földszint csarnoka felett: ez *csak a meziúdi barlangnál fordul elő*. És annyival sajátságosabb ez, hogy ez a *felső emelet két helyen kereszteli* így *a földszinti főcsarnokot*. Csak az a baj, hogy ezen emelet bejárása veszedelmes, mert talaján sok kisebb nagyobb nyílás van s a talaj nem is látszik valami erősnek. Pedig az az egészen végig nyuló *megkövesedett vízfolyamat*, azok a menyryezetet tartó hüvös fényű *fehér cseppkőoszlopok*, azok a folyton növekvő *kővirágok*: valóban ámulatra ragadják a lelket és elfeledtetik a veszély nagyságát.

Ezen a pompás *felső emeleten* — hová létra könnyíti az utat — legelőször is egy szép *nagy csarnokba* jutunk, — jobbról egy ölnyi magas szennyes színű *szü-mölcső* (stalagmit) számtalan tömbök közzül emelkedik fel, — balról pedig 10—12 láb magas pompás gulák állanak két sorban, melyeknek *kristály fehér színét* bámulatos széppé teszi a fáklya lobogása, kivált midőn megvilágítjuk a róluk alácsüngő gazdag kárpit redőzeteiket is. Aztán tovább ezer meg ezer gyönyörű változatai

¹⁾ *Schmidt*: Das Bihar Gebirge. 200.

a *cseppkő barlang* leirhatatlan pompájának. Egy mennyországból kilopott terem, ragyogó fehér színnel bevonva, hogy annál inkább hasonlítson ahoz, melynek bódító fényt kölcsönöz a fáklya világa, s hatását emeli a láthatatlanul patakzó víz locsogása.

Ezen csarnokból jobbra, balra folyosók nyílnak: jobbról mintegy száz lépés hosszú, balról valamivel hosszabb, — azután felemelkedik a magasba, hol egy felséges szümölcs-kő csoportozatra bukkanunk.

De leszállunk a felséges emeletről, mely egyik legszebb részlete a barlangnak, a főcsarnokban haladunk tovább, hol nem sokára egy hét láb magas, 18 láb széles *szümölszkövet* találunk, a legnagyobbat az egész barlangban. Ez nem kristály, csupán egyszerű cseppkő képződmény. Itt már a mennyezet alig magasabb 10—12 lábnál, a talaj nehezen járható, de azért csak mégis keresztül megyünk, hogy a barlang hátsó részébe jussunk. És ez nem hálátlan fáradság, mert a mint beérünk a barlang hátsó részébe, balról egy nagy *barna cseppkövet*, cseppkő-zuhatagot találunk, egy *kővé vált vizesést*, mely egy felfelé menő magas üregből omlott alá s a természet csudás parancsszavára gondolatnál rövidebb idő alatt alávonulás közben dermedt meg, hogy kényelmesen szemlélhetővé tegye a vizesés elragadó szépségét.

Alig haladunk innen néhány lépést a 6—8 láb széles folyosóban s a *barlang forrása* áll előttünk, egy tiszta és íható vizü forrás, mely a baloldalon egy 6—7 láb magas kőfal tövéből tör elő és 18—20 ölnyi futás után eltűnik a talajban, hogy aztán utat vájván magának az örökösötétü sziklákon át, melyek magukhoz hasonló rideggé teszik őt is, mint jéghideg forrás a barlangot megelőző

sziklakapu tövében lássa meg a szép napvilágot s üdítő vizével a keskeny völgyön végig vegye útját s titokzatos anyjáról vevén nevét, mint *meziádi-patak* legyen ismeretessé az emberek előtt. A *barlang forrás* felett jó magasan egy nyílt üreget veszünk észre, hol az emeleti osztályba lehetne jutni, de csak létra segítségével.

Tovább menve nagy vigyázatra van szükségünk, hogy többnyire a víz medrében haladva, a vizes és sikos talajon el ne essünk. Különösen óvakodnunk kell, midőn elérünk ehez a 18 láb *mély üreghez*, melybe csak létra segítségével lehetne leszállani, hogy egy alsó csarnokba jussunk.

Már elhagyjuk a patak medrét is, elvész az utolsó köztérrel együtt s végre egy szorulaton keresztül 12 lábnyi széles és magas csarnokba jutunk, az *utolsó csarnokba* a földszinten, ha ugyan szabad így nevezni ezt az ezer lábnyinál magasabban fekvő üreg járható talaját. Jobbról egy iszappal telt mellék üreg látszik, hol ezelőtt a forrás vize tóvá alakult.

Itt ezen csarnokban végződik tehát a *főfolyosó*, mely az előcsarnokból indulva majdnem egyenesen (északkeleti irányban) *190 ölnyi hosszúságban terjed*, s az egész hosszúságban 108 lábnyira emelkedik, míg a főüreg és mellékágak összes hossza 660 ölet tesz.¹⁾

Balról azonban egy hosszú üreg nyílik. Nem állhatunk ellent vágyunknak, hogy át ne hatoljunk az üreген, s úgy tapasztaljuk, hogy az igen nehezen járható uton felfelé haladunk, s midőn inkább kuszva, mint menve valami öt ölnyi magasra érünk, elfelejtet velünk minden fáradságot az a *tündéri látvány*, mely elébünk

¹⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 199.

terül. Emeleten, egy *mennyei csarnokban* vagyunk, melynek kezdetét egy 9 láb magas, kristály színű *cseppkő-oszlop* képezi, körülötte egy csapat kisebb oszlop és golyó, az *egész barlangnak legfelségesebb csoportja*; aztán a legpompásabb cseppkő alakulatoknak *legelbűvölőbb látványai*, annyi szépség, melynek gyönyörében elfárad a lélek és a szem.

Ezen át egy szorosan keresztül kopasz sziklafalak között más osztályba jutunk, hol a párkányzatos cseppkövek s a kristályfényű talapzat megvilágítva fáklyánk fényével, pompás látványt nyújtanak. Nehány ölnyivel előbbre haladva, egy hatalmas oszlop a barlangot kétfelé osztja s a két folyosónak más-más a diszítése. A falak és tető rakva vannak cseppkő diszitményekkel, minden ragyogó fehér, még a padozat is, csupán a jobboldali folyosóban van egy vereses oszlop a falhoz tapadva. A hatalmas oszlop végződésével a folyosók ismét összejönnek. Aztán mehetünk ezen tovább, tovább, gyönyörű cseppkövek között, míg egyszer azt vesszük észre, hogy egy mélység szélén állunk, egy üreg mellett, hol a földszinti csarnok áll alattunk néhány ölnyire, de a hová csak létra segítségével lehetne lejutni.

Igy visszatérünk a bűvös fehérségű cseppkövek között le a földszinti főfolyosóba — — — és lelki és testi fáradságainkra olyan jól esik a megpihenés a barlang előcsarnokának felséges öblözetében, melynél *nagyobb-szerűt aligha lehet találni Európában...*

Vig ozsonna között fel-fel hallik azon óhajítás, hogy bár a vidék földes ura, a *nayyváradi gör. kath. püspök*, figyelemre méltatná ezt a *nagyszerű barlangot*, mely csak azért nem csalja még ide az utazókat s csak azért nem

világhírű, mert úgy a hozzávezető úton, valamint a *barlang* belsejében emberi kéz munkájának semmi észrevehető nyoma nincs, aztán a barlang szája telve van szeméttel, sem a fő, sem a mellékfolyosókon, sem a csarnokokban nincs jel, mely a barlang látogatót eligazítaná s a veszélyesebb helyekre figyelmeztetné, csupán egy helyen vannak fakeresztek. Ha e nehézségek megszűnnek s hiányok pótoltnak: nem sokára özönlenni fognak az emberek a világhirre méltó *meziádi barlanghoz*....

XIV. Belényestől Vaskóhig.

Belényes felé. Az esthomály. A „Kőpinczében.” A belényes-vaskóhi uton. Tárkány. A Galbina-patak. A petrósi ut. A Fekete-Körös völgye. Szudrics. Rieny. A gyógyeseni hév-forrás. Lunka. Házi ipar Vaskóh vidékén. A brienyi vashámor völgye. A kovácsok hazája.

Belényes vidékének fénypontjától, a felséges *meziádi barlangtól* bucsut veszünk, s a köves-sziklás méderben együt igyekezünk a patakkal ki a keskeny völgyből, — a faluban Meziádon azonban elhagyjuk azt s utitársainktól bucsut véve, csak két kocsival indulunk délre; — a valóban örökre kedves emlékü társaság megmutatta az ut irányát, merre haladnunk kell, hogy *Belényesbe* érjünk, és mi látván a jókarban tartott közlekedési utat, legkevésbé sem aggódunk eltévedés miatt, pedig közülünk senki sem járt még erre. A helyes térkép ilyenkor nagyon jó utitárs.

Csakhogynem sokáig lehet kalauzunk a térkép sem, mert alig tíz perczig haladunk az Alföldre beillő sikon, déli irányban, mikor egy elég meredek lejtőn bükkerdőbe érünk, hol a magas fák sűrű lombjainak árnyéka egyesül az est homályával s midőn átérünk az erdőn, már a sárga hold világítja meg festőileg a gyönyörű belényesi nagy kerek völgyet, melynek fensikja művészi keretbe van foglalva a körben egymásra halmozott süveg hegyek által.

Igy csak a sorsra bizzuk magunkat, mert falu sem esik utunkba, — néha egy-egy pár ember ugyan jön velünk szembe, de azoktól nem kérdezősködhetünk, nem csak azért, mert nem tudnak magyarul, hanem még inkább azért, mert a belényesi vásáron annyira bepálinkáztak, hogy szerencse, ha saját falujokat valahogy megtalálják.

Ismét erdőn megyünk keresztül, ritka fák között, hol az erdő néma csendjében oly szépen visszaverődik az a nyájkolomp ritkázott hangja közé vegyülő mélabus furulyaszó, melyben egyszerűsége mellett is annyi a kesergő *fájdalom, kölcsönös jellege a magyar és román népdalnak.*

Most egy magasan fekvő csinos tornyot veszünk észre a szép holdvilágon, aztán kibontakozik a templom, mellette házak, s aztán egy egész város az eszthomályból, — és a görög nem-egyesültek magasan fekvő temploma mellett leereszkedve a meredek lejtőn: *Belényesben* vagyunk, s a nagyváradi gör. cath. püspök szép *nyári palotája* mögött elhajtatva, a piacon át a „*Kőpincze*” című vendéglőbe érünk, ezen egyetlen *szállóhelyre*, melyet sem drágasága, sem kényelmetlensége és rossz kiszolgálása nem tesz valami ajánlatossá.

Megnézzük óránkat s úgy találjuk, hogy éppen másfél óra alatt értünk ide Meziádról, — s a térképen pedig azt vesszük észre, hogy utunknak déli iránya némileg nyugatra hajolt...

A nagyon is zajos és későig mulató vendégek által nyugtalanított éjszaka után korán reggel tovább indulunk, a város megtekintését a visszatérési időre hagyván.

Kissé keletre hajló déli irányban indulunk ki *Belé-*

nyesből, keresztül a *Nyímoesd-patak* magas fahidján s ezen irányt sokáig megtartjuk.

A várost elhagyva, nagy széles völgyben haladunk tovább. Balról apró hegyeken túl a *budurásza*i hegyek, a Dealu-Mare, a Stán'a de Vale roppant csucsai sötétlenek, — jobbról a Fekete-Körös vidám völgyén túl a közelben kisebb rendű hegyek halmozódnak egymásra s egy harmadrendű csucson *Bélavár* romjai tűnnek elő, előbbre a völgyben egy szelid hegyhajlásban kifehérlik *Tárkány* csinos házaival és magas tornyával, egy majdnem teljesen tiszta román vidéken egy *tiszta magyar* község, melyben más nemzetiséget mint magyar, más vallást mint református meg nem tűrnek, s jaj annak, ki ezen elv ellenére kísérletet kíván tenni. A mindjárt mellette levő *Négerfalva*, melyen keresztül megyünk, kéményes és cserepes házaival: félig *magyar*, félig *román* község. Az egész völgy s az azt borító halmok mindenfelé vetésekkel, gazdag füvekkel vannak fedve. Előttünk a roppant *Bihar-hegy* melynek teteje lassan kibontakozik az fellegekből s csúcsával felül ér azokon.

Alig vesszük észre a nagy nézésben *Dragonyesd* végén azt a sorompót, mely feltartóztatja utunkat, míg a megye által meghatározott vámot meg nem fizetjük, — itt ugyan még nincs folyó, de a mint az egyszerű házak között a kis fatemplom előtt elhaladunk: a falu déli végén előttünk áll a keletről, a *galbinai jégbarlangból* folyó *Galbina-patak*, mely mindjárt a falu mellett szakad a Fekete-Körösbe, s mely üde vizü széles medrű patak egyetlen példa arra Biharban a patakok között, hogy *folyása közben kétszer nyomtalanul eltűnik*, de irányát folytatva ismét előjön.

A *Galbina-patak* magas és jó hidján áthajtva, tovább is csak a lassan keskenyülő völgy hosszában haladunk, mindig dél felé.

Jobbról két gyönyörű csoport fa keskeny nyílásán át *Tatárfalva* apró házai látszanak a ritka fákkal beszórt hegy tövéből, mely felett egymásután emelkednek a magasabb hegyek setétlő csucsaikkal. Balról Paganyest, jobbról nemsoká *Balaleny*, közel az uthoz, de tul az utunktól nem messze folyó Fekete-Körösön.

Mind a két oldalon váltakozó erdős hegylánczatul a termő halmokon, melyeknek hajlásait cserjék, erdők borítják.

Még nem egészen érjük el az utvonal hosszúságát, jelző 69 kilométert, midőn egy magánosan álló *csárda* előtt balra, egyenesen keletre letérő jó utat veszünk észre. Ez az ut vinne *Petrószra* s a petrószai gyönyörű völgybe.

Mi azonban nem térünk le délre vezető egyenes utunkról, mely magaslaton menve pompás kilátást nyújt a jobbról folyó Fekete-Körös völgyére, hol az alacsony halmokat borító gazdag vetések és buja virányu rétek kellemességét még inkább emelik azok az apró csoportokat képező füzek, — mely látképnek felséges háttérét a délre huzódó szép hegylánczat képezi.

Szudricsot érjük nemsoká, hol apró házakon fakémények vannak, — a dombra épült templomnak már csak tornya van fából, a miből a román lakosok előbbre haladottságára lehet következtetni. A kis falun keresztül foly a *kiskohi patak*, mely az utcza közepén levő hid alatt igyekszik mielőbb a közeli Fekete-Körösbe.

És azután ismét folytatása van annak a szép rétes völgyes kilátásnak a jobb oldalon.

A faluk hamar következnek itt egymás után, mert a hegyek mind leszorították őket a völgybe, hol maguknak is, meg barmaiknak is jó tápláló viz csörgedez tova.

Ez a francziás nevű — egykori franczia bányász gyarmat — *Rieny*, — hová most érünk — a jobb módú román faluk közé tartozik, — postahivatala nagyban emeli előre haladását s miveltségét, — már itt az emberek nem elégszenek meg a kéménytelen zsupos házakkal, hanem belátván azoknak czélszerűtlenségét, mindnyájan kéményt csinálnak házaikra, melyeket többnyire zsindegyel fednek. Csak a templom építésében tartották meg a szomszédok példáját: a *falun kívül* egy völgyben állították fel ezt sugár hegyes tornyával. Feltűnő sok fehér hajú gyermeket látni az utcán, kiknek arcza sem mondható disztelennek. Az a szép és sok káposzta pedig a falu végén valóságos *alföldi* rokonszenvet ébreszt bennünk.

Alig érünk túl a falun, midőn a *Valenyágra-patakot* keresztül metszi utunk, — s rövid időn elérjük *Petrilenyt* s a vele összeolvadó *Zavoenyt*, ezt a két kis román falut, melyben a civilizatio nyomaira vallanak a kéményekkel ellátott és nagyobb alaku tisztességes házak. A kettős falunak 2 karcsu tornya van a falu ellenkező szélén, zsindegyes tetővel, veres, zöld és sárgára festve.

E kettős falunál egyesül a Fekete-Körösnek *részbenyai* és *vaskóhi* ága, s ezen egyesülés nem messze történik hozzánk a jobb oldalon, *Gyigyesen* falu mellett, a mely falut híressé fogja tenni a jövőben az a nagy gyógyhatású *hévforrás*, mely a varatyikon minden figyelem nélkül tengődik.

Alig érünk ki *Zavoenyből*, előbb a *ségystyeli patak*

siet keresztül utunkon, bele a *rézsbányai Körösbe*, minek előtte az még a vaskóhival egyesülhetne, hogy növelje annak tekintélyét; — majd elérjük magát a *Rézsbányai-Köröst*, melynek hidján átmenve *Stej* falut találjuk, egy kis román falut, egyszerű, de itt-ott jómódra mutató házzakkal, néhány sasos-kapuvál.

A fő utvonalon haladunk tovább, mely mindinkább közeledik a keskenyülő völgy délnyugoti oldalához. Midőn beérünk *Lunkára*, alig 2 házat hagyva el, szemközt velünk csinos és kényelmes uri lakás van, *főerdézi lak.* Ezen uri lak előtt balra, egyenesen keletre, kitűnő út tér el: ez a *rézsbányai ut.*

Mi azonban nem térünk le, hanem a baloldalról maradó erdészlak mellett, egy patak magas hidján át folytatjuk utunkat a fő utvonalon, — s midőn kiérünk a jobb módunak látszó faluból, balról elébb gyér, majd sűrűbb erdővel borított s itt-ott kopár oldalú hegyek szorítják közel utunkhoz a *vaskóhi Körösnek* füzesek által tarkázott termékeny szép völgyét.

A völgy mind inkább keskenyedik, összeszorítva a két oldali hegylánczatok által, de azért az ut mindezzel az egyenes völgy mélyében halad, akadály nélkül, mintha csak délibábos rónaságon igyekeznénk tovább csak néha akad egy-egy kis domb-kaptató, vagy lejtő. Az egész vidék oly szelid, mintha csak emberi kéz ültette volna be a hegyeket is. Kiálló sziklákat hiában keres a szem.

Elhagyjuk a hegy tövébe huzódott *Szerbestet*, melynek kis fatemploma regényesen kandikál ki egy szép hegyszorosból. Pedig nem minden nevezetesség nélküli kis román falu ez, mert lakói mind „szumány“

(felső ruha) készíttéssel foglalkoznak s e tekintetben híresek.

És becsületére válik e vidéknek, hogy csekély földjeinek művelése mellett minden falu híres valami *háziipar* készítéséről: így *Alsó-Verzár* — melynek fatornya magasan emelkedik itt a baloldalon *csizma* és *ásó* készítéséről, a mellette délre fekvő *Felső-Verzár*, — hol nagy mennyiségű *kőszén* van — *kés*, *kasza*, *kapá* készítéséről nevezeteseek. És ezen községek lakói aztán nincsenek is oly siralmas szegénységben, mint a hegyi román községek nagyobb része.

Az a *vaskóhi Körös* tulsó oldalán elterülő kis falu: *Sust*, magában nem bír jelentőséggel, — hanem ha a belőle egyenesen nyugoti irányba vezető kis közlekedési utat követnénk, mely gyönyörűen összehajló hegyek között egy pompás völgybe visz és *Brienynél* véget ér: fáradtságunk jutalmazva lenne, nemcsak a roppant hegyek közé rejtett *brienyi völgy* festői szépsége által, — hanem az által a nevezetes *forrás* látása által is, mely a hegy alól tör elő és zugva csörtet a sziklák közt azon hely felé, hol az egykori *brienyi vas-hámor* romjai s nyomai vannak.

Mi azonban csak folytatjuk utunkat déli irányban a fő útvonalon, hogy mihamarabb elérjünk *Vaskóhra*, melynek tornyai már kifehérlenek ott a hegyek lábainál.

Elhagyjuk a 88 kilométert, melynek jelző fája körül szép zabvetések terülnek el. A völgyből magaslatra kapaszkodik kocsink, s jobbról a hegy tövén most már egészen kilátszik *Vaskoh* fényes fehér bádogos tornyai-val, zsindelyes házaival.

Lefelé megyünk, utunk kissé délnyugati irányba ha-

jol, *Barestre* érünk, ebbe a csupa *kovácsok* által lakott zsindeyes házakból álló kis román faluba, — és csak a sok ágra oszló *vaskóhi Körös* nagy hidján dobogunk át és *Vaskóh* városában vagyunk.

Ha óránkra tekintünk, úgy tapasztaljuk, hogy alig több valamivel 3 órájánál, mikor Belényesből elindultunk, mely úgy lovainknak, mint az utnak becsületére válik.

XV. A vaskóhi vashámor.

Vaskóh. A magyar legény. A Kálvária-templomban. A kimpi és kollesti márvány. A vashámorban. A zuzda. Az olvasztó. A pőrölde. A buga-vas. A nyújtó. A hámosos. A hámor újra ébredése.

Nem szükséges sok kérdezősködés, hogy eltaláljunk a vaskohi vendéglőbe, mely egyetlen az egész városban, az utcza kanyarulat szögletében. Egy nem kellemetlen földszinti ház ez, melynek udvarát az országut választja el tőle; különben van egy szép nagy terme, melyet a *Casino* foglal el, egy ebédlője és egy vendégszobája. Így valami nagy kényelemre nem számíthat ugyan nagy utazó társaság, azonban a helybeliek szíves vendégszeretete minden hiányt kipótól.

Bátran bevallhatjuk, hogy habár két sort is betölt könyvtárunkban *Magyarország földirata*, mégis nagyon hiányos fogalmaink voltak *Vaskóh* városáról. Oh, a mi élelmességünk és számításunk nem terjed még annyira, hogy kincseinket, nevezetességeinket ismertessük, hogy aztán értékesíthessük is. Azok a jó bécsi *németek* már évtizedek előtt adtak ki *megyénkről* könyveket s a mi kényelmességünk még annyit sem enged meg, hogy azokat *magyarra fordítsuk*. Sok tudomány ágnak van még nálunk kicsire terjedő irodalma: de aligha van irodalmunkban valami hiányosabban képviselve, mint a *földrajz*, ez a *mindenkire nézve legfontosabb tudomány*.

Vaskóh nem egy sziklás zord vidéknek mogorva

fészke, melynek lakosai félénken kerülnek a nyílt tekintetet — a mint azt képzeltük —: hanem egy messze-nyúló szép hosszú szelid völgy barátságos végpontja, mely szerény, de kellemes külsőjével oly jámboran vonul meg a déli mészhegylánczolatnak, a *Ples-hegység* előfokának lábainál, s északról délre nyúló házsorai mintegy átölelve tartják azt. Még az a messzevidék felett uralgó „Kálvária hegy” sem büszkén, hanem csak áhitattal emeli fel a róm. katolikusok szép templomával koronázott fejét. A gyönyörű vidék látogatott központja oly megnyerő szelid jámborságában.

A fogadó előtt megállva, azon tanakodunk, hogy hová tegyük kocsinkat, nem látván kapuját a vendéglőnek.

— Tessék csak leszállani, a kocsis pedig hajtson be ide szembe az udvarba — mondja egy kellemes hang *alföldi* tiszta magyarsággal, kocsink mellett. Oda tekintünk. Egy erős izmos termetű, barna piros szép fiatal *legény* áll előttünk, lobogós gyolcs ruhában, bokkrétás pörge kalappal. Beszédbe ereszkedünk a legénynyel és végre is arról győz meg bennünket, hogy ő ugyan alföldi születésű s csak beköltözött ide, hanem azért van itt rendes lakos is vagy *kétszáz magyar*, holott az összes lakosok száma nem igen haladja meg az ötszázat. Mi pedig azt hallottuk, hogy Vaskóh lakosai mind románok, pedig hát a magyarokon kívül még németek is vannak.

Ez a magyar legény szerencsét hozott nekünk, mert rögtön elhozta hozzánk a s. szolgabíró, már pedig *Szőllősy Feri* nagy szerencse a mindent látni vágyó utazókra, mert a vidéket igen jól ismeri és szívélyességben páratlan; aztán hivatalos tekintélye biztosít bennünket az alapos vizsgálódhatások lehetőségéről.

Barátunk mindjárt rendelést teszen egy szekérről, mely elvigyen minket Kalugerre és Szohodolra. Mig a szekér megérkezik, épen elég időnk van arra, hogy *Vaskóh* városát és *vashámorát* megnézzük.

Vaskóh kellemes benyomást tesz az utazóra: majdnem kivétel nélkül zsindelyes házai széles utczáat hagyván maguk között, füzér gyanánt húzódnak végig szeliden a hegy tövén, — az utca egyik oldalán lassan csörge-dezik a *vaskóhi Körös*, egyik ága a Fekete-Körösnek, melyben hajdan *aranyat mostak*,¹⁾ melyről a mult század legjelesebb havi folyóirata a „*Mindenes gyűjtemény*“ így ír: „Valamint a többi Körösök, ugy ez is sok *aranyos homokot* hord magával, mint ezt a Görög nevezete is *Khryses* megmutatja.“²⁾ A város élénk központja a vidéknek, hová tömegesen sereglenek be a hegyi és völgyi lakók; — az a néhány bolt a piacon városias képet nyújt. Különben a város élénkítésére nagy befolyással van a kir. járásbiróság, szolgabiróság, csendőri és pénzügyőri állomás, postahivatal s a róm. cath. püspökségi uradalom tisztsége. A lakosság a római catholicus és a görög nem egyesült vallás között oszlik meg.

A róm. catholicus plebánia a Kálvária hegyen van, a *vasgyár* mellett, diszes fehér bádogos toronynyal. Bemegyünk a templomba, hogy megtekintsük azt a pompás oltárt mely *kollesti* és *kimpi márványból* van.

Kollest és Kimp két kis román falu, Vaskóhhoz közel, délnyugoti irányban, mindkét falu oly gazdag márványtelepekben, melyek évtizedeken át kiaknázhatlanok lennének, de a melyek most ott hevernek érték és

¹⁾ *Hunfalvi*: Magyar birodalom leírása. III. 131.

²⁾ *Mindenes gyűjtemény*, 1790. esztendő. IV. 129.

használat nélkül. Pedig az a *szürke, fekete, veres* és *tarka márvány*, legalább is huszféle változatban, melynek szépsége a lelket gyönyörködteti, keménysége tartósságát biztosítja: valóban megérdemelné a figyelmet. Ha más országban volna ily *márvány-telep*, egy pár év alatt a világ minden sirkő-raktárában s kőfaragó műhelyében látható lenne, — palota oszlopokat, templom oltárokat készítenének belőle és roppant vagyont halmoznána össze e valódi kincséből: mi pedig ott hagyjuk azt értéktelenül.

Hisszük azonban, hogy ha egyszer a *természettudósok társasága* meglátogatja e vidéket, a geologusok és minerologusok megvizsgálják e márvány telepeket s felismerik ezeknek kitűnő előnyeit szépségre és jóságra: a *kimpí és kollesti márvány* nem sokára diadalt fog ülni a világ piacon....

A templomból felmegyünk a Kálvária hegy csucsára, mely valami 100 láb magas, a honnan gyönyörű kilátás van a vidékre.

Aztán bemegyünk a *vashámorba*.

Egy *vasgyárnak*, valamint minden gyárnak alapos leírásához szaktudomány volna szükséges, — azonban ez nem azt teszi, hogy tehát a nem szakember ne fogjon a leírásba, — mert ha hiányos is valami ismertetés, úgy is többet ér a semminél. A nem szakember csak a hatást rajzolja, melyet valaminek látása benne előidéz, — felhívni kívánja a figyelmet valamire s ha leírásának meg van ezen eredménye, akkor célját érte. Az *utirajzoknak* ez a rendeltetése.

Mi is, midőn az előzékeny gyárvezető: *Jurovics József* kinyitja előttünk a gyár udvarának kis deszka-

ajtáját, nem a szakember fürkésző birálatával, hanem az utazó nemes kíváncsiságával lépünk be.

Azok a rakásba rakott vaskövek, melyeket alig *órányi távolságból*, három bányából szállítanak ide, azok a szénnel megtöltött felszerek, melyek előtt a kormos képű és ruhájú szénégetők most is rakják lefelé a szenet keskeny szekereikről: nem kötik le figyelmünket. Megyünk egyenesen a *zuzdába*, hol a víz által hajtott gépezet apróra töri a vaskövet, — aztán megyünk az *olvasztóba*, hol az apróra tört vaskő megolvasztatik; az olvasztás azonban időszakonként s nagyobb mennyiségben történik, mert nagyon költséges, — így egyszerre félévre, vagy egész évre valót is olvasztanak. Az innen kiszédett, nagy darabokban előjövő vas az ugynevezett *vastuskó*.

Bemegyünk a *pöröldre*. A pörölde tüzhelye egészen hasonló a kovács műhelyben levő tüzhelyhez. Ott a tüzes szén közé dobott vastuskót megtüzesítik, széneny tartalmától megfosztják, miközben hosszú nyelű fogóval igazgatják, forgatják, — a tűz egy víz által hajtott fúvóval élesztetik. Ez a *nyersvas* széttörve ezüst fehér s igen szép színű.

A pörölde mellett egy óriási kalapács áll, egy rop-pant *ülő* felett; a kalapács nyele egy kerékkel van összeköttetésben, melynek tengelye kimegy az épület hátsó oldalán keresztül a patakra, hol a víz nagy víz-kerékkel hajtja a tengelyt s ez a nagy kalapácsot.

Míg itt időzünk, épen elkészül a „*friss vas*“ s megindul a *buga-vas* kovácsolása. Kiveszik az egy lábnyi hosszú tüzes friss vasat a *pöröldből*, az üllőre teszik a nagy kalapács alá, egy ember, néha kettő is, hosszú fogóval fogja s igazgatja, ekkor egy emeltyű segítségével

megeresztik a vizet, a vízkerék megindul, forgatja a tengelyt, a tengely a belső kereket, ez pedig mozgásba hozza az óriási kalapácsot, mely a víz mérsekelhető ereje szerint gyorsabb, vagy ritkább egyhangu ütemben földrengető ütésekkel mér a *buga-vasra* óriási zajjal, az ember igazgatja a kalapács alatt a buga-vasat, hogy az négyszögletes rud-vassá legyen s midőn az már a meghatározott (20—30 centimeter széles) vékonyságra kinyult, akkor egy más eszköz segítségével 70—80 cm. hosszúságu darabokra vágják.

Az így nyert buga-vasat a *nyújtó* pöröldében ismét megtüzesítik s szintén víz által hajtott, de már sokkal kisebb kalapácsos kerék vassá, szántó vassá, kapává vagy ásóvá kovácsolják, melyeknek alakját szabályozó formákkal adják meg. A *kapagyár* egész külön épületben van.

A *hámoros*, midőn erős munkájához kezd, leveszi kalapját, keresztet vét magára, rövid imát mond, hogy az Isten segítse őt s adjon szerencsét. És valóban e pokoli zajban nem is felesleges egy kis égi védelemért folyamodni annak, ki a két leghatalmasabb elem: a tűz és víz erejét kormányozza egyszerre.

Ez a *vashámor* hajdan igen virágzó volt, már századokkal ezelőtt kitűnő vasat állított elő, azonban később kevesebb figyelembe részesítették az *ideiglenes* tulajdonosok; gróf Csáki püspök 1726-ban megújította,¹⁾ de azután ismét elhanyagoltatott; most azonban az annyi nemes és szép tettek által magasztalt és áldozatkész *Lipovniczky* nagyváradi püspök belátván ennek minden tekintetben fontosságát és czélszerűségét: ismét gond-

¹⁾ *Gombos* Dániel : Polgári élethez való Lexicon, I, 290.

jaiba vette és az 1882. évi május havában megkezdte működését a vashámor és pedig örvendetes eredménnyel, mert készítményei szakérők véleményei szerint jobbak és erősebbek a hazában talált minden más vasérczeknél s a stájer aczéllal egy rangban állanak, holott a helyreállítás után a kezdet nehézségeit még le sem győzte egészen.

A raktár megtekintése után köszönetet mondva a gyárvezetőnek szíves kalauzolásáért, azon őszinte óhajjal hagyjuk oda a gyártelepet, hogy megyénk jólétének s hazánk közgazdasági viszonyainak emelkedésére mihamarabb virágozzék fel a *vaskőhi vashámor*.

XVI. A szohodoli üreg vagy Campanésca.

A Boi-patak. Kerpenyét. Kristyorel vidéke. A hegy-tölcsér. A szohodoli templom. Szohodol. A kalugeri patak. A szohodoli üreg vagy Campanésca. Az üreg kapuja. Az üreg szélén. A mélység titka.

Vaskoh vidékének két nagy nevezetessége van: egyik a *Campanésca* vagy *szohodoli üreg*, — másik az *Isbuc* vagy *kalugeri forrás*.

Mielőtt azonban szekérre ülnénk, nem szabad el-mellőznünk a *Boi-forrásnak* megtekintését.

A *Boi-patak* nem tartozik a mindennapiak közzé. Az, hogy csatornába szorítva a *vashámor* számára egyedül adja a mozgató erőt, csak a patak vizének bőségére és az emberi leleményességre szolgáltat bizonytságot, — de hogy ha a patak folyásával szemközt megindulunk a parton a hegy felé, a patak medrében látjuk azokat a félelem nélkül viczkádozó *angolnákat*, melyek el-eltűnnek s ismét előusznak, — s azt a számtalan *pisztrángot*, melynek kedve telik abban, hogy szemközt vergődjék a víz folyásával, — és egy fél óra alatt elérünk a *patak forrásához*: akkor be kell ismernünk, hogy saját-ságos forrása van ennek a *Boi-pataknak*. A víz számtalan ereken egy sziklatömb aljából tör elő, oly erővel, hogy azt majdnem kiszökkenésnek lehet nevezni s oly nagy vízbőségben, hogy mindjárt a kiömlésnél már képes egy vizimalmot elhajtani.

Nem forrás ez, hanem csak folytatása egy pataknak, mely a hegy tulsó oldalán délről északra *Szohodolon* végig fut és a *szohodoli üregbe* beesve nyomtalanul elvész, hogy aztán egy titkos és hosszú földalatti utat megtevéen, áttörje a sziklák sötét ércz kebelét s itt a megszeliidült völgyben lássa meg ismét a szép napvilágot. Jaj, ha tudna beszélni ez a *Boi-patak*, mennyi sok csudás dolgokat mondhatna el utjáról, attól kezdve, midőn beesik a felséges *Campanésca* rejtélyes üregébe, aztán végig csörtet az örök sötét ismeretlen mélységben, míg egy roppant hegy-sátor óriási kebelén át medert váj magának s diadalmasan és fáradatlanul rohan ki a hegység nyugoti oldalán, — talán mert büszke arra, hogy az örök sötét üregben sem téveszté el követni a leáldozó nap irányát, vagy talán mert örül, hogy megszabadult az önalkotta roppant alaguttól s ismét láthatja a szabad természet világát.

A Boi-patak tehát a szohodoli üregbe befolyt pataknak kétségtelen folytatása és így mintegy kiegészítő részét képezvén annak, nagyon is érdemes a megtekintésre.

Mi sem sajnáljuk azt az egy órát, mit a Boi-patak forrásának vizsgálgatásával eltöltöttünk. Visszatérve Vaskohra, felülünk a készen váró szekérre, hogy megnézzük a világ legnagyobb szerű páholyát Szohodolon és a természet bámulatos csuda forrását Kalugeren.

Vaskóh-t a délrenyülő utcán hagyjuk el s egy gyorsan keskenyülő völgyben haladunk, melynek baloldalát vetések borítják, jobbról azonban már sziklás hegyek közelednek, melyeknek tövében nyulik el *Kerpenyét*, zsindeles házaival.

Kerpenyét közepén letérünk a délkeleti irányban haladó jó országutról, jobbra, egyenesen neki a hegynek, s a falut szétválasztó *Kristyorel* (Kis-Körös) patakon keresztül menve a sziklával borított közlekedési uton délre fordulunk s a hegy tövében igyekezünk felfelé a magaslatra, mogyoró bokrok között, melynek tetejét háromnegyed óra alatt érjük el. Ez a hegygerincz majdnem teljesen sík s szélessége megközelíti az ötven ölet. Felséges kilátás nyílik a vidékre! Mint óriási töltés veszi körül ez a magas hegygerincz azt a mély medenczét, melynek tuloldalából a meredek hegyek kiemelkednek, melynek egymásra torlódásán túl a Bihar szédítő magas csúcsa füstölög, — jobbról az összehalmozódott hegyek oldalából *Kristyor* temploma fehérlik elő, az *utolsó falu* *Biharmegyében*, melytől délfelé hajolva, itt a süveg alaku *Dobrinhegy*, hol a bihari és aradi határ érintkezik; balról lent a völgyben *Kerpenyét* egyszerű temploma, — mögöttünk a szohodoli hegyoldalak és völgyek diszló vetésekkel, — míg lábainknál lenn a szédítő mély medencze-völgyben buján tenyésző fűvön legelnek a lejtőre felkapaszkodó nyájak.

Tovább vonulva a magas hegyháton, melynek oldalait többnyire mogyoró bokrok borítják, jobbról egy pompás *hegytölcsért* veszünk észre, s habár nagy fáradsággal esik is leereszkedni a cserjés oldalon, szekerünket a hegygerinczen hagyva, hegymászó botunk és a cserje galyának segítségével lejutunk a „*dolina*” fenekére. Egy felséges *hegytölcsér* ez, művészileg alkotva, melynek alakja tökéletes kerek tölcsér, még pedig oly nagyszerű, hogy mig felső átmérője meghaladja a 200 ölet, addig fenekének átmérője alig 5–6 öl; pompás lejtővel vonul

ereszkedik le körül az oldala, melyen cserje is csak itt-ott van, egyéb helyen pedig tiszta, le abba a roppant mélységbe, melyet puha réti fű borít. Nyáron az eső, télen a hó és hóvíz roppant mennyiségben fut alá ide a szomszéd hegyekről és mégis az a temérdek mennyiségű víz az eső elállása után azonnal *eltűnik* s nem hagy egyéb nyomot maga után, mint a tölcserfenék nedves-ségét, — mintha csak nyílása volna alól, bádogtölcser módjára, melyet azonban hiába keresünk: a puha fű porhanyós földet takar ott. Sokan állítják, hogy az ezen tölcserben eltűnő víz a *Boi-patakon* folya ki a hegy tulsó része alól s tulajdonképpen ebből képződnék a *Boi-patak*. E féle *hegytölcser* — csakhogy sokkal kisebbek — valami 20 vonul végig a Szohodol és Kimp közötti völgyben.

Szekerünkre felülve, most már lefelé haladunk s nem sok idő múlva egy dombtetőn előttünk áll *Szohodol* fehér temploma, mely a vidéken a legszebbek közé tartozik, a mi a község vagyonos állapotára és vallásosságára mutat.

A templom mellett leereszkedünk a völgybe, hol a falu keletről nyugotra vonul; — hogy az egész falu két hosszú ház-sorból áll, azt már felesleges is megjegyezni, mert a völgyi román faluk mind úgy vannak s *Szohodol* 744 görög nem egyesült lelket számláló telivér román-falu. A házakról — melyek többnyire zsindelyesek s kéménynyel el vannak látva — és az udvarokról látni lehet, hogy a falu nem tartozik a szegényebbek közé s a sűrűn egymás mellé épített házak a polgáriásodás előhaladására mutatnak.

*Szohodol*t egy szép tiszta vizű patak — apró szik-

lás mederben — folyja végig: a *kalugeri patak*, mely a Kalugertől délnyugotra eső *Moma-hegy* lejtőjéből ered s magába véve a *kalugeri-forrás* időszakonként kiömlő vizét, végig futja Kaluger hosszú utcáját s úgy jön a keskeny völgyben végig nyúló Szohodolra, hogy ennek okos és okatlan lakóit táplálván, malmait hajtván kitünő üdeségű vizével, a Campanésca rejtélyes sötét üregébe rohanjon be.

A templom melletti völgyben hagyván szekerünket, jobbra indulunk, nyugoti irányban, gyalog végig az utcán, s bizony egy jó óránegyedig eltart, míg elérjük az utolsó házat: pedig a templom közepén van a falu hosszúságának. És a falu nyugoti végén levő utolsó háztól még épen 12 perczig megyünk, szép völgyi mezőn keresztül, midőn Szohodol és Vaskóh községek határvonalán elérjük *Campanéscát*.

Ha van valami elbűvölő látvány, mely nagyszerűségével lebilincsel: a *Campanésca* (Kimpanyászka) vagy *szohodoli üreg* ezek között az első vonalon áll.

Egy óriási szikla-üreg, melynek 20 ölet megközelítő magassága mintha művészi kezekkel volna oly tojásdad ivezetüre kirakva azokkal a sok helyen darabosnak látszó sziklákkal. — Egy isteni színházhoz méltó páholy, melyből a mythosi-kor Istenei nézhették a felséges termeszet művészi játékát. Egy roppant nagy homoru tükör, melyben az ember saját porszem kicsínységét, gyarló törpeségét látja. Egy gygások által készített pompás barlang, melynek homoru kapuja félkör ivezettől hajlik a földre, ürege pedig nem a föld alatt halad lefelé, hanem a külső ivezettől egyenes irányban sülyed le ember nem látta mélységig.

A barlang kapuja előtt szikla kövek közt igyekeznek, befelé a patak vize, — a baloldalon egy nagy vastag sziklaoszlop, ablak nagyságu nyílásokkal. Ide hatolunk át a vizen valami nehezen, s a sziklaoszlop nyílása épen elég arra, hogy átmásszunk rajta (bizony, van egy jó félöl széles) s ekkor a barlang-üreg szélére jutunk, mely a sziklaoszlophoz alig van egy ölnyire.

Most látjuk borzasztó nagyszerűségében az üreget, melynél szebbet a képzelet sem alkothat. Együtt mélység és magasság — kiálthatnánk fel a zsoltár íróval. Szédítő meredekségen állunk, hol egyetlen lépés még: biztos halál. Felettünk mintegy 20 öl magasra nyúlik a 12 öl széles szikla ívezet, — melyből homoruan indul befelé az üreg, mint egy teknő belseje, mint egy padmaly, mely legalább 15 ölre mélyed befelé s a homoru hátsó falat fekete sziklák képezik, melyek felülről lefelé nyúló rovátkákkal vannak ellátva, mintha hosszú időn keresztül víz mosta volna azokat. Aztán ezen fekete sziklák valami 25 ölnyire egyenesen nyulnak lefelé a mélységbe, itt lejtősen felénk indulnak s elvesznek a mélység sötéttségében; — lábainknál egyenesen le a kapu-ívezet egész szélességében egy borzadályos mélység, korom sötéttségben, mint a halál; — ennek nagyságát még senki meg nem mérte, — de a mélység roppant nagyságát bizonyítja, hogy a beledobott szikla darab 5—6 másodpercz alatt ér talajt, s még akkor is gördül és úgy loccsan a vízbe. Ily kísérletekkel tudjuk meg azt is, hogy a mélységben nagy álló víz, valószínű tó-medencze van, melyet elárul a beledobott szikla zubbanása; meg lehet, hogy csak ez a beömlő patak vájt medenczét magának a mélységben, mely patak előbb a barlang előtt szép

vizesést képezve, ölnyi szélességben s vastag vizsugarban zuhogva omlik be a szikla padról a roppant mélységbe, Ah, mily elragadó ez a végtelen üregben visszhangzó zuhogás! — Oly méltó zene a félelmesen szép nagyszerű képhez!

A bedobott sziklák kongásából azt lehet gyanítani, hogy az üreg lent a beláthatlan mélységben nyugot felé indul s ez igazolja leginkább azon feltevést, hogy a beomló patak a roppant hegység alatt keresztül furódva, Vaskóh felől mint Boi-patak lát újra napvilágot. A néphagyomány azt beszéli, hogy utazók kísérletet is tettek ezen patakkal, — nevezetesen ruczát dobtak be itt a barlangba s az a Boi-patak forrásánál kiuszott. Ez lehet mese, de lehet való is.

Talán idők multával fog valaki arra az örült vakmerőségre vetemedni, hogy lépcsőket vágatván a szikla falba, vagy kötélhágcsón megkísérli leereszkedni az üreg rettenetes mélyébe, — és hogy ha sikerül neki ez az Istenkisértés, akkor biztos adatokat fogunk nyerni az üreg belsejéről; — addig pedig csak tájékoztatlanul bámuljuk a *Campanésca* rettenetes szépségét és nagyszerűségét, melyhez hasonló alig ha van Európában.

XVII. A kalugeri dagadó forrás vagy Isbuc.

Kaluger. A kalugeriek. A barna kőszén. A márvány-hegy. Hegyi tájképek. A nyírfás dolinák. A völgy-kazánban. Az Isbuc. A barlang-üreg. A medenczék. A dagadó forrás augusztus 18-án. A víz-kiömlés. A visszafolyás. Egy ozsona az Isbucnál. A csodaforrás-fürdő. A második kidagadás. A fürdés. A víz gyógyhatása.

Miért nincs ház az Isbuc völgyében?

Elhagyva a felséges Campanéscát, visszatérünk Szohodolra s a magános templom melletti völgyben hagyott szekerünket felkeresve, hajtatunk szemben a víz folyásával a patak dőczögös medrében, délkeleti irányban.

Alig marad el mögöttünk Szohodol utolsó háza, már a 751 görög nem egyesült lelket számláló s 1385 láb magasan fekvő *Kalugeren* vagyunk, mely ez irányban *legszelebső faluja Biharnak*. A szegényesnek látszó nagy falu fa keskeny völgy hosszában a kristálytisza *kalugeri patak* két partján huzódik végig két sor zsupos és zsindelyes házával. Vallásosságára mutat az a veresre festett csinos templom a baloldali magaslaton, mely még a *török világban* épült valamikor.

Az egyszerű, hímezett szűk vászon ruhát, bocskort, szumányt, daróczt, nagy kalapot viselő lakosok többnyire barom-tenyésztéssel foglalkoznak, habár kevés szántóföldjeiket is mivelik. Iskoláról alig lehet szó is, olyan helyen, hol a valóban nagy tiszteletben tartott mindenható pap csak olyan gerendákból összetákolts

keskeny kis ablaku házban lakik, mint a többi közönséges román.

No de majd megváltozik ez az állapot, ha bányát nyitnak annak a gazdag *barna kőszén* telepnek, mely a falu határában elő jön s felismerik becsét annak a szép és tartós *márványnak*, mely a falu déli részén egy ropant nagy kerek hegyet képez, s kiálló szirtjeivel fenyegetni látszik az alatta elvonuló utat.

Igénybe vesz jó 20 perczet, míg végig érünk Kaluger egyetlen utcáján, déli irányban és elhaladva a jobbról maradó *márványhegy* mellett, azonnal egy szép bükk-erdőbe érünk be s itt folytatjuk utunkat déli, majd délnyugoti irányban.

Néha felérünk egy-egy tisztás magaslatra, a honnan elragadó kilátás van a vidékre. Előttünk felséges mély völgy, honnan fel-fel tévedez a legelésző nyáj kolompjának az erdő csendjét oly regényessé tevő hangja, — a völgy tulsó oldalán tisztás halmos hegyek, ezeken tul egymásra rakott erdős süveg hegyek emelkednek, — felettök sötét fellegek terülnek el s a fellegeken diadalmasan emelkednek felül a Bihar és Cucurbeta füstölgő kék csucsai, melyeknek teteje oly magas, hogy azt ritkán lehet látni, mivel többnyire köddel vagy felhővel van borítva.*¹⁾ Oly festői szépségű tájkép, melynek valósága a képzeletet felülmulja.

Eddig még az *acsucai* uton haladtunk, mely egyszerű közlekedési ut levén Kaluger és az aradmegyei Acsuva között, nem lehet csodálkozni, hogy ha nincs valami jó karban, de azért lószekérrel egészen járható. Elmúlt 40 percz, mióta a faluból kijöttünk s most elhagyjuk az

*¹⁾ *Gombos* Dániel: Polgári élethez való Lexicon. I. 289.

acsuvasi utat, balra letérünk, hol egy gyönyörű *dolindt* találunk, melynek tölesér mélyedését fehér haju, zöld lombu ritka ősi nyírfák borítják, — s a tölesér tulsó három oldalát egymásba fonódó égerfák titokzatos sűrű lombjai veszik körül.

Aztán mindjárt mellette másik sötét völgyön át balra egy panorámai szép völgy, melynek előfüggönyét fehérítő nyírfák, háttérét átláthatlan sűrű sötét zöld lombok képezik. Mi e völgy jobb oldalán haladunk s egy felsége-sen szép szomoru-nyiresbe érünk, hol bámuljuk a ritka nagyságu és szépségű nyírfákat, melyeknek vastag és magasra nyuló fehér törzsét oly szépen folylyák körül azok az egy-két öl hosszan lecsüngő vékony galyak zöld leveleikkel. Pompás előcsarnoka már ez annak a *természeti csodának*, annak a *rendkívüli tüneménynek*, mely tudósokat és nem-tudósokat egyaránt bámulatba ejt s meggyőz arról, hogy még nagyon gyarló az emberi tudomány és még most is *vannak csodák a természetben*, nagyszerűek, megfjthetetlenek.

Csak egy pár perczig megyünk még egy meredek lejtős óriási bükk erdőn keresztül, s az 1220 láb magasan egy réti puha füvel borított tiszta kerek völgykatlanba jutunk, melynek északnyugoti oldalát kis patak futja keresztül, — s az óriási fákkal körülvett pompás kis völgykazan északi szegletének tartunk, hol az egyetlen kis sziklatömeg látszik, mely mellett czifra magas kereszt áll: itt van a *kalugeri időszaki forrás*, vagy az ugynevezett *Isbuc*, mely Kalugerhez egy órányira van, s a Bihar hegység legnevezetesebb s legvonzóbb természeti tüneménye.

A szikla felé közeledve vesszük észre, hogy az a

szikla gyanánt fehérülő tömeg felső része tulajdonképen földomlás, melyet a lejtőt borító bükkfák vastag gyökerei tartanak fenn, s ez mintegy ívezetet képez a szikla felett, melyben a *barlang nyílás* van.

A barlang belső ürege, hová nagy nehezen lehet bemászni, lejtősen megy befelé valami 2 lábnyira, fél öl széles alapon ugyanily magasságra emelkedik s teteje csucsban végződne, ha egy kiálló sziklakő szabálytalanlanná nem tenné azt, s belső sziklafala mellett jobbról egy hirtelen elhajló nagyon keskeny kis üreg vehető észre s a fal töve homokos-sziklaporos, különben egészen üres. A belső üregből jobbról-balról mészsziklák indulnak ki s a külső üregnek világosság felőli oldala gyönyörű lecsüngő mohával van befedve. A külső üreg hosszúsága alig 2 lábnyi, mely 2 lábnál valamivel nagyobb szélességben fél ölnyi magasra emelkedik. Ezen külső üregből egy-egy lábnyi széles, ölnyi hosszú csatorna vezet egy tulsó oldalán felfelé emelkedő két láb széles, 4 láb hosszú és 3 láb mély kisebb mohos *kőmedenczébe*, melyből egy másik csatorna a nagyobb medenczébe vezet, honnan aztán az ölnyi magas sziklafalon omlik alá a víz az *alsó medenczébe*, a hol a sziklakövek közt folyást vesz magának s mint patak halad tovább. A felső medenczékben, melyeket nyugatról majdnem ölnyi magas egyenes sziklafal határol, csak a forrás kiömlésekor van víz, de az alsót folytonosan táplálja a sziklapad alól szünet nélkül csörgedező víz.

Épen *augusztus 18-ka*¹⁾ van ma, és száraz, derült idő, a mit csak azért szükséges felemlíteni, mert a vízkiömlésre vonatkozólag az *évszak* és az *időjárás* nagy

¹⁾ 1883. évben.

befolyással bir. *Tavaszon és nedves* években a forrás nemcsak *több vizet* önt ki egyszerre, hanem *gyakrabban* is, vagyis kevesebb időközök alatt, — s minél *szárazabb az időjárás*, annál *ritkábban* és *kisebb mennyiségben* történik a kidagadás; — sőt némelyek azt is állítják, hogy télen *novembertől márcziusig a kiömlés teljesen elmarad*.

Midőn a medenczéhez érünk, sem a külsőben, sem a belsőben nem találunk semmi vizet, valamint a barlang-üregben sem, — azonban a talaj nedvességéből bátran következtethetjük, hogy a víz csak most takarodott el s a kiömlés kevéssel előbb történhetett.

Beülünk a belső üregbe, hol a *belső sziklafal tövén* látszik valami *ujjni vastagságu álló víz*, s a legnagyobb figyelemmel és csendben várakozunk a természet csodás tüneményére.

A legsiketebb csend van az üregben, a legkisebb nesznek sincs árnyéka sem, úgy hogy szívünk dobogásáról bátran számíthatnánk az időt.

Harminczegy perczet mozdulatlanul tölteni egy szük sziklaüregben sarkon ülve, büntetésnek is beillenék, — de a szenvedélyes vágy, látni egy *csudás tüneményt*, elefejteti velünk a test létezését, csak a lélek működik most, — az izgatott léleknek pedig minden figyelme ott összpontosul a legbelső sziklafal vizes tövén és keskeny kis sötét üreg-nyílásán.

A mutató épen egy percczel haladja meg a félórát, melyet éber várakozásban töltünk, midőn abból a *kis belső sötét üregből ritka gőz száll ki a legkisebb zaj nélkül* és a *legmélyebb csendben* a *belső fal tövén* levő *kis víz megmozdul, minden nesz nélkül emelkedik* oly gyorsasággal, hogy alig van időnk kiugrani a külső üregbe és

oly zajtalan, hogy a kristálytisztá viz legkevésbé sem zavarodik meg. *Egy másodpercz mulva szuszogáshoz hasonló gyöngye hörögés hallik ki az üreg belsejéből*, bizonyságául annak, hogy a viz egy földalatti utat tesz meg, minekelőtte a barlangba érne, — ezen gyöngye hörögés azonban nem tart tovább egy *félpercznél*, a belső üregből már nyomul kifelé a viz a külső üregbe, — a belső medencze *nyugoti sziklafala alatt erős szuszogás* hallik, mely tart néhány másodperczig, mialatt a külső üregből a csatornán át a belső medencze megtelik, ebből átszap a szép tiszta viz a külső medenczébe és ez mind oly gyorsasággal történik, hogy *a viz emelkedésének kezdetétől három percz alatt mind a két medencze telve van vízzel*, valami *félöl magasan s tartalmaz vagy 25—30 akó vizet*. A három percz elteltével, vagyis a *kiömlés bevégeztével* azonnal a külső medencze vizének egy része a sziklapadon aláhull az alsó medenczébe, mint szép víz-esés, — a belső medencze vize pedig *elkezd vissza folyni a barlangba erős hörögés között* s utánna a *külső medencze* vizének egy része is, úgy hogy a *barlangból kiömlő összes víznek több mint fele-része ismét vissza foly a barlangba*. Ez a *visszafolyás* a kiömlésnél sokkal lassabban megy s 11 percz telik el, míg a medenczéből és az üregekből a *viz egészen eltakarodik* s nyomául csupán a sziklák nedvessége marad.

Ki saját szemeivel nem látja, alig hiheti el ezt a *természeti csodát*, különösen azt a kimondhatatlan gyorsaságot mely alatt a viz *kidagad* és ismét *elapad*.

Bevárunk egy *második kiömlést* is. Megnézzük óránkat: 5 óra egy perczcel mult csak, midőn a medenczék és üregek üresen maradtak. Tudjuk, hogy hamar nem

tér vissza a forrás, azért nyugodtan hozzá ülünk a szalonna sütéshez közvetlen a medencze partján s csapunk egy olyan ozsonnát, melyet a hegyi levegő izletesebbé tesz a francia szakács minden tudományánál, — aztán arra a legmagyarabb ételre a nyárson süttött és piritos kenyérre csurgatott *sült szalonára* iszunk abból a kiömlő felséges *forrásvizből*, melynek üdítő hatását még hires borivók sem tudnák eltagadni, — melyen nincs mit csudálni, ha tudjuk, hogy az a föld mélyéből gondolat gyorsaságával *kidagadó víz* a legkellemesebb forrás víz, minden mellékiz nélkül s közönséges hőfoka 9° Celsius.

Ez idő alatt 3 beteg ember érkezik hozzánk *Arail-megye tulsó széléről*, kik eljöttek ide a „*csodaforráshoz*“ a „*szent vízhez*“, meggyógyulni. Közülök a legöregebbik levetkezik, csak az illem által követelt ruhát hagyja magán, (nem sok dolga van a vetkezéssel, legfeljebb a bocsor lefűzése vesz időt igénybe), hogy aztán a víz megindulásakor felhasználhassa a rövid gyógyulási időt, s azonnal állhasson a vizesés, alá még pedig *háromszor* egymás után, mert csak így használ.

Már 40 percz mult el a víz eltünése óta, így nem késhet soká. Figyelve ülünk tehát le a barlang szájához s csakugyan nem is kell várnunk csak 2 perczet: a víz előhírnöke a *gőz megjelen az üregben, a víz megdagad, a mélység hörög, az üregek, aztán a medenczék megtelnek s egy és fél percz alatt már a víz kezd is visszafolyni a barlangba*, — midőn 5 és fél perczig folyt befelé, erős *hörögés* hallig, mely 10 másodperczig tart, ekkor ismét csendes lesz minden, — az *összes víz most is 11 percz alatt takarodik el zajtalanul*. Ezen *második kiömlés* már

sokkal gyengébb az elsönél, — de az rendesen úgy van, erős kitörés után gyengébb következik, s minél hosszabb szünet után jön elő, annál erősebb, — néha csak 10 akó viz ömlik ki, máskor meg 40 akó. A kiömlési idő is bizonytalan, a legkevesebb 16 percz, sokszor azonban órákig, sőt napokig is el lehet időzni anélkül, hogy csak egyetlen egy *kidagadás* volna látható.

Midőn elkiáltottuk magunkat, hogy dagad már a víz, az öreg oláh keresztet vetett magára, hirtelen lerugta magáról még azt az egy vászon ruhát is, oda rohant a külső medencze szélén álló nagy czifra és felírásokkal ellátott nagy kereszthez, megölelte s megcsókolta azt, és akkor beugrott az alsó medenczébe a vizesés alá s már a vizsugár omlott kopaszodó fejére, midőn még mindig vetette magára a keresztet, aztán egész testét elfedte a vizesés mintegy 5 perczig, mikor a vizesés elapadt: — ekkor az öreg kiszállott a medenczéből, felvette ruháját s leült, hogy ismét bevárja a „*szent-forrás*” kiömlését, mely csak úgy használ, ha valaki háromszor egymás után fürdik meg így benne, s addig másnak nem szabad alá menni.

Nemcsak a faluban, hanem messze vidéken is az a hír van elterjedve, hogy ez a csodaforrás gyorsan meggyógyítja a *köszvényt, sebeket, daganatokat, bőrbetegségeket*. Épen azért valóságos népvándorlás van ide sokszor, nagyon messze vidékekről is. Maga ez az öreg beszéli, hogy egy Szent-György napkor, mikor ő itt volt, „*25 tűz volt e völgyben,*” vagyis 25 csapat ember volt itt. Ilyenkor aztán nagyon nehéz a sort megtartani, azért még a medenczékbe is feküsznek. Sőt egyszer egy leány megkísérlette, hogy magába a barlangba ült be, azonban

a szent forrás megbosszulta ezt a gonoszságot, — mert a barlangban senkinek sem szabad megfürdeni: a leány elkezdett vérezni és meghalt.

Az egész völgyben nincs egyetlen sátor vagy kunyhó, nem hogy ház volna. Néhai *Szaniszló* Ferencz, a sok érdemeket szerzett nagyvárad püspök, évtizedekkel ezelőtt építtetett volt ide egy házat, — s ez időtájban történetesen a forrás heteken keresztül nem dagadt ki. A különben is babonás románok a vidéken ezt arra magyarázták, hogy a *csuda-forrás* szelleme megharagudott, a miért az ő szent völgyét, az ő templomát emberi lakkal megszentelteleníteni merték: azért haragjában elapasztotta a forrást és nem engedi kidagadni betegek gyógyítására. Azért neki dühödtek a rajongók egész csapattal, szerte-szét rombolták a völgyi házat, úgy hogy annak nyoma se maradjon, — akkor készítettek egy nagy keresztet, kihozták a faluból a papot, felállították ide a külső medencze szélére a keresztet a szellem kiengesztelésére, felszenteltették azt a pappal nagy vallásos ünnepélyességgel, és akkor ismét megindult a víz, kidagadt a szent forrás. A forrás szelleme ki lett engesztelve, s nem rekeszti el többé a gyógyító vizet a betegektől.

Azóta aztán még beszélni se próbáljon valaki építkezésről, mert bizony nehezen menekülne meg a rajongók kezéből.

Pedig hát mégis jó volna itt ebben a felséges völgyben, a csudaforrás közelében egy pár épület, mert nem lehetetlen, hogy annak a föld mélyéből ily *tüneményszerűleg kidagadó s ismét visszatérő viznek* csakugyan van valami *gyógyereje*. Talán most már a román atyafiakat

is fel lehetne világosítani, hogy a forrás szelleme nem lenne olyan önző s elszivelné, hogy völgyébe néhány lakház emeltessék, mely több beteget, tudós és nem-tudós utazót vonzana oda s a szellemnek bőven alkalma nyílnék csoda-vizének ismeretét nagyobb körben terjeszteni. És ez megyénknek s e vidéknek is előnyére válnék.

A második kiöntés után még 25 perczig időzünk a forrásnál, a nélkül, hogy a kidagadásnak előjelei mutatkoznának. Ekkor összeszedjük kevés podgyászunkat s vissza indulva Vaskóh felé, azzal a meggyőződéssel vesszünk búcsut a pompás völgytől, hogy nemcsak Bihar-megyének, de Magyarországnak sincs nagyobb természeti csodája, mint a *kalugeri dagadó* vagy *időszaki s magába visszatérő forrás*, vagy az ugynevezett *Isbucu*¹⁾....

¹⁾ Utazók beszélik, hogy *Tornamegyében* Jósafőn is van az Isbucchoz némileg hasonló forrás, mely időszakonként önt ki, de az még sem *magába visszatérő*; — *Borostyánkőn* pedig (Pozsonym.) van egy *eltünő patak* — Azonban sem egyik, sem másik nincs ismertelve bővebben.

XVIII. A fonáczaí barlang.

Vaskóhról vissza. A rézbányai ut. Kimpányon. Fonáczaí. A szürkalló és a kallós. A fonáczaí barlang útja. A hegy oldaláról. A fonáczaí barlang. A portale. Az előcsarnok. Az 5 fülkés terem. A Dóm. A nagy folyosó. A dísz-csarnok. A rovarok sirja. A tündéri várrom. A fehér tündérterem.

Igen kellemes s csendes éj után elég korán felébredtünk a *vaskóhi* egyszerű de tiszta vendéglő egyetlen külön szobájában, tekintve, hogy éjfélre járt már az idő, mikor bevégeztük a pompás lakomát, melyet D. Gy. szolgabíró kedves családja körében rendezett tiszteletünkre, mikor az estve, alkonyat után visszatértünk az *Isbuc*-tól. Kocsisunk sem váratott valami nagyon soká magára, úgy, hogy hét órakor már át is zörgött szekerünk a dobogó hídon s hátunk mögött hagytuk a csendes és kellemes *Vaskóh* barátságos házait, s Baresten keresztül visszatérünk azon az uton, azon a szép völgyön, a melyen jöttünk, egészen Lunkáig, hol a *rézbányai* ut eltér.

Lunkán az erdőszlak mellett letértünk s keleti irányban, nyír-bokrok között vezető jó uton haladunk, egy fensíkon, mely mellett mindkét felől dombos völgyek terülnek el, s minél tovább megyünk kelet felé, annál szebb a vidék. Előttünk délre vonulva emelkednek a Bragyet, Mogura, Bihar és Cucurbéta fellegeken felüljáró csucsai, — balról a hegy tövébe huzódó Szegyest község felett a pompás *petrószi havasok*; — alant egy alacsony

nyabb erdős hegygerincz lábainál Herczest falu házai nyúlnak el unalmas hosszúságban.

Kissé délre hajolva, nagy kerek völgybe érünk, hol már hátunk mögé is kerülnek hegyek, hogy festői szép legyen a vidék; egész környezetében a völgynek az 5—6 vonalban egymás mellé, vagy egymásra halmozott erdős hegyek, melyeken csak itt-ott van egy kopár folt: oly pompás keretet szolgáltatnak nyir-bokrok közt vezető utunknak.

Meredek lejtőn a fensikről leereszkedünk a *részbányai Körös* völgyébe, s a völgyben össze-vissza futkározó viz köves medrén átmenve, *Alsó-Kimpányt* érjük, hol a sok zsindelyes ház a lakosok vagyonosabb és miveltebb állapotára mutat, — ezt mutatják a házakon levő kettős ablakok, az utcza hosszában levő csinos kerítések is. Kellemessé teszik az udvarokat azok a nagy diófák, melyek árnyat borítanak az utczára. Még ruházatjukról is megtetszik ezeknek a románoknak, hogy mint fuvarosok (kivált zsindelylyel) sok miveltebb vidéken megfordulnak.

A hol az első, ott az utolsó — mondja az *Irás*. Mi is a falu utolsó háza mellett mindjárt ott találjuk *Felső-Kimpány* első házát. A két község teljesen egymásból foly és ha arra a faluvégi bitóra fel nem volna írva a falu neve (mit dicsérőleg kell felemlitenünk a *vaskóhi szolgabírói szakasz* minden falujáról,) bizony észre sem vennénk, hogy ez meg már *Felső-Kimpány*, — annyival inkább nem, mert a házak építkezési modora ugyanaz itt is, az ablakok itt is a ház végén s oly közel vannak egymáshoz, hogy csupán egy lefelé nyúló gerenda választja el azokat. A *felső-kimpányi* (szintén román nép

töbnyire *cserépedény készítéssel* és *zsindely-horzsolással* foglalkozik, s tisztelettudását jellemzi, hogy midőn az utcaajtóban kinn ülő csoportok előtt elhaladunk, mindnyájan felállás által köszönnek.

A falu közepén balra tér el a *szegyestyeli ut*, melyet azonban mi nem követünk, csak a fő utvonalon maradunk. És alig hagyjuk el Felső-Kimpányt, a Körös balpartján haladva mindig, minekelőtte jól szétekkinthetnénk a hegyes-völgyes vidéken, már *Fonácza* faluban vagyunk.

Fonácza gör. keleti románok által lakott falu hosszú utcája is a magas hegy déli lábainál két házsorral nyúlik végig az országut mellett, végig hasítva a csonka füzések közt. folyó Körös által, s azok a jó zsindelyes házak, csinos kerítések, sasos-kapuk, szép gyümölcsös kertek, különösen az a nagy iskola: azt mutatják, hogy Rézbánya közelléte nagy hatással van erre a *zsindely-horzsoló* népre. De nem mindnyájan zsindely horzsolással foglalkoznak a fonáczaiak sem, hanem *szür-posztó készí- téssel* is. Ezért van itt a falu közepe táján ez a *szür-kalló*.

A *szür-kalló* nagyon egyszerű kis faépület, melyhez a hajtó erőt a Körös vize szolgáltatja, egy vizimalom kerék segédelmével. A megfont és összeszótt gyapjut elhozzák ide, 2 óráig hideg vízzel öntözik, aztán 2 napig meleggel s utánna egy napig ismét hideggel; mikor így már a hideg és meleg hatása alatt meglehetősen megsűrűdött a szövet, egy kettős vályu-módra kivájt széles gerendába helyezik — mely 3 van egymás mellett, — egy-egy vályuba 2—2 emeltyüs kalapács szolgál, — s midőn a vizet a külső kerékre ráeresztik, ez a tengelyt forgatja, a tengely az emeltyüket, ezek pedig a kalapácsokat emelgetik, s a visszaeső kalapácsok verik az alat-

tok levő szövetet. Ezen munkálat itt rendesen 6 napig tart s akkorra teljesen kész a szűr-posztó, csak meg kell szárasztani ott a gyepre kiterítve. És eljönnek a *szerbesti szürszabók*, hogy elvigyék és „szumányt” készítsenek belőle.

A kallós mester elébb sehogy sem akarja megindítani az egyszerű gépezetet, melyet csak közeledésünkkor állított meg, — de midőn biztosítjuk, hogy nem jelentjük fel a földesuri püspökségi tisztségnek — melytől elfelejtett a mester engedélyt kérni ennek a *szűr-kallónak* felállítására — csak akkor bocsátja meg a zsilipeket és mutatja be a szűr-posztó *kallás* egyszerű eljárási módzatát. A borraivaló aztán, melyet távozásunkkor kérges markába nyomunk, teljesen meghozza bizalmát, — bezeg hí most vissza s ráeresztené most már a vizkerékre akár a Dunát is, — s midőn sietős utunkkal indokoljuk távozásunkat, az áldásosztogatásban gazdag román nyelv egész özönét zúditja utánunk s kér, hogy menjünk be máskor is.

Felülünk szekerünkre, melyet az idő alatt kíváncsi tömeg vett körül, ostromolván kérdéseivel a kocsist kilétünk, szándékunk és uti czélunk felől, s elhagyjuk a falut.

A falu szélső házához 4 percznyi távolságban a baloldali hegy tövében egy *sövénynyel bekerített térség* van, mellette *nagy diófák* borítják a mezőt. Szekerünket megállítjuk a kerítés végénél, egy óriási diófa árnyában, --- s gyalog indulunk a *fonáczai barlanghoz*.

A kerítésen belől jó gyaloguton haladunk a hegyoldalban, a kerítés mellett s 5 percz alatt egy csevegő kis patakhöz érünk, mely délkeleti irányból oly széles jó kedvvel siet lefelé a Körösbe. Ezen kis patak jobb partján vezet utunk egy *diófákkal beültetett* kellemes szük

völgyben, melynek keskeny határát a két oldalt meredeken emelkedő szép bükkös hegyek képezik.

Nyolcz percz mulva keresztül megyünk a kedves patakon, utunk felfelé indul a hegy oldalán, mind meredekebbé válik, úgy hogy még a jó uton is sokszor meg-meg állunk. De nemcsak az elfáradás okozza ezt a megállást, hanem az a gyönyörű kilátás, mely a magas hegy-oldalban kapaszkodó út egyes pontjairól elébünk tárul. Balról roppant mély völgy, tul rajta óriási süveg hegyek, erdővel koszoruzott csúcsokkal, — jobbról magas hegy, melynek lombos fái lefolynak jó szekérútunkra, hogy árnyékot nyujtsanak a hevesen sütő nap sugarai ellen, — szemközt velünk egy pompás süveg-hegy.

Tovább haladunk, mindig meredek uton felfelé. Ismét, meg kell állanunk hogy megtekintsük ezt az újabb festői tájat. Körülöttünk a nagy kíséretet képező *fondczai* bocskoros gyermeksereg festői csoportozatban hever le a zöld füre, kiálló sziklára, — felettünk egy csudás régi korú, ősi *iharfa* terjeszti szét szabályos, ernyő-módra felfelé törekvő ágait, — jobbról az átláthatlan erdő, — balról szédítő meredeken foly le a sötét erdő a felségesen szép mély völgybe, melynek messze terjedő tiszta zöld pázsitján fehér juhnyáját legeltet a pásztor, botja végére akasztva nagy lompos bundáját, — és hogy a nyáj csengettyüinek ábrándos összhangja még kellemebb legyen, oly mélán furulyál, — a völgy tulsó oldalán a magas hegyből óriási csúcs emelkedik fel, — szemközt velünk alacsonyabb sátor-hegyeken tul 4 roppant csúcs vegyül a felhőkbe.

Tovább, tovább, a cél felé!

Egy fátlan térség terül el előttünk a jobboldali he-

gyen, — ezen tisztás lejtőre gyalogút kanyarodik fel. Követjük ez utat, mely csakhamar az erdőbe ér s ott még 3 perczig haladva déli irányban felfelé, egy óriási diófa mellett elérjük a *fonéczai barlangot*, melyet a jámbor románok *Pestere-Bulszuluj*-nak, vagyis *Óriások-barlangjának* neveznek.

A *fonéczai barlang* tehát alig van távolabb egy *félórai járásnál* *Fonécza falu* utolsó házához s útjának meredeksége eléggé kitűnik, ha tudjuk, hogy a völgytől a barlang 300 láb magasan fekszik, míg a tenger színe feletti magassága 1863 láb.

A barlang nyílását csak akkor vesszük észre, midőn elébe érünk. Nagyon keveset ígérő sziklahasadék, szikla-nyílás ez, mely észak-nyugotra néz és dél-keleti irányban vezet be a föld mélyébe. Az északról délre emelkedő *portale* 6 láb magas s 27 láb széles; — a nyílás felett 2—3 öl magas egyenes sziklafal emelkedik, melyről vad bokrok szomorú ágai csüngenek alá, hosszú galyaikkal bekandikálva az üregbe, mintha kívánnák látni a bent levő világot, az ismeretlen rokon-növényzetet.

És volna mit látni, mert azok a leomlott szikladarabok s azok a falak, honnan leomlottak, ott a nyílás kezdetén, valamint bentebb a falak és oszlopok, pompás barlangi növényzetet tenyésztenek.

A nyíláson belépve, egy elég tágas — két öl széles — előcsarnokba lépünk, melyet nem mondhatunk valami tisztának, mert azok a pásztorok az idő viszontagságai elől ide szoktak menekülni juhaikkal s ennek nyomai nagyon is észrevehetőek; az előcsarnok belső vége pedig kőből és galyakból készített kerítéssel el van rekesztve, hogy a juhok és kecskék be ne tévelyegjenek a barlang-üregekbe.

Az előcsarnokba két üreg nyúlik: jobbról és balról.

A jobb oldali terem 17 lépés széles s ugyanilyen hosszú, de nincs más nevezetessége, csak hogy 5 kis fülkéje van, mintha megannyi lovagszobor számára volna kimélyítve. Az egész terem alacsony s nem érdemel hosszabb időtöltést. Azért hamar itt hagyjuk ezt s visszamegyünk az előcsarnokba s innen a baloldali terembe.

A baloldali terem bejáratánál egy leszakadt nagy szikla-darab teszi kényelmetlenné a bejutást, mely szikla-kövön következő felírást lehet kibetűzni:

„Petényi Salamon és Kovács János által megvizsgálatott 1854.”

Mellette mindjárt egy nagy cseppkő-kúp, a mely felett pompás redőzetek csüngenek alá a boltozatról. Előkészítés akar ez lenni annak a *Dómnak* szépségéhez, melybe innen lépünk.

Egy alig 18 lépés széles *kerek kupola*, mely lefordított tölcser alakban 47 láb magasan emelkedik felfelé a beláthatlan sötétségbe, — a szűkülni kezdő kupolát itt-ott *cseppkő oszlopok* tartják, s egészen körül aláfüggő *redőnyök* szegélyezik. Baloldalon egy elragadóan szép *vízesés* mellett mellékoltár, felséges diszitményekkel, — melyet *kettős cseppkő-oszlop* választ el attól a ragyogó fülkétől, mely gyönyörű csipke-függönyeivel úgy hasonlít *Krisztus koporsójának* megszentelt helyéhez, — s hogy annál teljesebb legyen az áhitat, — a két oszlop között a megfeszített *Idvezítő képe* néz le reánk szelid fájdalommal.

Innen egy nagy terembe lépünk, mely 38 lépés hosszúságban csak előcsarnokát képezi a barlang *legnagyobb és legszebb csarnokának*. Közepén egy nagy *stalagmit-*

gömb, melyet sok kis apró vesz körül, mint pásztort a nyáj. Jobb oldalon egy árkot veszünk észre, a melyben *régi csontok* találhatnak. Balról egy kis felfelé vonuló szűk oldalfolyosó, hol egy pompás *megkövesült vizesés* függ le a falról, melynek kristály fényében vissza verődik a fáklya fénye, fokozódva a *fehér cseppkő-fal* ragyogásától. Oly szép hely ez, nem csuda, hogy az apró *barlangi rovarok* (a *Pholeuon leptoderum*) itt választottak maguknak kedvencz tartózkodási helyet.

A nagy teremből a barlang legérdekesebb részébe jutunk, egy 257 lépés hosszú és 40—50 lépés széles roppant *csarnokba*, melyet a természet művészi kezekkel díszített fel a gyarló ember álmétkodtatására és gyönyörködtetésére; itt vannak összehalmozva a barlang *műkincsei*. Egy számtalan apró cseppkövekből alakult torlasz majdnem egészen keresztül elzárja a *főfolyosót* s némileg nehezíti a tovább haladást, pedig vétek volna előre nem menni. Mindjárt a torlasz mellett balról egy felséges megkövesedett *vizesés* alatt *oldalfolyosót* találunk, melyben egy 5 láb magas, 2 láb széles átmérőjű *kristályfényű*, *hófehér stalagmit* hirdeti, hogy mily nagyszerűen szép volt ez a barlang egykor, midőn füst nem fogta be a fehér köveket, s mily nagy számmal lakták ezt a barlangi *rovarok*, *bogarak*, *pókok*, melyeknek hullái ott kövesedtek meg a *cseppkő oszlopban*, hol az egész országban egyedül itt található téhely röpüek, az *Anophthalmus* és a szép *Pholeuon leptoderum* (hosszucsápu *odorász*¹⁾ csudás alkatait szemlélhetjük.

A csarnok teteje, fala és talaja szebbnél szebb alak-

¹⁾ *Mocsáry Sándor*: Jellegző adatok Biharmegye téhely-röpüinek ismeretéhez. Természettudósok 1869. évi évkönyve. 313.

zatokkal van díszítve; midőn pedig már 147 lépést haladunk előre: egy tündéri *várrom* áll előttünk, felmagasodó csonka tornyokkal, roskadozó falakkal, mintha ábrándos tündérek lakták volna — és mintha a vár ura oszlop-soros csarnokot épített volna, hogy azon hozza haza szívenek kedveltjét; ezen várból a legszeszélyesebb alaku *oszlop-sorok* vezetnek végig a barlang e díszcsarnokában, — közben egy-egy rombadőlt *vár*, egy-egy csonka *síroszlop*, mintha a várban elhullott hősöknek emelte volna a kegyelet. És ez a szép, ez a felséges út egy képzeletet tulszárnyaló *kupolába* vezet, — egy ábrándos szépségű, elbűvölő *szentélybe*, melynek gyönyörű *szószélcét*, hatalmas *orgonáját*, áhitatos *oltárát hófehér oszlopok* tartják, — az egész kupola *hófehér*, pazarul felékesítve oly pálma és egyéb elragadó szépségű díszítményekkel, festői faragványokkal, redőzetekkel, függönyökkel, milyen szépet csak isteni lehellet alkothat. És hogy a szentély öröklámpája se hiányozzék: a fehér cseppkőből álló *oltár felett* egy óriási tölcser-alaku *csillár*, egy *fehér cseppkő* függ, mely folyton működésben van, aláhullatván hideg cseppjeit a *fehér oltár*ra, hogy növelje annak nagyságát és szépségét. És ez az egész *kupola* megvilágítva a fáklyák lobogó lángjával, oly bűvösen tündöklik, hogy alig tudunk megválni az elragadó látványtól.

Az összehasonlitgatások szándékos kerülése mellett is be kell vallani, hogy egyetlen barlangnak sincs szebb része, mint e *tündér terem*....

Szinte rossz hatással van reánk, midőn a *tündér termen* keresztül egy alig 4 láb magas szűk csarnokba jutunk, az utolsó földszinti csarnokába a barlangnak, mely egy kis szűk torkolatban végződik.

Innen visszatérünk a *tündér terembe*, egy tekintetet vetünk még az ámulatos szép díszítményekre, végig jövünk az oszlop-csarnokon, várromok, tört síroszlopok mellett, s azon meggyőződéssel hagyjuk el a több mint egy századdal már előbb ismert barlangot, hogy habár nem vagyunk is egy véleményben a régiekkel a felől, hogy ez a *fonáczaai barlang* földalatti összeköttetésben volna a *tordai hasadékkal*: de minden esetre nagyon megérdemli az utazók látogatását és a tudósok vizsgálódását, mint megérdemelte a *mult században*, midőn Nedeczky Elek Bécsben 1774-ben külön *monográphiát* írott róla, mely *első barlang-monographia* volt az osztrák-magyar birodalomban¹⁾ — és e század elején, midőn a legnevezetesebb barlangnak tartatott.²⁾

¹⁾ Hunfalvy János: *Budapesti Szemle*: 1864. év. LXII. füzet. 291. lap.

²⁾ Gombos Dániel: Polgári élethez való Lexicon. I. 290. — *Hármas kis tükrő* [1844.] 103. lap.

XIX. Rézbányán.

A forrás-patak mellett. A diófás utak. Rézbánya felé. Rézbánya falu és Rézbánya város. A rézbányaiak. A bányászok. A mőczok.

A *fonáczi barlangtól* valódi lelki gyönyörrel eltelve térünk vissza az útfélen hagyott szekerünkhöz s ott a kristálytisza patak kellemes partján oly jól esik a vilásguggeli, oly üdítő a víz, hogy a legkisebb fáradság nélkül ülünk fel szekerünkre és hajtatunk tovább, Rézbánya felé.

A baloldali s mindig meredekebbé váló hegy tövén haladunk tovább, melynek erdő-lombjai nem vetnek árnyékot utunkra; — jobbról a Körösön túl keskeny füzes határolja a bársonyfűvű kaszállókat, sárgulni kezdő vetéseket, melyek a domb oldalán felnyúlnak a mind inkább magasodó halmos hegylánczatig, hol az erdő lefoly egy-egy keskeny nyelvben, hogy annál szebbé tegye a bekanyarodó pázsitos térség ábrándos homályát. Szemközt velünk az 5242 láb magas *Bihar-havas*, a 4871 láb magas *Zanoga-csúcs* sötétlő fenyveseivel és a vidék legnagyobb csúcsa, az 5855 láb magas *Kukurbeta*, felül nyulva a tekintélyes hegyeken.

Utunk mellett két oldalról diófák vannak ültetve, melyek nemcsak szépek, de hasznosak is.

A vidék szépsége annál inkább fokozódik, minél közelebb jutunk a Biharhoz.

Most egy csekély kanyarulat után gyönyörű völgy-katlanban 1450 láb magasban elérjük *Rézbányát*.

Rézbányának szebb a vidéke, mint maga; a ki valami pompás kis bánya-várost vár, az csalatkozik, — egyszerű és szegény, de tagadhatlanul kellemes hely. Két részből áll: a hová elébb érünk, ez a két sor zsinde-lyes házakból alakult, 186 lakost számláló utcza, melynek közepén végig foly a Körös, *Rézbánya-falu* s tart egészen az emeletes vendéglőig, a hová beszállunk, — e mellett pedig a vizi malomnál *Rézbánya-város* következik, melynek főutczája — a hol vannak szebb épületei, bányahivatala, postája és piacza — a Körös déli partján, alsó utczája pedig a Körös északi partján terül el. Oly szűk hegy-katlan ez s oly magas és meredek hegyek emelkednek felette, hogy a *főutcán teljes félévig nem látják a napot*, — lemegy az octóber közepén, hogy majd csak a tavasz nyitán ápril közepén tekintsen be ismét ebbe a kellemes kis bányavárosba, melytől a zsinde-lyvel s deszkával fedett házak egyszerűsége mellett sem lehet elvitatni a kellemes, városias külsőt, annyival inkább, mert főutczája kövezve van s mert már 1501-ben is város volt, bár lakosainak száma — kik felerészben németek — ma sem haladja meg a 624-et, *arany és ezüst bányái pedig már 1342-ben virágzottak.*¹⁾

Természetes, hogy az egész városban legszebb a kincstári bányahivatal, egy nagy emeletes ház, mely egyuttal a *bányanagynak* lakásul szolgál. Nevezetes épülete még a Mária Terézia által építtetett róm. cath. templom a falut és várost elválasztó magas dombon a völgy déli oldalán — s ezzel szemközt a völgy északi oldalán

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 266.

szintén magas dombon áll a görög nem-egyesültek temploma. Oly pompás kilátást nyújt ez a völgyet koronázó két templom, melyek mögött meredeken emelkednek fel a hegyek, — ez által van csak teljessé téve *Rézbánya tájképének festői szépsége*, melyhez járul még a völgynek s a két templom távolságának közepén az utcát végig szelő Körösre állított vízimalom s mellette az emeletes nagy vendéglő.

Nem szükség soká válogatni a nevek között, midőn a vendéglőbe akarunk jutni, mert az egész *Rézbányán* (falun és városon) csak ezen egyetlen egy vendéglő s korcsma van. Ez is csak az utazók kedvéért. A bányászok — németek és románok egyaránt — azt az egy vasárnapot, midőn odahagyják sötét aknáikat, nem vendéglőben, hanem egész héten nem látott családjaik körében szeretik eltölteni. Csupán a piacra mennek ki a vásárra, mely mindig vasárnapon van, hogy a bányászok részt vehessenek benne.

Kimegyünk mi is a piacra, hol megláthatjuk a városi és vidéki népet.

A városiak — *bányászok* — öltözete épen nem feltűnő, többnyire nadrágosan, kaputosan járnak, vagy fehér lábra-valóban, melyet, valamint a nadrágot, a csizmaszáron kívül, vagy belől viselik. Öltözetük a svábokéhoz hasonló. Termetre nézve inkább magas, sovány, csontos emberek, de mindnyájan színtelenek, arczuk inkább fehéres sárga s nincs rajta semmi pirosság, a mit a földmélyében való élés okoz.

A „*mócok*” — a hogy itt közönségesen nevezik a havasiakat s vidékieket — már sokkal feltűnőbb öltöznék: a férfiak nagy karimájú lapos kalapja alól vagy

fonatokban, vagy göndör fürtökben omlik alá a hosszu s többnyire szénfekete haj, — arczuk setét barna-piros, villogó fekete szemekkel, habár szájukat nem lehet valami kicsinyeknek mondani, *arczuk* mégis *megnyerő*; galértalan ingük nyaka és hasitéka színesbe van szegve s vállukon kivarrrva — s többnyire szűk vászon lábra-valójok is ki van varrrva, némelyek különben daróc nadrágban járnak; a bocskor és a „szumány“ közös viseletük a nőkkel; meg kell jegyeznünk még a férfiakról, hogy bajuszok későn nő ki. A nők viseletében uralkodó szín a fehér, a mi nem roszul mutat; ingváll és szoknya több helyen szépen kivarrrva, apró csillagokkal s virágokkal borítva, valamint a bő fehér kötő is; fejük kendővel hátra kötve. A nőkről felemlítjük, hogy többnyire férfiasan ülik meg a lovat.

A *mócz* atyafiak sehoggy sem tudnak kibékülni az új mértékkel még most sem s mivel a régi mérték szerint eladni nem szabad, azért apró tarisznnyákban árulják gabonáikat. Különben a vásár igen élénk és népes...

A vásárban széttekintvén, visszatérünk a vendéglőbe, hol a *magyar fogadósné* jóizü ebédjét elköltove, azonnal szekerre ülünk, hogy megtekintsük Rézbányának nevezetességeit: a *Portalet*, a *Körös eredetét* vagy *barlangját* és a *bányákat*.

XX. A Portale

A rézbányai Körös völgyén. A vizesés. A susogó völgyben. A Bihar lábainál. A Mogura felé. A sziklapadozat. A tündéri játék. A Portale. Az emeleti csarnok. A nagy teremben. Tündérek fürdője.

A vendéglő mellett balra térünk s a görög templom előtt végig haladunk azon magas utcán, melyet a mély mederben nagy sziklakövek közt alárohanó Körös meredek hegy oldalára szorított. Nem tart hosszan az utca, s ezután már csak egy-egy bányász-házat találunk a mély völgyben, szikláktól összeszorított kis kert közepén.

Keleti irányban haladunk a keskeny völgy közepén sziklaköveken alárohanó Körös széditően meredek jobb partján. Előttünk pompás hármassátor-hegy, magasan felnyúló csúcsokkal.

Egy ut balra tér és az ugynevezett „*Vale saca*” bányához vezet, hol az *ezüsttel vegyes réz érczek találhatók*. Mi azonban nem követjük a vale sacai utat, hanem tovább haladunk keletre, a Körös jobb partján, oly felséges hegyi vidéken, melyet megirigyelhetnének tőlünk maguk a svájczia is. Ezek a keskeny völgyből mindkét oldalon meredeken felmagasodó óriási hegyek becsületére válnának bármely svájci tájnak, kivált itt, hol egy pompás *vizesés* a tuloldali sziklavár tövéből keskeny sziklacsatornán omlik alá 15 öl mélyre, hófehér habok-

ban. Nem hiában nevezik ezt „*Susogó völgynek*,” hiszen ez az elragadó tájkép ábrándokba meríti az embert.

Utunk mellett a széditően magas és meredek part szélén egy *szentkép* van felállítva, melynek élővirág koszoruját nem hagyja elszáradni a kegyelet. A vallásos hála helyezte ide e szent képet, egy család csudálatos megmeneküléseért. Ugyanis az ötvenes években egy bányatiszt kocsival akart kimenni a bányákhoz egész családjával, zivatár érte utól őket s midőn ezen a helyen mentek, a villám lecsapott, a lovak megijedtek s alárohantak a roppant mélységbe. És az Isten csudálatos kegyelme megvédelmezte a családot a rettenetes veszélyben, úgy hogy éppen menekültek ki mindnyájan a halál tor-kából. Ezen bányatiszt állította ide e szent képet.

Ismét más völgy, mely kissé északra tér. Kifehérlő fájú nyírfákkal borított hegyoldal fölött óriási csúcsok emelkednek, a keskeny völgyet majdnem egészen betölti e sziklás meder, melyben a Körös pompás *vizeséseket* alkotva zúg lefelé, miközben fehér habokká zuzza magát.

Utunk lassan leereszkedett a völgy mélyébe s *Nepomuk-Szent-János szobránál* áthajtva a Körös fahidján, az *olvasztó telep* háromszögű völgyébe jutunk, egy felséges völgybe, melynél szebbet ihletett festő az ábrándos lelkesültség hevében sem teremthet.

Mögöttünk az óriási hegyek közt lehajló keskeny völgyet — melynek közepén a *Körös* lázas sietséggel zuhog lefelé — nagy sátorhegy zárja be, ennek folytatásául látszanak a két oldali bükkösnyíres óriási hegygerinczek; előttünk kettős völgy, melynek középpontján roppant kerek sátorhegy emelkedik, mintegy szinpadí kaput képezve a jobb és baloldali hegyekkel, hogy ezek közt

lássunk be a két gyönyörű völgybe. A jobb oldali, keletre nyúló völgy hátterét három egymásra emelkedő hegy-nyereg képezi, melynek tompa csúcsa elfedi szemünk elől a Bihar közepét s e mellett kétfelől a Bihar csúcsai magasodnak fel sötét zöld fenyveseikkel, melyek közül a baloldali legmagasabb csúcs — honnan Nagyváradot és Debreczent meg lehet látni egészen kopár, mintha körül lecsuszott volna róla az a fenyő erdő, mely lentebb sötét várfalat képez körülötte. A baloldali völgy, mely északra nyulik s melyre a baloldali hegy és a középső orom óriási függőyei engednek belátást, egy kerek süveghegy által van bezárva, e felett egy csúcsaival magasan álló s középen lehajló nyereg-hegy emelkedik, mögötte közén ismét egy csúcsos hegy s felette a lapos ormu *Mogura*, hegyes fenyőivel. És hogy e felséges vidéket megörökíteni kívánó festő munkája annál tökéletesebb legyen, jobbról közelünkben egy széntartó nagy szin, — középen egy roskadozott erkélyű rombadólt ócska épület „lyukatos“ korhadtt zsindeletével, — balról egy fehérre meszelt emeletes kis ház, 3 apró ablakkal a végén, melynek magas kéménye kék füstöt bocsát egyenesen felfelé, — a Köröst pedig karfás hid öleli keresztül. Ez az a felséges tájkép, melynek szemlélése végett újra meg újra vissza megyünk arra a sziklakőre, mely a hid közelében csak arra látszik hivatva, hogy szemlélődési pontul szolgáljon a festőnek.

Ezen *olvasztó-telepen* most semmi gyár nem működik, csak néhány bányásznak van lakhelye itt.

Az olvasztón keresztül mi a baloldali völgyet választjuk utunk folytatásául, a *Mogura-csúcs* felé, a Körös mellett, ennek balpartján. Csak egy nem messze talált

s már régebben elhagyatott *zúzda* mellett kerülünk az itt gyönyörű vizeséseket képező Körös jobb partjára, s elragadtatással szemléljük az összeboruló lombok által árnyékolt medert, melyben 8—10 öl hosszú sziklapadozat egész szélességében át fogja azt s a rajta alázuhogó vizet tiszta *sárgának* mutatja. Aztán hogy zuzzák fehér habokká a vizet azok a mederbe omlott sziklakövek!

Tul a roppant meredek hegyoldalon két keskeny *kőcsatornát* vajt a „*Lobkovicz tárná*”-ból lebocsátott értéktelen kőzet, — szemközt ezzel alattunk a „*Lisabeth tárna*,” melyek mind a ketten művelés alatt állanak. Itt az egykor a zuzdához vezetett víz elrekesztetvén, 2—3 öl szélességben ölesnél magasabb vizesést képez.

Ezen vízrekesztéktől balra térünk s egy keskeny csigauton haladunk felfelé, roppant völgy felett, melynek mélységéből alig hallatszik a zuhogó viz moraja. Ha ezen eltéréskor megnéztük volna órákat, úgy találnánk, hogy 10 percz múlva már egy keskeny szűk völgybe, egy kis katlanba, a Vale-Kosurilor-ba jutottunk, mely felett gyenge árnyékot tartanak az összehajló karsu bükkök ritka lombjai.

Ezen kis völgykatlan délre nyulik, de csak 3—4 ölnyire, — itt egy 5 láb magas mohos sziklapadozatban végződik, egy 20 öl hosszú, 3 öl széles mohos *sziklapadozatban*, melyet jégtükör simaságura gyalult a természet művészi keze.

Midőn ezen *sziklapadozatra* — mely előtt medenczét mosott a folytonosan csergedező patak — fellépünk, megakad tekintetünk a sziklapad elejének legközepén levő, 2 láb széles és 2 láb mély kis kerek *kőkuton*, melynél szabályosabbat maga a kutak nagy mestere

Zsigmondi sem készíthetne; pedig ezt nem ember-kéz formálta ily kerekre, belső oldalát nem művész csiszolta ily simára, hanem maga a szeszélyes alkotásokban utánozhatlan víz, az a kis patak, mely a *Portaléből* kifolyva a sziklapad közepén suhog végig, — még pedig nem egy nem két évtized, hanem századok óta.

Lehet, valami bohó tündér-gyermek századokkal ez előtt kis szikladarabot tett ide a víz elébe, a víznek tetszett ez a játék, forgatni kezdte a követ, a kő nem akart kimozdulni helyéből, sajnálta volna a tündér-gyermek örömét elrontani és csak forgott forgott, míg egyszer aztán már kis medenczét mosott magának, akkor a víz megharagudott, hogy nem bír azzal a hitvány kővel, mely oly nagyon ragaszkodik anyjához a sziklapadhoz, nagyobb erővel rohant reá, de a sziklapad is jobban megnyitotta keblét: a víz rohanása alatt a szikladarab mindig kerekebb, a kis medencze mindig nagyobb, mélyebb és simább lett. Aztán megtetszett ez a játék más kis szikladaraboknak is, belehengergöztek a kerek medenczébe és most ott üzik egymást körül-körül a már két láb medenczében, midőn a víz foly, forognak forognak jókedvűen, a víz is örül ennek s igyekszik minél nagyobbra surolni a kerek játszó helyet.

Egészen szabályos *gömbalaku köveket* szedünk ki a pompás kis kőkutból, hogy elvigyük emlékül magunkkal; majd hoz a víz újabb köveket s ilyenné teszi azokat is néhány év alatt.

Ezen sziklapad, mint felvonó hid áll a természetnek nagyszerű kapuja, a csudásan szép „*Portalé*” vagy *Pes-serca Kosiuluj* előtt.

A *Portalé*, ez a szikla alkotmány, melyhez fogható

nincs egész Európában, oly természeti nagyszerűség, melynek leírása nagyon nehéz, — még rajza sem állíthatja élénk élethűséggel. Látni és csodálni lehet ezt csupán.

Egy majdnem tökéletes *félkör ivezetű* óriás *szikla-kapu*, emberfeletti lények által, művészileg, szabályosan építve. A már itt 7 ölre szélesedő sziklapadozatból két oldalról 12 öl hosszú egyenes sziklafal lejtősen emelkedik fel, mint valami várkapu erősítésére szolgáló kirugó falak, míg aztán eléri 15 öl magasságban a *Portale* kapu-ivezetét, mely felett még 3 öl vastag sziklafal egyenesen emelkedik. Ez a 15 öl magas *kapu-ívet* hosszukás félkörben hajlik a 7 öl széles egyenes sziklatalajra. És hogy az összhangzat ebben is meg legyen, mint a természet minden nagyszerű alkotásában, a kapu-ívet vastagsága befelé egyenlő magasságával, vagyis ezen ívet 15 ölnyire megyen befelé, a nélkül, hogy szélességéből, magasságából, vagy szabályos alakjából veszítene.

Midőn e felséges óriási alagutban, melynek tetején öserdők vannak, 15 ölnyire haladunk befelé: egy 3 öl magas kőfalat találunk, mely a csarnokot egész szélességben átfogja. Létrákat támasztunk a falhoz, az elterülve folyó patak létránk alatt csorog le a falon, — óvatosan felkapaszkodunk a vizes talajon s akkor látjuk csak, midőn az 5 öl széles ovális nyíláson bemegyünk, hogy egy *emeleti csarnokban* vagyunk, — egy egyenes sziklapadu regényes *emeleti csarnokban*, egy szinpadon, melynek szélessége 21 lépés, hosszúsága 31 lépés. Hátsó jobb szegletén egy 3 öl hosszú ellipsis ablak van.

Az *emeleti* első *csarnokból* jobbra egy, a földszintről nem látható óriási terem van, melyet egy roppant kerek őszlop választ el az elsőtől. Ezen második terem hátsó

egyenes falai 15—20 öl magasan torony módjára emelkednek fel s fent egy 10—12 öl széles kerek nyílást képeznek, melyen kíváncsian bámulnak be a fölé hajló fák gyermekágai a felséges üregbe.

A leghátulsó fal csalódásig hű utánpótlása egy roppant magas torony elejének. Valóságos ajtó-bejárat, mely felett szabályos távolságban egymástól egymás felett 3 hosszukás toronyablak van. Ezen ablakoktól balra egy pompás páholy, egy karzat, 2 öl magasan, melyet emberi láb még nem érintett. Az ajtón belépve kettős fülkébe jutunk. A baloldali fülke mintha csak mellékoltár mélyedése volna, igen rövid; a jobb oldali fülkébe ölnyi magas, de igen keskeny nyílás vezet, mely kisebb kanyarulatokkal 20 ölnyire megy s itt egy megmérhetetlen mély kerek vízmedenczében végződik. És e víz-medence felett — mintha a világosságot kerülő tündérek titkos, de kedves fürdőhelye volna, a barlang-szellem leányaié, — a barlang-szellem egy beláthatlan magasságu torony kupolát emelt a vízmedence fölé, de nem hagyta annak üregét felépíteni egész a világosig, hogy be ne nézhessen abba halandó. Hogy ezen barlang-folyosó vaksötét, azt fölösleges felemlíteni is.

Visszatérve a csarnokba, szemközt ezen toronynyal szélesen elterülő szűk nyílást látunk, melynek fölfelé emelkedő üregéből nagymennyiségű kő omlott már ki, — a baglyok most is viaskodnak a sötét üregben s veszedés közben meg-megrugnak egy szikladarabot, mely aztán sokadmagával morogva és zörögve gurul lábainkhoz.

Jól kipihenve magunkat a felséges csarnok sziklakövein s felüditve az ott csergedező patak hideg vizével; lassan lecsuszunk a vizes sík sziklán létráig, és

leereszkedünk azon a *Portale*, földszinti csarnokába. — egy tekintetet vetünk még annak nagyszerűségére, végig megyünk a sziklapad egyenes tükörén, bele tekintünk a *játékos kőkutba*: aztán kijelentjük jó lelkiismerettel, hogy nagyon csekély az a *másfél órai* különben is jó és feleséges vidéken vezető *ut*, melyet *Rézbányától idáig* meg kell tennünk s gazdagon meg van jutalmazva, hogy láttuk a természet egyik legnagyobbyszerű alkotását, a feleséges *Portalet*.

XXI. A bányákban.

A hegyoldali ut. A Mélyvölgy-bánya. Bányász-eszközök. A bányász. A földben élők. A bányászat kezdete és jelene. A László-tárna. Az Antal-tárna. A föld gyomrában 225 ölre. Az aknák. Az Antal-tárna előtti táj.

A nagyszerű *Portalet* odahagyva, a kerek hegy körül kanyargó magas úton visszatérünk a szekérutig, mely a „*Mélyvölgy bányához*” vezet.

Legalább is 10 ölnyi magasan sziklaoldalba vágott ut ez a keskeny völgy hosszában, melynek mély közepén a Körös zuhog lefelé, utat tör magának zöld pázsiton, ledőlt fák alatt, lehengeredett kövek között, — zugó haragjában addig nyaldossa a sziklatornyok lábait, míg padmalyt mos azok alá, — aztán daczosan hull alá az utjába álló sziklatömbökön s inkább fehér habokká zuzza magát, mint hogy kitérjen.

A jó müuton 8 percz alatt elérjük a „*Mélyvölgy-bánya*” nevű telepet. Egy hosszú földszinti lakház van elől a roppant meredek parton, a bányatiszt, *bánga felőr* és a munkások számára; csak a két elsőnek van külön külön szobája, a munkások azonban egy közös nagy szobában vannak, deszka fekhelyekkel ellátva. Különben a munkások nem laknak itt állandóan, hanem csak munka-napon, máskor pedig bemennek családjaikhoz *Réz-bányára*.

Ezen közös teremben vannak elhelyezve a *bányá-*

szati munkaeszközök: itt vannak a vas *bányamécsek*, horgas végű rövid lánczaikkal, melyeknél fogva a bányában fel lehessen akasztani, a mécsben annyi olaj van, hogy egész napig eltart; — itt vannak az *olajos bádógok*, melyekből kapják a bányászok az olajat mécsaikbe, — itt vannak a *csákányok*, *kalapácsok*, *fűrők*, *feszítő vasrudak*, *puskaportartók*, *lánczok*, *kötelek* stb.

Egy szelid arczu, igen értelmes fiatal *magyar bányász* épen ott hever a deszka ágyon. Ma nincs munkanap, ünnep van s a bányászok nagyon vallásosak. Leülünk mellé az ágy szélére, aztán figyelemmel hallgatjuk lelkesedett magyarázatát a műszerekről s munkálkodásukról. Ugy tud lelkesülni test és lélekölő foglalkozásáért, mint rajongó művész kedvencz tárgyaért; még elbeszélése is jól esik annak, a mit tenni oly nehéznek látszik.

A *bányász* munkája nemcsak nehéz, hanem veszedelmes is, minden perczen életével játszik. Vászon ruháját magára öltve, szerszámaít magához véve, bemegy a föld gyomrába, hol nincs világos és szabad levegő soha. Vékony lyukat fur a szikla oldalába ott az örök éj hazájában, robbantó anyagot tesz abba s dördülés után a szikla egy része leomlik; — az összetört követ a bányász szétválogatja, a nemes érczet tartalmazó részt elrakja, a többit kis szekeren az *aknáig* hordja s ott lehányja a földszinti *tárnába*, honnan aztán vasuton járó nagyobb szekerek a szabadba szállítják a nemtelen köveket. Megtörténhetik aztán, hogy az ily robbantás alkalmával az egész üreg beomlik, vagy veszélyes gáz ömlik ki, vagy víz fakad fel: azért a bányász mindig *imádkozik* *előbb*, mikor a *bányába* indul s elkészül a halálra, melyhez oly közel jár. És a munka 8 óra *hosszáig tart*,

mely idő alatt a bányász sem *nem eszik*, sem *ki nem jön* az üregből, — ezen 8 óra elteltével az addig pihenő bányászok váltják fel a többieket s a dolgozók mennek pihenni. És ezen váltakozásnak minden 8 órában történni kell. Rendszerint 2 bányász dolgozik egy helyen, több lehet, de egy maga nem dolgozhat külön. Hogy milyen lassan halad ez a nehéz munka előre, kitetszik abból, hogy közönséges keménységű kőnél *szorgalmas bányászok sem haladnak tovább egy méternél 2 hét alatt*.

A halál torkában jár a bányász mindig, — a sötét, zárt, nedves levegő megfosztja arcát a pirosságtól, halványnyá, élettelenné teszi azt: — és a bányász mégis kívánczik le a föld gyomrába, — nem szereti a szabad levegőt, mint tengerész a száraz földet, — unja az ünnepet s várja annak végét, hogy ismét lemelessen az örök sötétbe, hol nyáron hűvös, télen meleg van. A bányászat valóságos szenvedélyévé válik a bányásznak, életető lelke, boldogsága lesz a munka oda lenn, hová a földi zajból nem hat le semmi, hol az örök csend némaságát csak a robbanás dördülése, a szikla omlása, vagy a bányász szerencséért esdő danája szakasztja félbe rövid időre.

Természetes, hogy a munkásokra felügyeletet gyakorol a kir. kincstár a *bányatiszt*ség által, melyhez tartozik a *báanganagy*, *bányatiszt*, *főfelőr* és *felőr*, a kik aztán a nemes érczek beszolgáltatásáról s azoknak *olvasztás* végett *Selmeczre* szállításáról gondoskodnak. És valóban tekintélyes összeget képvisel az az *ezüst*, *réz* és *ólom*, melyet évenként beszállitanak, holott összesen csak 120 munkásból áll az egész *bánya-személyzet*.

A szerencsés bányászat az oka, hogy habár még a

rómaiak által megkezdett, de azután több ízben félbeszakított s *1501-ben ismét megkezdett* bányászatot időnként félben hagyták, a kormány *1870-ben újra* erélyesen hozzá kezdett itt a *bányamiveléshez* s ez *Széles Farkas* kir. tanácsos bányanagy tudományos és nagy szakértelmű vezetése alatt valóban virágzik is.

Idővel nem fog kelleni Selmeczre vinni a nemes érczeket, majd helyre fogják állítani az *olvasztót*. Egyelőre azonban a lakás végénél kelet felől egy nagy *ércztisztító* helyiség épül, hol a kerekék hajtására természetesen a víz használtatik fel, — ezt csatorna köti össze a *zuzdával*, melyből vízzel együtt foly a csatornán végig a porrá tört ércz, hogy a tisztítóban a nemes és nem-nemes rész külön választassék. Ezen épületek még a nyár folyamán elkészülvén, tetemesen elősegítik a bányák emelkedését.

Ezen új épületek mellett van a *„László tárna,”* melyből kövér patak módra foly ki a benne felfakadt víz, a mely kiüzte belőle a munkásokat, áldozatul ragadván el előbb néhányat közzülök. Most egészen el van hagyva, habár *tárnái* épek. Be is mehetnénk annak oszlopok által megerősített *szádán*, azonban az éles téli hideg, mely süvöltve jön ki belőle, visszariaszt, hacsak ki nem akarjuk magunkat tenni a veszedelmes meghűlésnek és az ebből származható fájdalmas csuzos bántalmaknak. Hagyjuk tehát a nyugalomba lépett *„László tárnát”* s a helyett megyünk az *„Antal tárnába.”*

Csak a Körösön kell keresztül mennünk, aztán a meredek s mondhatni szédítő keskeny uton, melynek oldalán érczkövek folynak alá, 25 öl magasán felkapaszkodva, egy alólról nem is látott munkás-lakás mellett elérjük az *„Antal-tárna”* bejáratát, mely elől oszlo-

pokkal van megerősítve s alig magasabb és szélesebb egy ölnél.

Az „*Antal-tárna*” a folytonosan mivelt tárnák közt egyik legrégebb. Hivatalos adatok szerint már 1755-ben mivelés alatt állott. A legnagyobbak s leghosszabbak közzé tartozik, csakhogy ennek üregei nem lefelé, hanem felfelé mennek.

A bejáratnál a két vas sinen a kőhordó kocsik állanak, melyekkel — emberi erővel hajtva — hordják ki a köveket. A sinek keresztbe rakott gerendákon állanak és ez annyival inkább szükséges, mert az ut mellett folyton csergedező kis patak vezet ki a barlangban fakadó vizet.

Az „*Antal tárna*” valóságos *ólombánya*, mert ólom nagy mennyiségben jön benne elő, melynek közetében aztán a legszebb példányú ötszögben végződő csucsos fehér *jegeczek*, *tremolitok*, *kettős mészpátok*, *malachitok*, *márgás mész szerves lenyomatok* stb. találatnak, nem is említve a ragyogó ólom-érczköveket. Különben nem lehet megjegyzés nélkül hagyni a rézbányai bányák gazdagságát ásványokban, mert nemcsak a gránit, márvány, opál, agyagfélék, csillám, békasó, továbbá fémek, arany, ezüst, horgony, ólom és réz majd minden válfaja elő jó ezekben: hanem *némely ásványok egyedül csak itt fordulnak elő*. Ilyenek: *Biharit* (Agalmatolith), *Hypertsthen* (Paulit), *Malakolith*. Szajbélyit (borsavas mészpát féle ásvány), *Wollastonit* (táblapát), *Rézbányit* (*hizmutélegkéneg*), *krokoit* (veres ólom ércz), *Linarith* (ólomlazur), *Caledorit* (fel lazur ólom), *Leadhillit*, *Buratit* (Anrichalcit), *Lunit*, *Ezüst rézfény* (Stromeyerit), *Uranin* stb.

Midőn belépünk a *bányába*, sajátságos érzés fog el

bennünket. Ha most ezeket a gerendákat összenyomná a felettük nehézkedő roppant hegy, beomlanék a folyosó bejárata, milyen nyomorultul vesznénk el itt!

Haladunk tovább tovább a koromsötét folyosóban, melynek nedves falait gyéren világítja meg a bányász lámpája, habár a folyosó sem nem keskenyebb, sem nem szélesebb, mint a bejárat. Lépteink zaja visszhangzik a hosszú üregben. 225 ölre haladunk befelé, a midőn véget ér folyosónk. Itt egy szűk *akna* megy egyenesen felfelé, melynek nedves falához létra van támasztva, a létra alatt víz csorog le s a falakról szálkás hosszú *bikkfagyökér* csüng alá. Midőn felhágunk a 2 *öl* hosszú létrán, akkor látjuk csak, hogy ennek végénél nem másik *tárna* következik, hanem csak egy padmalyba vágott *újabb* 2 öles *létra*, e felett megint másik s így egymás után *tizenkettő*, csak így érünk a *felső tárnába*, mely hasonló az alsóhoz. Ezen *tárnából* ismét egy *akna* emelkedik fel, melyen keresztül 6 *létrán* jutunk a *második felső tárnába*. Ebből még egy *akna* emelkedik a *legfelső tárnához*, mely akna egyszersmind a *legmagasabb* is, mert 13 *létrán* kell végig menni, hogy feljussunk bele. Ezek a tárnák aztán kisebb-nagyobb hosszúságuk s az aknák magassága mutatja, hogy mily sok idő kelle ahoz, míg a sziklákban ily üregeket lehetett vájni.

Valóban mégis hatalmas ez a gyarló ember, a ki nem retteg bevájni magát a hatalmas hegy érczkebelebe s keresztül turkálja azt, hogy napfényre hozza a rejtett kincseket, — elrabolja azokat a szikláktól, melyek oly féltékenyen takargatják!

A bánya levegője nedves és hűvös, de nem nyomasztó. A megszokás türhetővé teszi azt. Midőn vissza-

térünk a szabad levegőre, bajszunk és szakállunk gyöngyözik a reá rakodott párától.

Mégis csak fellélegzünk bizony mi, midőn kiérünk a *tárnából*; jobban érezzük mi magunkat a szabad természetben, melyet a fényes nap világít meg, mint azokban a sötét üregekben, melyekben annyi küzdelmébe kerül a bányász-lámpásnak csak egy félőlnyi helyet is megvilágítani.

Az után a vaksötét után, az után a tompa némaság után még szebb nekünk a természet, az a festői elragadó tájkép, mely a tárna előtti magaslatról elébünk tárul. Öt magas hegycsucs, lefelé jövő völgyek által elválasztva, melyek között mintha művészi kezek által volna oda festve, 3 cserjés sziklaorom kékellik ki az oldalból; az ezek által alkotott hosszukás völgy közepén a mélyben a barátságos bányász lak, füstölgő fehér kéményével, melyhez a zöld erdők lefolyni látszanak; — a bányászlak előtt leomlott sziklakövek s magas sziklafalak közt zuhogva rohan alá a Körös fehérre zuzódott vize. Oly elragadó festői tájkép ez, melynek nézésétől alig tudunk megálni! Svájcban lehet ilyen, de szebb alig!.....

XXII. A Körös barlangja.

A Fekete-Körös. A Valea Mare Gorlata. A sziklafal. A vizesés.
A Körös barlangjában. A cseppkő terem. A diszteremben. A Körös eredete.

Az „*Antal tárna*” előtti panorámát elhagyva, a völgyben haladunk tovább, a Körös jobb partján, szemben a víz folyásával, hogy meglássunk egy természeti szépséget, melyre *Rézánya* (melyhez *két órányira* van) és megyénk, de meg a szép Magyarország is büszke lehet: ez a *Körös barlangja*, a honnan kifut a Körös, mely aztán egyesülve a vaskohi ággal, a *Fekete-Körös* nevet veszi fel és mint tekintélyes folyó végig futja megyénk déli határát, hogy *Sarkad* közelében elhagyva megyénket, Békésnél a tőle délre eső *Fejér-Körössel*, majd Gyománál a tőle északra eső Sebes-Körössel egyesüljön s aztán a három testvér-folyó Csongrádnál együtt ömöljék bele a szelid Tiszába, beszélvén annak csudás dolgokat megyénk természeti szépségeiről.

Alig tetszik meg, hogy felfelé haladunk, pedig úgy van, habár néha a völgybe hajlik le utunk, — s egy óranegyed alatt a *Vale-Gorlata*-ba jutunk, hol ledőlthet korhadozó fák által képezett hidon átmegyünk a vizen s előttünk áll a *Körös festői barlangja*.

Nem tartjuk többé megfoghatatlannak azt a roppant sebességet, melylyel a folyó alá rohan, ha meggondoljuk, hogy ez a hely, hol állunk, 2205 láb magas.

Egy óriási *sziklafal*, mely 72 láb magasságban egyenesen emelkedik fel, koszoruzva bozotos cserjékkel és kihajló bükkökkel. Ezen hatalmas sziklafal aljától 5 - 6 öl magasságban egy 30 láb széles, 10 láb magas barlang nyílik, szabálytalan négyszög alakban, bálról jobbra hasadva, melyből a barlang torkában levő s szép zöld mohával fedett 5—6 öl magas sziklahalmon fehér tajtékká törve rohan alá a 3—4 öl széles, 6° hőmérsékű víz, oly gyönyörű vizesést alkotva, melynél nagyobbbat igen, de szebbet alig lehet találni.

Egy *vizesés*, melynek fehér habjai egy óriási sziklafal sötét üregéből buja sötét zöld mohával borított sziklahalom kevéssé domboru oldalán zuhog a mélybe, hogy ott mint erős folyó csörtessen tovább az összehajló fák alatt a sziklaköves mederben!

A *Körös barlangja* csudálatosan egyesíti magában a szikla, vizesés, sziklaüreg és cseppkő-barlang nagyszerűségét. Távolról *sziklafal*, közelről *vizzuhatag*, még közelebről *sziklaüreg* s midőn a jobb oldali szegletben felfelé kúszunk a lejtősen emelkedő sziklatömbön, akkor látjuk csak, hogy ez tulajdonképen egy pompás *cseppkő barlang*. Tehát négy olyan természeti nagyszerűség együtt, mely külön-külön is gyönyörrel tölti el a lelket.

Csak lassan és nagyon vigyázva haladhatunk felfelé a nedves lejtőn, hol egy csuszamodás a rohanó ár martalékává tenne minket. Hallgatagon kúszunk egymás után, beszédünket ugysis teljesen elnyomná a vizomlás zugásának roppant zaja.

Már 5—6 öl magasra jutunk a 4 lábnál nem magasabb s meredeken emelkedő sziklatalaj által képezett üregben, melyet jobb oldalon a barlang fala, baloldalon

a víz mély medre határol, midőn egy pompás teremben találjuk magunkat, *egy cseppkő teremben*, melynek feloldalát lefolyni látszó kötömeg borítja, másik féloldala pedig, mely ölnyi magasan emelkedik felfelé négy ölnyi hosszúságban, a legszebb alaku *cseppkövekkel*, lecsüngő óriási czirádákkal, felfordított tulipánokkal, megkövült vizesésekkel és ki tudná még elszámlálni mily hevült pillanat szeszélye által alkotott nagyszerű alakzatokkal van diszítve, mind *szürkés fehér cseppkövekből*. E terem bejárata előtt, mintha annak küszöbjéből jönne, ölnyi mélyben rohan a *Körös*.

Ezen teremből egy baloldali keskeny nyíláson szűk terembe jutunk. Nem minden veszély nélküli a leszállás, de valóban nagyon megérdemli azt a fáradságot. Egy *diszterem*, melynek szélessége alig 4 láb, magassága alig elég arra, hogy fel lehessen benne állani és hosszúsága 2 öl, — de a melynek padozatát egyetlen egyenes tábla *sziklapad* képezi, mely csak azért van közepén keresztül hasadva, hogy meggyőződhesünk róla, miszerint az ismeretlen mélységből jövő, felségesen zuhogó víz csakugyan végig foly ezen terem hossza alatt, — a falakat és mennyezetet pedig a szebbnél szebb cseppkövek borítják, jég csapjaikat lefelé bocsátva.

Ezen alsó terem végén egy mélység, s túl rajta már nem járható szűk folyosó van. Itt csillámlik fel először a *Körös* vize fáklyánk fényétől: itt van a *Körös eredete*...

Visszatérünk a felső terembe s innen azzal a meggyőződéssel ereszkedünk le a sziklalejtőn s pihenünk meg a vizesés előtti sziklán, hogy alig van Európa sziklás hegyeinek szebb részlete, mint a *Körös-barlang*, vagy *Körös eredete*.

XXIII. Belényesben.

Az éj és reggel Rézbányán. Búcsú Rézbányától. Belényes. A román főgymnasium. A nyári palota. Közintézetek. A kolostor romjai. A Pap-kutja-fürdő.

Oda hagyva a felséges *Körös barlangot*, visszatérünk Rézbányára, hol az emeletes vendéglőben kellemesen telik az estve, midőn a szép tiszta holdvilág ezüst színnel vonja be a hegycsúcsokat, lehajló völgyeket és bűvösen rezeg a kis bánya-város apró házai és magas tornyai felett; mely ábrándosan szép kép alig akar álmot bocsátani szemeinkre. Az éjféli kakas szó mégis meghozza az álmot, berakjuk a szoba ablakait, melyek a szép panorámát mutatják, befüggönyözzük azokat — — és a látottak édes álomba merítenek minket.

Reggel vágyva várjuk, hogy gyönyörködhessünk a nap feljövetelének nagyszerűségében, midőn az a Bihar legmagasabb ormára lövelli első sugarait, azután dicsfényvel koszoruzza meg a fenyveseket, — s már ott az 5242 láb magas csúcson teljes pompájában ragyog a bérczek által eltakart nap s még itt lent a völgyben, a város felett csak most kezd derengeni, — majd szokatlan gyorsasággal vonul félre a homály, a világosság árnyék gyanánt fut végig a völgyön a Bihar felől, utánna rohan a napsugár s a fényes nap teljes pompájában bukkan elő, milliárd gyöngyöt ragyogtatván a buja mohákon, kövér fűszálakon, élénk színű virágokon, hajlongó lom-

bokon. És már teljesen nappal van. — A *réz-bányai* völgyben nagyon kevés idő választja el a napot az éjtől, — hajnal és szürkület oly gyorsan követik egymást, hogy alig van idő megészlelésükre s a Bihar-havason sokkal korábban van nappal, későbbben van estve, mint a *réz-bányai* szűk völgyben, ebben a *paradicsomi hegykatlanban*...

Aztán bucsut veszünk a szívélyes és nagy tudományu *báinganagytól*, ki értékes *ásvány-gyűjteménynyel* ajándékoz meg minket, — a barátságos *bányászoktól*, a kedves kis bányavárostól és a gyönyörű völgytől, melyet felséges sátorhegyek védenek az idő viszontagságai ellen, — felülünk kocsinkra — — — és visszatérünk Lunkára, innen pedig Belényesbe.

Most *Belényesben* tekintünk szét.

Hegyek által távolról körülvett kies völgy, egy bérczes keretbe foglalt kis Alföld, közepén fekszik *Belényes*, kimagasló tornyaival és fehérülő házaival uralkodva a szabályos völgy felett, nem büszkén, de szeliden, habár majdnem hétszáz éves multra, egykori ezüst és arany bányákra¹⁾ hivatkozhat, — de a mí még büszkébbé teheti, hivatkozhat magyar és román ajku (2601), — református, katolikns, görög egyesült és nem-egyesült vallásu lakosainak szép *egyetértésére*, kiknek vallásosságáról tesznek tanubizonyyságot azok a jó karban tartott csinos tornyú templomok.

A városnak különben is pompás levegőjét még egészségesebbé teszi a rajta keresztül menő *nyimoesdi patak*, mely rendetlen széles medreket képezve és sok malmot hajtva, a város déli oldalán folyó *Fekete-Körösbe* fut.

A piacon találjuk a vidéki románok büszkeségét,

¹⁾ *Bunyitay*: Nagyvárad püspökség története. II. 267.

az egész országban (Erdélyt nem számítva) egyetlen *nyolcz osztályu román gymnasiumot*, melynek mostani jeles fiatal tanárai kezességet nyújtanak arról, hogy habár a *tannyelv román*, nem fognak azon *hazafiatlan* érzelmeket tanítani a növendékeknek, a mely vád súlytotta egy időben a belényesi gymnasiumot. Egyik tanteremben van az iskola alapítójának, az 1839-ben elhalt *Vulcan Sámuel* nagyváradí gör. kath. püspöknek nagy — olajfestésű — arc képe, hálából és példányul, hogy ne fedje el az ifjuság, szegény gyermeket is mivé tehet a szorgalom.

A gymnasium előtt áll a gör. katolikusok temploma s e mellett a nagyváradí gör. kath. püspök csinos és kellemes *nyári palotája*, mely gazdasági épülettel van összekötve.

Ha a gymnasium mellett dél felé megyünk a tágas piaczon, nem messze találjuk külön a *magyar és román »Casino«*-kat, hol a barátságos fogadtatás mellett ez utóbbiban különösen jól esik látnunk, hogy *magyar lapok is vannak*.

Ezen az oldalon találjuk a város belső fürdőjét, mely néhány kis szobájával s melegített vizével csupán a test tisztán tartására szolgál, a nélkül, hogy valami gyógyhatása volna.

Ebben az utczában van az 1881-ben felállított *álami leány-iskola*, melynek 6 osztálya van, — tovább pedig a *reformátusok* kőfallal bekerített hegyes tornyú *temploma*, mely az 1882. évi augusztus 6-án ünnepelte fennállásának *századik évét*.

A szomszéd utczában még megnézzük a telekkönyvi hatósággal felruházott járásbírószágot, a posta- és adóhiva-

talt, a fő-utczára s a piacra néző csinos házakat, a piacz szegletében a „*Kőpincze*“ nevü vendéglőt, *melynek helyén a fejedelmek korában a fejedelmi kastély* állott, aztán benézünk a piacz közepén levő katholikus templomba és onnan kimegyünk, le a püspöki palota mögött a temetőbe.

A temető nagyon sok helyen méltó a megtekintésre s Belényesben különösen az.

A temetőnek legemelkedettebb részén, hová a róm. katholikusok temetkeznek, vannak egy régi kolostor *romjai*¹⁾

Mikor épült *kolostor* ezen a szép dombon, honnan az egész vidék belátható, annak nyoma nem maradt, — de hogy *kolostor* és erősség volt és hogy a magas komor ablakokból a messze terjedő belényesi völgy az azt körülvevő hegyekkel, a távoli havasokkal, nagyszerű szépségével vigasztalást nyújtott a világtól elvonult szerzetesek tört szívének: azt a *romokból* lehet következtetni s a történelem is tanusítja.

A *kolostor* keletről nyugatra vonult, mintha jelezni akarta volna ez is a belépő szerzetesnek, hogy itt csak az alkonyat felé lehet jutni, egy szelid alkony felé, melynek nincs zivatarja, de meleg sugarai sincsenek. Toronynyal kezdődött a kolostor, hogy a ki abban akarja leélni örömtelen, vagy ábrándosan rajongó életét, az legelőször is tanuljon meg *imádkozni*, mert a kolostor kinos börtön annak, ki az imádkozásban boldogságot nem talál. Ezen toronyból egy 3 öl széles s alig magasabb fal áll fenn, melynek mind a négy szegletén látszik a fal folytatása, de ablak egy helyen sincs, — azonban e fal

¹⁾ A néphagyomány kolostornak, némelyek egy régi plebánia romjainak tartják.

nyugoti oldalán a tetejéhez közel, két felől, valami egy ölnyi távolra egymástól, fél öl hosszú faragott kövek láthatók, mintha *szószélek* belső oszlopai lettek volna. E torony alatt volt a *sírbolt*, a minek némi nyomai vannak még most is. Innen 8 ölnyre nyugoti irányban 2—3 öl magas s félölnél nem igen szélesebb vastag *kőfal* áll fenn, melynek félkörbe induló alakjából kitetszik, hogy ezen falban végződött a zárda. A toronyból délre alig két ölnyre a partoldalban még láthatók némi *falmaradványok*. A falak mészkő és téglá vegyitékből állanak, erős czémenttel összefoglalva.

A *kolostor* mindenesetre a XVII-ik század előtt jóval épült, mert a XVII-ik században itt már a reformátusok temetkező helye volt, a mi csak úgy történhetett, hogy a kolostor ekkor lakatlanul romba dőlt.

Mindenesetre e *kolostor romjai* megérdemelnék a *régészek* figyelmét s a műértő ásatásokat...

A városba visszatérve, a piacon keresztül vezet utunk, ha meg akarjuk nézni az ugynevezett *Papkutját*, mely *fürdőről* jóhiszeműleg azt állítják, hogy *ásványos fürdő*. A piacz telve van vásáros vidékiekkel, kik a „*csimpolya*” bugó-sivító hangja mellett nemzeti öltönyükben járják azt az egyhangu nemzeti tánczot.

Elhagyjuk az olcsó mulatságot, s a világgyűrölő módra kőfalai mögé rejtőzködő *református templom* előtt elhaladva, mindjárt kiérünk a városhból, s a *Fekete-Körös* hidján keresztül délnyugoti irányban tartunk az árkok közé vett uton s egy óranegyed alatt kellemes kis árnyas tölgyfa csoport mellett találjuk a „*Pap-kútját*.”

A ki azt gondolja, hogy valami pompás *fürdő* ez, nagyon csalódik, mert bizony ez még kezdetlegesnek is

nagyon egyszerű. Egy roskadozó földszinti épület, melynek 4 fürdő szobája komor keskeny folyosóra nyílik, míg a kevés világosságot bocsátó ablakok az épület hátulján a szabadba néznek. A fürdő szobák közzül már évek óta csak 3 van használható állapotban, fakádakkal ellátva, — azonban ezekre is kevés gond van.

Állítják, hogy a fürdő vize *kénés-vasas* tartalmu, mely *köszvény ellen sokszor nagy sikerrel használtatott*, — míg mások nem tartják egyébbnek kitünő ivó forrásnál, melynek hőmérséke 9—10° C. A vegybontás mindenetre felvilágosítaná a valódi tényt, — de azt minden vegyészi készülék nélkül is tudjuk, mert látjuk és érezzük, hogy igen nagy vízbősége van a forrásnak, úgy hogy az folytonosan foly kifelé és oly felséges ivóviz, mely nemcsak felüldíti a testet, hanem még jókedvet is szerez.

Majd ha egyszer a nagyvárad i gör. katolikus püspök — kinek tulajdonához tartozik — némi figyelemre méltatja s néhány tisztességes szobát emeltet ide, bizonyára a *Papkutja* nevezetes helyet fog elfoglalni a kisebb fürdők között és erre úgy vize, mint vidékének szépsége miatt nagyon is hivatva volna, annyival inkább, mert az egész vidéken úgy sincs *fürdő*.

XXIV. A fenesi vár, vagy Béla vára.

Fenes. A papir-malom. A koronázott hegy lábainál. A felvezető ut. A sánczok. Az északi bástya-torony. A kerek bástya-torony. A bolt-ives vak ajtó. A szeglet bástya-fal. A vár kapuja. A romok pusztítása. Béla-varának multjáról. A hős kor. A romok holdvilágnál.

A *Papkutjától* még délnyugoti irányban folytatjuk utunkat, kies lapályon, mely termékeny szántóföldekkel van borítva — és csakhamar elérjük *Fenest*.

A fenesi völgy a szebbek közé tartozik, a falu közepét végig hasítja a hegyről alá rohanó *fenesi-patak*, mely északi irányban vágatva igyekszik eljutni a Fekete-Körösbe, habár útjában sok sziklakövel kell megküzdeni, melyek bosszusan állanak eléje, a miért lehordta őket a hegyekről, — a patak két partja fákkal van szejélyezve s itt-ott keskeny pallókkal áthidalva, — a patak mentében huzódik a falu két sor háza, jó messze a medertől, és pedig oly hosszan, egészen a hegy tövéig, hogy félóra alatt csak a veres tetejü református templomig tudunk eljutni, pedig ehhez még nincs közel a falu közepe sem s a falu közepén tul kezdődik az „*oldh rész*” s az is több egy félórai sétánál.

Egyenesen déli irányban haladunk, el a fák közé rejtőzött unitus templom előtt s innen egy félóra alatt már kiérünk a falu végére, melynél közvetlenül kezdődnek a hegyek.

A falu végén a patak mellett egy domb emelkedik, körülvéve betelt árkokkal. Itt volt hajdan a *papir-malom*, mely 1860 körül leégett s azóta nem épült fel.

A volt *papir-malmot* elhagyva, hegyek közé jutunk, hol sziklaomladékon át kellemes szép völgybe érünk, mely félkörben egymásra hajló horpadásos hegyekkel van bekerítve, hol a magas fák zöld lombjai közül itt-ott fehér sziklák állanak ki, — a völgy jobb oldalán csörtet végig az eleven széles patak, — balfelől pedig emelkedik az az erdővel borított sziklás *süveg-hegy*, melynek meredek tetején 1453 láb magasban vannak *Bélavár* — vagy a középkorban úgynevezett *fenesi vár*¹⁾ — *romjai*, csak egyetlen csonka fallal nézvéni ki a belényesi országotra, míg innen a völgyből a fák egészen elfeledik a romokat.

Csudálatos, hogy míg mindenfelé irtják, pusztítják az erdőket, addig senkinek nem jut eszébe, hogy ezen hegycsúcsot megtisztítsa fáitól, melyek elrejtik a romokat. A *tulajdonos* hozza meg ez áldozatot az utazó közönség érdekében, *vágassa ki a rom körül levő fákat*, melyek elrejtik azt s akkor e *magas csúcs* pompás *várromjaival* a legfelségesebb tájképet szolgáltatja a belényesi útra.

A zuhogó patak szélén leülünk egy sziklakőre, s csak szükséges megpihenés után indulunk felfelé a völgy baloldali hegynyílása mellett az itt-ott sziklával borított meredek gyaloguton, mely mellett lenni a mélyben a keletre nyúló keskeny völgy közepén patak csörgedez. Tagadhatlanul fárasztó az út, kivált midőn egyenesen déli irányt vesz s minden tekergőzés nélkül igyekszik a *romokhoz*; itt már a mogyoró és tölgy lombjai sem tartanak árnyékot felettünk, mert a fák 3—4 öl szélességben

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 310.

ki vannak irtva, mely világosan mutatja, hogy itt hajdan ut volt. Ezen tisztás egyes pontjairól aztán gyönyörű kilátás van a szeliden lehajló völgyekre.

Huszonhat percz alatt érjük el (a hegy aljától számítva) a *Bélavár külső sánczeit*, izzadtan, fáradtan. Ezen külső sáncz még most is 2—3 öl széles, 1—1½ öl mély árok, a mely a belső sáncztól 100 ölnyi távolban körítette a várat, a kerek hegycsücsöt melynek oldala többnyire szőlővel volt beültetve, a mit bizonyítanak a *dél-nyugoti oldalon* még most is meglevő *szőlő tökélek*, melyek elvadultan bár, de most is teremnek. Természetes, hogy a sáncz s annak területe százados tölgyekkel van most már benőve, melyek büszke fenséggel emelkednek a magasba pompás koronáikkal, mintha kevélységüket képeznék, hogy ők még látták ezt a *várat* épebb állapotában. Ezen külső sánczoktól még 100 ölnyi utat teszünk felfelé a meredek lejtőn s úgy érünk a *belső sánczhoz*. Ez 4—5 öl széles, 1—2 öl mély árok most is, körül folyva a régi *várat*, — s belső partja 5—6 öl magas földhalommá emelkedik, melynek tetején vannak a *romok*, melyek 1599-ben még diadalmasan kiállották Nyári Pál nagyváradi kapitány heves ostromát.¹⁾

Az északi oldalon kapaszkodunk fel a várba, épen a hol az északi *bástya-torony* emelkedett. Csak egy 17 lépés széles, 6—7 öl magas, majdnem hegyesen végződő fal áll fenn most már a *bástya-toronyból*, két szélén tompa csucsokkal, mint valami csinos kapu tető, — ezen szélek előtt tömör kőfal van hozzá építve, — az így bentebb maradó falon 4 sorban 5—5 négyszögű apró, 2 láb mély lyuk, mintha gerenda-végek lettek volna valamikor ide

¹⁾ *Szádeczky* Lajos : Mihály havasalföldi vajda. 79.

beerősítve. A fal téglával vegyített terméskövekből van építve, alja *faragott kövekből* áll.

Ezen toronytól délnyugoti irányban 80 lépésnyire találjuk a *romok* legmagasabb s legépebb részét. Ez a *kerek bástya-torony*, vagy a régieknél ugynevezett „*öreg torony*,” melynek délnyugotra néző külső félköre még majdnem teljesen ép és a négy öl magas földhalom felett még több mint 10 öl *magasan* emelkedik, szikla kövekből és faragott kövekből építve. A háromszögű *várnak* ez volt *szeglet-* vagy *öreg-tornya*, melyben végződött, — innen magyarázható meg, hogy habár ezen kerek bástya-torony két oldalán a harmadik és negyedik emeleten durván faragott kövekkel kirakott két hosszú csúcsíves ablak van, rajta ajtónak semmi nyoma, és pedig a régi „*öreg tornyok*” szokása szerint azért nem volt rajta semmi ajtó, hogy a torony mint utolsó menedéke és védelmi helye a várbelieknek, honnan már csak a torony aljában levő földalatti alaguton, vagy a halálba lehetett menekülni — annál hozzáférhetlenebb legyen az ellenségre nézve. Oly terjedelmű a torony hengerdedsége, hogy az bátran szolgálhatott lakásul. Ezen torony belsejében egy 4—5 öl mély üreg van, a melybe midőn lemegyünk, ott a torony falán belőlről egy *boltíves vak ajtót látunk*. Vajon egyszerű fülke volt-e ez a hajdan korban, vagy talán valami földalatti titkos kijárási befalazott ajtaja? — azt most már nehéz volna meghatározni.

Innen délkeletre 60 lépésnyire egy 5—6 öl magas, déli oldalon 10 öl, keletről 4 öl hosszú *szeglet bástya-falat* találunk, melynek erősségét mutatja vastagságán kívül az, hogy teteje befelé megy. Ezen nem látszik torony nyoma, de kétségtelenül egyforma építkezés volt ez

azzal az éjszaki részszel, a hol feljöttünk, — mire mutat azon körülmény, hogy e két szeglet között középen áll a 2—3 öl magas *kapu-ívezet*, mellette két felől 2—2 öles erősen kiszökő támfal, melynek kiálló párkánya faragott kövekből áll. Itt volt a vár szép homlokzata, bejárata, — itt volt a felvonó hid, mely bebocsájtá a jó barátot és kizárta az ellenséget, — a hol bevágtattak a délczeg lovagok, kiknek jövetelét a messze látó toronyőr kürtjével jelezte, — mely felvonó hidnak nyomai ma is látszanak.

Milyen kár, hogy ezeknek a *romoknak* is egy részét szentségtelen készel elrabolták, széthordták a közeli falukba, építkezés végett. Milyen kár, hogy senki nem védelmezi ezeket a mult idők nagyságát hirdető romokat! Fájó szívvél látjuk, hogy csákánnyal mint ki van vájva ennek a legmagasabb kerek bástya-torornak is az alja és hogy ha maga az erős építkezés ellent nem állott volna a kegyetlen ember erőtelenségének, bizony ki volna már dölve az a toronyfal, mely uralkodik a százados tölgyek fölött s már a messze országutra hirdeti, hogy mennyivel hatalmasabbak voltak a mi őseink ennél a gyáva kornál, mely csak rombolni tud s lerombolja lassankint dicső multunk minden emlékét.

Miért nincs, a ki óvja ez emlékeket?!...

A *Béla-vár romjai* is megérdemelnék, hogy a *mű-emlékek fentartásáról* szóló törvény oltalma alá esnének, — mert habár nem tudjuk is bebizonyítai egész határozottsággal, építésének idejét, annyi kétségtelen, hogy az van legalább is *hatszáz éves*. Melyik *Béla király* építette, nem bizonyos, — de még az sem bizonyos, hogy *Béla király* volt.

Azt tartják, hogy *IV. Béla* még mint herczeg és a *Tiszántuli részek ura* építteté ezt vadászkastélyul, hová sokat járt bölény vadászatra. Valószínűbb azonban, hogy még előbb *II. Béla építtette*, ki Aradon sokat tartózkodván, megkedvelte itt ezt a hangtalan csendességet s ide, e remete magányba vonult vissza kipihenni az uralkodás fáradalmait.

Mások pedig azt állítják, hogy *Vincze nagyváradi püspök* 1244. körül építteté azt, vagy legalább ő kezdte meg építtetését¹⁾; az bizonyos, hogy ez a váradi püspökök tulajdonát képezte a XIII-ik század végén.

Ezen vár képezte védbástyáját a Belényes vidékén virágzó bányászatnak, épen azért püspökeink a XIII-ik században nagy sulyt fektettek reá. Az 1290 ik év körül csak egy időben 504 köből *búza* és 400 darab *kőso* szálitatott be a *várőrség élelmezésére*.²⁾ A hatalmas *Lóránt* erdélyi vajda 1294-ben kemény ostom alá fogta a várat, de hogy mily erős volt ez, kitetszik abból, hogy az a *Loránt* a ki meg mert ütközni magával a király seregével, nem tudta bevenni e várat, melyet László és Csatári Pál várnagyok és Jakab a váradi püspök testvére védtek.³⁾

Az a vélemény is merül fel, hogy ez lett volna *Mén-Marót vára*; vagyis *Bihar-vár*, melyet a honfoglaló magyarok a chazar-herczegtől elfoglaltak. Ezen állítás azonban a hely megtekintésével meg van czáfolva, mert ha nem néznénk is azt, hogy a *chazar-herczegségnek* ez majdnem *legszeleső pontja* volt a délkeleti részen, — ha semmit nem adnánk arra, hogy egy nagy herczegség ura

¹⁾ *Bunyitay*: Váradi püspökség története. I. 105.

²⁾ Ugyanott II. 313.

³⁾ Ugyanott II. 314.

nem lakhatott állandóan s nem tarthatta *fényes udvarát* — honnan a magyarok hatalmas fejedelmének fia Zoltán vitt magának nőt — egy 450 lépés kerületű kis szikla várban: azt az egyet nem szabad elfelejtenünk, hogy Mén-Maróth *300 felesége* — mert ennyi volt neki — sem fért volna el itt, nem hogy egy oly sereg, melynek midőn fele része a magyarok elől az *Igfon* erdőségbe menekült magával a herczeggel, a másik fele része még 12 napig birta volna ki a hatalmas magyar sereg ostromát.

De meg azért sem lehet Mén-Maróth vára, mert tudjuk, hogy a magyarok csak a tatárjárás után kezdtek sziklára építeni.

Hagyjuk mi ezt a néphagyománynyal, — századok hitével és elnevezésével csak *Béla-várnak* hiszen ugyanis több zajlott le már e romok felett egy fél ezred évnél; így is megérdemlik e romok a kegyeletet, — hiszen minden téglája, minden darab köve azt hirdeti nekünk, hogy volt egy hős, egy csudás, egy mesés kor, melynek leventéi kiválasztották a természetnek egy-egy felséges pontját, várat, éig nyuló tornyokat rakattak a magas szikla-csucsra, aztán éltek ott boldogan, alászárguldottak onnan az ellenségre, mentek meghalni a házáérli, és nem rettegtek az elhagyott nők és gyermekek miatt, mert tudták, hogy hátuk mögött bezáródik a felvonó hid s ellenség elől biztosítva vannak a benmaradók.

Ah, milyen idők voltak azok ehez a tehetetlen, gyáva üzleti világhoz képest!

A *sziklavárak* leomló tornyai maguk alá temetik a hősiességet és a satnya ivadék szét hordja a köveket.

hogy még csak emléke se maradjon annak a dicső kornak, mely úgy feltünteti a mostani törpeségét! Nem akarnak még csak sirkövet sem hagyni a bezárult *lovag-kor* felett, melyen a multért epedő lélek elborongjon!...

Mig elmerengünk a romok között, alig vesszük észre hogy a leáldozó nap utolsó sugara is eltűnik a kerek bástya-torony tetejéről s alászáll az alkony, — a felettünk égbe nyuló óriási tölgyek még sötétebb árnyat vetnek a kormos falakra. De nem sokára a messze Bihar-csúcs sötétlő háta mögött egy roppant fényes félkör emelkedik fel, folyton kerekedik, felebb-felebb jő, felhők gyanánt világítja meg a havasok felhők felett járó ormait, aztán a csucok közül kilép a halvány hold teljes pompájában, beüzösti a havasokat és a belényesi völgyet gyönyörű keretbe foglaló hegyeket, rezgő sugarai végig futnak a völgy tisztásain, hogy felcsillogtassák a kövek közt csörgedező patakok hajlongó vizét, — keresztül törnek a tölgy sűrű lombjai közt s besütnek a vár-omladék hosszú ablakain. A szikla oldaláról felhallik az alácsörtető patak egyhangu locsogása, a völgyből a hazatérő nyáj kolompja közé vegyülő pásztor furulyája.

Milyen közel így az ég, hol a boldogság lakik! Milyen messze a föld szenvedéseivel!...

XXV. Bihar-Füred vagy a Stina de Vale.

Román Miron születéshelye. Budorásza. Az ut. A Stina lui Argyil magaslatán. A kör-viszhang. Zsombékok és nefelejtsek a hegyen. Dr. Kis Ferencz véleménye. A fenyvesekben. Fenyvesi tájak. A paradicsom völgye. A Stina de Vale és gazdája. A „Csudaforrás.” A levegő gyógyhatása. Dr. Lukács János bírálata. Bihar-Füred jövője.

Belényesből van még egy szép kirándulás: a *Stina de Váléra* (Stan'a de Vale) vagy „*Bihar-Füredre*,” melyet nem szabad elmellőzni senkinek, a ki fogalmat akar magának szerezni Biharmegye különböző természeti szépségeiről.

Korán reggel kocsira ülünk mi is Belényesben és ugyan igyekeznünk kell, ha a Stina de Valen időzni s estvére Belényesbe mégis visszatérni óhajtunk.

Belényesből a nyimojesdi patakon keresztül keletre indulunk, s a város végén levő gyár mellett letérünk a vaskóhi országról balra, a nem valami nagyon járt uton.

Szántóföldek között haladunk egyenesen keleti irányban, lapályon, csupán a baloldalon emelkedik egy nagyobb halom, az ugynevezett „*Csermily-hegy*,” mely szőlővel és fával van beültetve s jó bort terem. Majd kopár fensikra jutunk, melynek egyhanguságát oszlatják balról azok a ritka erdővel borított halmok, lehajló völgyekkel s a távoli hegyek, melyek velünk szemközt egymásra halmozódva itt-ott szép csúcsokat mutatnak.

Jobbrói egyszerű kis falu, melybe kevéssé járt ut vezet, mi mégis erre térünk le, mert vétek volna elkerülni ez a falut annak, a ki az *észt, szorgalmat és önerőt* méltányolni tudja.

Mézes nagyon egyszerű kis falu, mint akármely más román falu a vidéken, — mert magyar hangzásu neve daczára bizony itt nem lakik egyetlen egy magyar se, — az egész falu olyan tiszta román, mintha csak Bukarest mellett volna valahol; házai épen oly hegyes élesen huzzák fel zsuppos hátaikat s kémény helyett épen úgy egész tetejükkel füstölögnek, mint a többi közeli falvakban.

De van ezek között a zsuppos házak között egy hozzájuk mindenben hasonló *szalmafedelű régi ház*. Óh, a *mézesiek* nagyon szívesen megmutatják ezt a házat, és midőn az ajtóhoz érnek, áhitatos tisztelettel *emelik meg* kalapjaikat, vagy báránybőr süvegjeiket.

Itt született *Román Miron*, ki egyszerű paraszt fiúból esze, szorgalma és igyekezete által, *önerejéből* felküzdötte magát a *legmagasabb* papi méltóságra s most mint a görög-keleti románok metropolitája (szebeni érsek) vezetője több mint *másfél millió* léleknek....

Mézes falut elhagyva, kopár legelőn át nyirfa-bokros lapályon tartunk keletre, ebben a téres *belényesi völgyben*, melyet nagy körületben szép, magas hegyek zárnak be.

Egy kisebb hegyszakadékon leérünk a keleti hegység déli tövébe s ott találjuk végig nyulva annak lábainál *Budorásza* falut s ha óráinkra tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy épen két óráig tartott az ut *Belényestől* ide, jó hajtással, nem számítva a Mézesen töltött időt.

Budorásza nem tartozik azon faluk közé, melyeket térképeken vagy földleírásokban eredménynyel lehet keresni, — nem is jogosítják fel őt erre sem az a 1059 román lakos, ki ezt nevezi szülőföldjének, — sem azok a kéménytelen zsupos házak, — sem az a fehér falú, zsindeles tetejű deszka torony, mely mellett néhány cifra kereszt hirdeti az alatta nyugvók vagyonosabb voltát: és mégis kezdenek sokat beszélni erről a kis faluról, vagy hogy úgy mondjuk: kezd divatba jönni, — és mire ezek a kis kivarrott ingű, borzos szőke gyermekek — kik szép számmal állanak ki minden utczaajtóban — munkaképes emberekké lesznek, akkorára *Budorásza* neve ismert lesz már az egész országban. És ehez csupán annyi joga van, hogy határában van *Bihar-Füred* vagy *Stina de Vale*.

Némelyek itt hagyják a faluban lőszekereiket és háts lovát, vagy ökörszekereket fogadnak, a mivel felmenjenek a meredek hegyre; de ez nem multhatlanul szükséges, mert *csináltatott* már *Biharmegye Budorászá-tól fel egészen a Stina de Váléig egy szép és jó csiga utat* (rá ment vagy 40,000 napszám), mely hogy ha állandó is lesz, soká fen fogja tartani az építő *Csapó Ferencz* főmérnök szakképzettségének jó hírét.

Mi pihentetés után aggodalom nélkül ülünk ismét fel *lovas szekereinkre*, — hajtatunk végig a falun az óriási diófák árnyában, a patak mellett, mely malmot hajt, — kissé délkeletre, azután a patakon keresztül egyenesen keletre fordulunk s elhagyjuk a falut.

Alig 8 percz alatt egy tágas hosszú völgybe jutunk; balról törpe nyirfákkal tarkázott meredek cserjés hegy, melynek oldalába van vágva a jó kocsí ut, — jobbról a

szintén meredek hegyeket bükkös cserjés borítja, melyeknek lábainál pompás vizű patak csörgedez a lehor-
dott apró szikla kövek között. Utunk keresztül vezet a
patakon, a jobb oldali hegy oldalára, hogy ott mindig
felebb felebb kapaszkodva lássuk, miként szűkítik a völ-
gyet azok az egymáshoz mind inkább közeledő s folyton
szépülő bükkös sátorhegyek, — érezzük a hegyi lég hü-
vösebb voltát.

Minél felebb érünk a kanyaró csiga-uton, annál
szebbé válik az, annál bájosabb és mélyebb völgyek ke-
rülnek utunk mellé, mely szédítő mélységű karcsu szilfás
völgyekből közelebb és távolabb pompás erdős hegyhá-
tak és csucskok emelkednek ki.

Feljutunk a *Stina lui Argyil* (Stan'a lui Argyil) ma-
gaslatára.

Mily elragadó kilátás!

Mily festői tájkép!

Egy tisztás a szédítő magasban, melyen csak azért
nem terem egyéb bársony puha fűnél, hogy semmi ne
akadályozza annak a természeti szépségnek látását, mely-
nek felséges varázsát rajongó költő lelkesedése, művészi
festő ihletettsége nem képes halványan sem vázolni.

Egy ellopott táj ez a felséges Svájcz legszebb
pontjáról.

Előttünk beláthatlan mélységű völgyeken túl az
óriási magaslatok csoportosan sötétlő hegyes fenyvesek-
kel vannak borítva, — mellettünk a csodás nagyságu
bükkök, mereven tartva karcsu derekaikat, — mögöt-
tünk az elhagyott völgy, melyen a belényesi völgyre van
kilátás, hol a város és az apró falvak elmosódnak a tá-
vol ködében; körülöttünk apró énekes madarak repked-

nek egyik lombról a másikra, édes dalokat énekelve. — Lent a völgy mélyében domb oldalában magánosan álló kéken füstölgő ház, előtte legelésző fehér nyáj, sok-sok kolompossal, vidor zeneszóval, mintha csak a pásztor furulyájához szolgáltatnák a kíséretet — és e szabálytalan összhang ábrándos hangokkal tölti be a völgyet s visszhangozik a bérczek csucsain.

És hogy a természetnek ne csak tündéri szépségét, hanem csudás nagyszerűségét is bámuljuk, az utcsinálók sziklát robbantanak fel és a dördülés 6—8-szor körül futja a kerek völgyet, mindig gyengébbé és gyengébbé válik, míg a nyolczadik már csak sohajszerűleg végződik. Oly nagyszerű *körviszhang* ez, melyhez hasonlót csak a „Szent-Anna tavá”-nál hallhatunk.

Alig tudunk megválni ettől a páratlan szépségű hegyvölgyes vidéktől.

Tovább is szédítő mélységek felett, bérczek oldalán kanyarog sok helyen sziklába vágott csiga-utunk, óriási bükkök között

Egyszerre hirtelen megszakad az erdő, egy hoszszu széles völgy nyulik keresztbe előttünk, melyen nincsenek fák, még bokrok sincsenek: de van a helyett ám buján diszlő pázsit és még valami, a mit alig hiszünk az első látásra: — *zsombék*, valóságos zsombék, elborítva az egész völgyet, mintha csak valami alföldi rét szélén volnánk, itt az 5124 magas Pojana közelében.

Éppen nem meredek lejtőn hajlik le utunk az északról délre huzódó völgybe, — ilyen lejtőt még az Alföldön is találunk, csakhogý az nincs ily kövér bársony fűvel benöve. Megnézzük a legelső kis hantot, hogy a mit mi zsombéknak látunk, nem valami begyepesedett

szikladarab-e? — megnézünk egyet, megnézünk tizet, megnézünk huszat, széthányjuk szigonyos hegymászó botjainkkal, és úgy találjuk, hogy ezek a számtalan kis apró halmok itt mind *valóságos zombékok* épen olyanok, mint a réten. Ha saját ismeretünkben kétkednénk, minden aggályunkat eloszlatja *Dr. Kiss Ferencz* Biharmegye főorvosának hasonló tapasztalata, ki vizsgálódása tárgyává tévén ezeket a hasonló magasságban szokatlan zombékokat, meggyőződött ezeknek a réti zombékokkal ugyanazonosságáról.

És ezek a *zombékok* nagyon figyelemre méltó körülményt árulnak el. Azt, nevezetesen, hogy *ezen völgyben meleg forrásnak kell lenni*. E feltételt még jobban megerősítik azok a vizi *nefejejtsek*, melyek majdnem az egész zombékos völgyet elborítják. Ha e buja pázsitos völgyben — melyen egyetlen kis patak sincs — *meleg források* nem volnának: akkor zombékok nem képződnének, nefejejtsek nem virítanának.

Tudós geológusok vegyék figyelembe ezt a *zombék* és *nefejejts* jelenségeket, — kutassák át szorgalmasan e völgyet, tegyenek némi ásatásokat s rá fognak találni a *meleg forrásokra*....

A pázsitos zombékos völgyön keresztül haladva már fenyvesbe jutunk, sötét zöld sűrű fenyvesbe, — egy valóságos őserdőbe, hol a hosszú századokon át egymásra dőlt fák ott korhadnak el, hogy helyet adjanak a mellettök felfelé igyekvő fiataloknak, — egy-egy keresztül fekszik az alácsörtető patak mély és széles medrén, melyet az magának a sziklás talajba vajt. — A karcsu magas fenyők alja borítva van hosszú *fenyő-tobozokkal*, melyek az apró tülevelű ágakról hullottak alá, de a me-

lyekből a *keresztcsőrű* már kiszedegette az olajos fenyőmagot. Némely élőfákról is csüng alá lebegő moha hosszú szálabban, — de nem is csuda, mikor oly sűrűn állanak egymás mellett ezen talajt szerető fenyők, hogy még annyi szél is alig fér közéjük, a mely végig lebegtesse utunkon azt az édes balzsam-illatot.

Itt már lassan haladunk tovább, nemcsak azért, mert még itt az út nincs rendbe hozva egészen s néha keresztbe dől fát, máskor legördült sziklakövet kell kerülgetnünk, hanem mert félünk, hogy majd elfogy ez az üdítő, balzsamos fenyves; pedig dehogy fogy. Itt csak a kezdete van ennek a *szívet-lelket éltető vidéknek*, — ez a fenyves tart még messze, nagyon messze, — sokszor kifáradnánk, ha keresztül akarnánk menni rajta.

Balról mély völgy hajlik le mellettünk, melyből a fenyőknek csak hegyes tetejei nyulnak fel — s tul azon nagy kerek sátor, benőve zugó fenyvessel. E sátorhegy keleti oldalán északra kanyarodik egy patak, hogy ott fűrész-malmot hajtson locsogó vizével.

Ezen patak balpartja közelében a víz folyásával szemközt vezet utunk. Lassanként haladunk lefelé az eléggé meredek lejtőn, mindig elevenebb fenyők között, lefelé egy *völgy-katlanba*, hol a lég mindig enyhébb, a balzsam-illat üdébb a madarak éneke vidámabb s a szent magány néma csendjét csak a fenyvesek bódító zugása s a patak titkos csevegése tölti be.

Aztán kibukkanunk egy kerek mély völgybe, melynek pázsittól borított közepét csacsogó patak vágja ketté, — széleiből meredeken emelkednek fel az egymásra halmozott óriás hegyek, sűrű fenyővel borított oldalaikkal; — némely hegycsucs csak keskeny szegletével

tudott hozzá férni a völgyhöz, de inkább szorong, csak-hogy ő is láthassa a paradicsomi völgyet, melynek neve: „*Stina de Vale*” vagy „*Bihar-Füred*.”

Óránk hárommal mutat többet, mint mikor elhagytuk Budorásza utolsó házát, pedig eléggé igyekeztek lovaink.

De ki sajnálná 3 órai ut fáradalmait azért, hogy eljusson egy *szép*, egy *csendes paradicsomba*?

Egy paradicsomi völgybe, melyet természetes egyszerűségéből nem vetkeztetett még ki kontár emberi kéz.

Csupán 2 egyszerű, de csinos svájci faház mutatja, hogy itt emberek tanyáznak, — 2 épülő félen levő pedig azt, hogy ezután még többen akarnak itt tartózkodni.

Nem is csuda, ha kíváncznak ide az emberek! Hiszen abból a beteges, romlott légkörből semmit nem bocsátanak át azok a mértföldekre terjedő fenyvesek, azok a tölcser módjára felemelkedő óriási hegyek, melyek a körülszárolt völgyet féltékenyen óvják minden vihartól, *levegőjét enyhévé, képét szelíddé, virányát gazdaggá teszik*, hogy minden csak a *fenyves édes balzsamos illatában fürödjék*, azzal táplálkozzék, attól *üdüljön s nyersen boldog, új életet....*

A nagyohb ház felé tartunk, mely kellemes verándájával keletre néz, hogy lássa a hegycsucok közül kiemelkedő napot, melynek fényes sugarai csodásan rezegnek végig a fenyők sudarain.

A verándán egy barátságos arczu *ősz papot* találunk, a ki kitűnő szivességgel fogad minket a távol levő házi gazda nevében. Igen, itt még csak *házi gazda* van, — valamennyi épület egy emberé, azé, a kié maga ez a *paradicsomi völgy*, meg az egész erdő a nagy messzesé-

gig. Itt még nincs vendéglő, sőt még bérház sincsen. De a házi gazda szives jósága mindent pótol: befogadja az uton járó, jól tartja az éhezőt.

Ez a kitűnő házigazda: a nagyváradi gör. catholicus püspök *Pável Mihály*, ki a divatos külföldi fürdők helyett nyaranta itt keres és talál magának üdülést, — az a rokonszenves arczu ősz pap pedig, ki őt mindig elkíséri ide s távollétében házigazda szerepében helyettesíti, kinek arczát a hosszabb itt tartózkodás már az ifjúság üde pirosságával rózsázta be: az a gör. cath. nagyrépost, *Kőváry Tivadar*.

A nagyrépost kitűnő előzékenységgel helyettesíti a szivélyességéről ismeretes püspököt — megmutogatja az apró szobákat, melyek csak nyári használatra fából, deszkából vannak készítve, melyek közül *ő, meg a püspök, ketten csak egyet tartanak elfoglalva*, a többi a vendégeknek engedték át. Épen a szomszéd szobában egy zsidó rabbi tanyázik már hosszabb idő óta, — a másik szobában egy kálvinista család, mellette egy római katolikus, tovább egy görög s így tovább; — és ezek mind a *püspök vendégei*, kik vele folytonosan együtt vannak s a legkellemesebb időt töltik melyre okuk van egész életükben hálásan emlékezni vissza.

A *nagyrépost* aztán végig vezet bennünket a paradicsomi völgyön, a délkeleti szegletbe, a hol van a „*Csuda-forrás*.” Ez egy óranegyedre esik a háztól s sziklakövek közt kifolyó hideg forrás, melyről megmondjuk hogy hőmérséke 5.5° C., — hogy a legfelségesebb tiszta víz, melynek üdesége majdnem részegít, felvillanyozza a testet, — hogy oly hatalmas étvágyat csinál, milyent ritkán lehet tapasztalni, — hogy szikla mélyéből folytono-

san felbuzgó vize oly hatalmas forrással bír, mely nemcsak mély tavat alkot egy sziklás mederben, hanem ölnyi szélesen folyó patakot tart fenn és táplál: valóban nem csodálkozhatunk rajta, ha messze vidékről felkerekedik a betegek és addig fürödnek jéghideg vizében, míg teljesen visszanyerik egészségüket és saját tapasztalatukból hiszik a „*Csuda-forrás*“ gyógyító erejét.

Ide fogják felállítani a *hidegvíz gyógyfürdőt*.

Aztán a kopasz tetejű s kirándulási helyül szolgáló 5124' „*Pojána csucs*“ lábainál visszatérünk a verandás házhoz, melynek kellemes erkélyén gazdagon megterített asztal mellett egy egész vendégsereg várakozik reánk. Azok is a püspök vendégei s mi is elfogadjuk a szives meghívást, melyet a *nagyprépost* annyi őszinte melegséggel tolmácsol a távol levő püspök nevében.

A kedélyesen elköltött ebéd után még egy sétát teszünk a felséges völgyben, mely szakértők véleménye és a tapasztalatok szerint meggyógyítja az *idült hurutos bántalmakat*, a még teljesen ki nem fejlődött *mellbetegséget*, a kimerültségből származó gyengeséget, — s lehetlenség megválnunk e gondolattól, hogy itt a „természetnek e szent helyén“ okvetlenül *Klimaticus gyógyhelyet* és *hidegvíz gyógyintézetet* kell berendezni, mert ha valaha egy hely megérdemelte az előleges áldozatot, jogot tartthatott szép és nagy jövőre: ezen völgy mindenestre olyan.

Nemcsak laicus emberek mondják ezt, hanem szakértő orvosi tekintélyek is el vannak ragadtatva e völgy szépsége s páratlan levegője és vize által és az *emberiség nevében* sürgetik a fürdő berendezését.

Hogy pedig szavainknak nyomatékot adjunk, nemcsak *dr. Kiss Ferencz* megyei főorvosunkra hivatkozunk,

hanem idézzük Biharmegye nagytekintélyű és nagytudományu főorvosának néh. Lukács Jánosnak szavait, ki a *Stina de Valéról* következőket mondja:¹⁾

„Oly hegységet találtam Belényes közelében, mely Belényeshez közel — könnyen hozzáférhető, mértföldekre terjedő kizárólagos fenyvesek közt fekszik, szelid, gazdag virányszattal bíró, hideg, felülmulhatatlan friss, üde vízforrásokkal bőven el van látva: ezen helyiség a *Budurásza határában* levő „*Stina de Vale*“ völgy. Ezen völgynek minden szélvihartól mentesített kellemes, mondhatnám paradicsomi fekvését leírni nem lehet, — látni, érezni kell azon gyönyört, melyet e völgy nyújt, — beszívni kell azon balzsamos illatu fenyves levegőt, mely e helyen a sorvadni kezdő, petyhüdt tüdőt élénkíti s mintegy új életre gerjeszti, — inni kell azon vizet, mely e helyen az *idült catharusban* szenvedő gyomrot s bélcsatornát az étkek megemésztésére, s a test oeconomiájának hatványozása által a kifogyni, kimerülni kezdett phisikai erők gyarapítására serkenti, — élvezni kell mindent és még többet, mit e vidék vadregényes szépsége a nyomott, az önmagával *meghasonlott kedély* felelevenítésére, megnyugtatóására s a *kimerült szellemi tevékenység* emelésére nyújt.“

Ezen okokból tehát melegen ajánja „*egy climaticus gyógyhely berendezését, egy hideg víz-gyógyintézet savó gyógy mód alkalmazásával egybekapcsolt fenyő fürdőhelyiség* (Ficten Bäder) létesítését.“

És midőn ezt olvassuk, nem szabad elfelednünk,

¹⁾ Dr. Lukács János által Biharmegye alispánjához 1879. auguszt. 27-én 9070. sz. a beadott jelentés. Eredetije Biharmegye levéltárában.

hogy néhai dr. Lukács János nagyhirű és tapasztalt orvos volt, ki sok időt töltött a *Stina de Valén*, tehát saját észlelete alapján szerzett meggyőződést annak jótékony hatásáról.

A megye súlyt is fektetett a tapasztalat tanácsára s nem csekély áldozatkészséget tanusított; midőn 40,000 napszámot fordított az út elkészítésére. De maga a tulajdonos gör. cath. püspök sem marad hátra, megkezdte az építkezéseket s szívéllyességével kedvelté teszi a helyet.

Mi azon édes reményben veszünk bucsut a felséges völgytől, hogy a *megye* és *püspök* kölcsönös buzgalma folytán *Biharmegye dicsőségére s az egész szenvedő emberiség javára*, egy évtized alatt messze országokban ismeretes lesz a *Stina de Vale* vagy *Bihar-Füred*.

Ugy legyen !....

T A R T A L O M.

Előszó a második kiadáshoz — — — — —	Lap 3
Előszó az első kiadáshoz — — — — —	6

I. A Sárréten és sziksós vidéken.

Nagy-Kereki. Szent-László csudája. <i>Kereki vára</i> . Népvisélet. A mezei élet. <i>A Bocskaiak városa</i> . <i>A pocsaji vár</i> . <i>Esz- tárban</i> . A konyári sóstó-fürdő. A sziksó. B.-Ujfalu. <i>A csonka torony</i> . <i>A keresszegi régi torony</i> . — — —	9
---	---

II. Az asphalt hegy és vidéke.

Fugyi-Vásárhely régiségei. Kis-Jenő régiségei Mező-Telegd. <i>A régi templom</i> . A hegyoldalról. <i>A sós-vidék</i> . Az asphalt völgyén. <i>Az asphalt</i> . <i>Özönviz előtti fák</i> . A cigányvölgyi gyártelep. <i>Az asphalt-olajok</i> . A felső-dernai gyártelep. A gyár készítményei. — — — — —	26
---	----

III. Az Érmelléken.

Bihar. <i>A Földvár</i> . Régi falfestmények Siterben, <i>A szalárdi templ.</i> <i>A savanyuviz fürdő</i> . Hodosi templom régi falfestményei. <i>Adorján-vár</i> . A szentimrei kolostor. A templom. <i>A szent- jobb monostora</i> . <i>A szent-jóbi vár</i> . A kőlyi sárga házban. Diószeg. Az érmelléki asszu Chinában. A vinczellér-ké- pezde. A „Bátorság Cassája.” <i>Zólyomi vára</i> . Székelyhid. <i>A székelyhídi vár</i> . <i>Várromok</i> és kastély M.-Petriben. Margitta	40
--	----

IV. A Réz-hegyeken vagy Fekete-erdő és vidéke.

Terebesen. Tóti. Papfalván. Vár viz kövezete. A verzári vas- kapu A verzári völgy. A kastély. Vizesések. Középes. Fekete-erdő és vidéke. A fekete-erdői üveggyár. Az üveg- készítés. A köszörlüdben. A vizesés-fürdők. Cserna- Hóra. Solyomkő és vidéke. A solyomkői üvegghuta. A csiga-utak. A vadászlak. — — — — —	63
---	----

V. *Sólyomkő-vára.*

- A Vale Sintyia. Sólyomkő-vári patak völgye. Sólyomkő-vár multja. A vár romjai. A sólyom madarak. A kút. A barlang. A sirholt-kápolna. A *kápolna halottjai*. Gróf Batthyány József családja. — — — — — 75

VI. *A Körös-völgyén.*

- Élesd. A pesterei és kalotai barlangok. A Báródság székhelye. *A nagybáródi kőszén-bánya*. A Királyhágón. A révi agyag. A révi szoros. A vasutról. Vár-Sonkolyos. *Mén-Maróth vára* 91

VII. *A Jád völgyén.*

- Brátkán. A Vale boi. Loro. Ponor. A lejtőn. Remecz. Az Izvor. A fenyvesekben. A jádvölgyi iparvasuton. A Jád. Csarnóházán. Csarnó vezér. A szép Anicza. A barlang. A barlang rejtekében A kénes víz. Gura Jadului. — 101

VIII. *Szalonta vidékén.*

- Nagyvárad déli oldalról. Ürög. Less. A gyapjai kastély. Szalontán. *A csonka torony*. Arany és Földi szülőföldje. Az illyei kastély. A pusztai kápolna. Az elpusztult falu. *A tamásdai régi torony*. — — — — — 114

IX. *A tenkei fürdő.*

- A nyárszegi erdőben. A parlagi rózsák. A szénégetők hazája. Tenke. *A tenkei fürdő*. Az ásványviz. Az ásványviz hatása. 125

X. *Beél vidéke.*

- Bélfenyér. Az erdőben. Ökrösön. A siádi völgy. A morajos ut Krajován. Régi dolgok. A beéli táj. Beél. A beéli üveghuta. Márkaszék. A karándi meleg ásványviz forrás. 130

XI. *A Szent-László és Félix-fürdő.*

- A tatár-kápolna. *A Lotos-virág*. A Püspök- vagy Szent-László fürdő. A felrugott kő. Szent-László-kápolna. *A hév víz fürdők*. Az ivó-kut. A Pecze eredete. *A fürdő a múltban*. A Félix-fürdő. A keser-sós kánes hév viz hatása — — 138

XII. Lunkászprie vidéke.

A kardói kőszén. Az almamezői völgy. Drág-Cséke. A bucsumi templom. M.-Cséke. A robogányi meleg forrás. A hegyesi ásványviz. Dobsa Lajos lakása. A terpesti uri lak. Kerpest. Nánhegyes temploma. A boszorkány-völgy. A Vída-völgyön. A lunkászprie-i erdészlak. A Toplicza völgyén. A meleg ásványviz forrás. Toplicza barlang. Vaskő, kőszén és agyag-telepek. — — — — 147

XIII. A meziádi barlang és vidéke.

Szitány. A papmezői vár romjai. Gróf Porcia sirja Kimpányon. A gurbesdi magaslatról. Remete. Az Árpád-kori templom Remetén. Meziád. A meziádi völgyben. A patak kutfeje. A 3 szikla-kapu. A meziádi barlang Portáléja. Az előcsarnok. Az angolok konyhája. A megkövült vizesés. A főcsarnok. A Dóm. A tejszinű csarnok. Az erkélyen. A csonka oszlopok. Fekete agyag és guánó. Egy mást keresztező emeleti csarnokok. Az emeleten. A legnagyobb szömölcs-kő. A megállott vizesés. A barlang forrása. Az utolsó terem. A földalatti mennyország. — 158

XIV. Belényestől Vaskóhig.

Belényes felé. Az esthomály. A „Kőpinczében.” A belényes-vaskóhi uton. Tárkány. A Galbina-patak. A petrósi ut. A Fekete-Körös völgye. Szudrics Rieny. A gyigyeseni hég-forrás. Lunka. Házi ipar Vaskóh vidékén. A brienyi vashámor völgye. A kovácsok hazája. — — — — 176

XV. A vaskóhi vashámor.

Vaskóh. A magyar legény. A Kálvária-templomban. A kimpí és kollesteri márvány. A vashámorban. A zuzda. Az olvasztó. A pörölda. A buga-vas. A nyújtó. A hámoros. A hámor újra ébredése — — — — — 185

XVI. A szohodoli üreg vagy Campanésca.

A Boi-patak. Kerpenyét. Kristyorel vidéke. A hegy-tölcsér. A szohodoli templom. Szohodol. A kalugeri patak. A

szohodoli üreg vagy Campanésca. Az üreg kapuja. Az üreg szélén. A mélység titka. — — — — — Lap. 192

XVII. A kalugeri dagadó forrás vagy Isbucu.

Kaluger. A kalugeriek. A barna kőszén. A márvány-hegy. Hegyi tájképek. A nyírfás dolinák. A völgy-kazánban. Az Isbuc. A barlang-üreg, A medenczék. A dagadó forrás augusztus 18-án. A víz-kiömlés. A visszafolyás. Egy ozsona az Isbucnál. A csodaforrás-fürdő. A második ki-dagadás. A fürdés. A víz gyógyhatása. Miért nincs ház az Isbuc völgyében? — — — — — 199

XVIII. A fonáczaí barlang.

Vaskóhról vissza. A rézbányai ut. Kimpányon. Fonáczán. A szürkalló és a kallós. A fonáczaí barlang utja. A hegy oldaláról. A fonáczaí barlang. A portale. Az előcsarnok. Az 5 fülkés terem. A Dóm. A nagy folyosó. A dísz-csarnok. A rovarok sirja. A tündéri várrom. A fehér tündérterem. — — — — — 209

XIX. Rézbányán.

A forrás-patak mellett. A diófás utak. Rézbánya felé. Rézbánya falu és Rézbánya város. A rézbányaiak. A bányászok. A mőczok. — — — — — 219

XX. A Portale.

A rézbányai Körös völgyén. A vizesés. A susogó völgyben. A Bihar lábainál. A Mogura felé. A sziklapadozat. A tündéri játék. A Portale. Az emeleti csarnok. A nagy teremben. Tündérek fürdője. — — — — — 223

XXI. A bányákban.

A hegyoldali ut. A Mélyvölgy-bánya. Bányász-eszközök. A bányász. A földben élők. A bányászat kezdete és jelene. A László-tárna. Az Antal-tárna. A föld gyomrában 225 ölre. Az áknák. Az Antal-tárna előtti táj. — — — 231

XXII. A Körös barlangja.

A Fekete-Körös. A Valea Mare Gorlata. A sziklafal. A viz-esés. A Körös barlangjában. A cseppkő terem. A diszteremben. A Körös eredete. — — — — — 238

XXIII. Belényesben.

Az éj és reggel Rézbányán. Búcsú Rézbányától. Belényes. A román főgymnasium. A nyári palota. Közintézetek. A kolostor romjai. A Pap-kutja-fürdő. — — — — — 241

XXIV. A fenesi vár vagy Béla vára.

Fenes. A papir-malom. A koronázott hegy lábainál. A felvezető ut. A sánczok. Az északi bástya-torony. A kerek bástya-torony. A bolt-ives vak ajtó. A szeglet bástya-fal. A vár kapuja. A romok pusztítása. Béla-varának multjáról. A hős kor. A romok holdvilágnál. — — — 247

XXV. Bihar-Füred, vagy a Stina de Vale.

Román Miron születéshelye. Budorásza. Az ut. A Stina lui Argyil magaslatán. A kör-viszhang. Zsombékok és nefelejtsek a hegyen. Dr. Kis Ferencz véleménye. A fenyesekben. Fenyvesi tájak. A paradicsom völgye. A Stina de Vale és gazdája. A „Csudaforrás.” A levegő gyógyhatása. Dr. Lukács János bírálata. Bihar-Füred jövője. — 255